
HELIKON

IRODALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

Latin-amerikai irodalomelmélet

1999

3

HELIKON

IRODALOMTUDOMÁNYI SZEMLE	REVUE DE LITTÉRATURE GÉNÉRALE ET COMPARÉE
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA	DE L'INSTITUT D'ÉTUDES LITTÉRAIRES DE L'ACADÉMIE HONGROISE DES SCIENCES

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG / COMITÉ DE RÉDACTION

BODNÁR György

CsászTVAY Tünde

T. ERDÉLYI ILONA

társszerkesztő / rédacteur associé

GRÁNICZ István

KARAFIÁTH Judit

könyvrovat / livres

KÖPECZI Béla

főszerkesztő / directeur de la revue

ODORICS Ferenc

SZILI József

VARGA László

felelős szerkesztő / rédacteur en chef

Sz. ZEHERY Éva

szerkesztőségi titkár / secrétaire

SZERKESZTŐSÉG / SECRÉTARIAT DE LE RÉDACTION

1118 Budapest, Méncsi út 11 – 13. Tel. 4664-819/12 Fax 3853-876

1999/3 — LXV. évfolyam	1999/3 – LXV. année
Megjelenik negyedévenként	Revue trimestrielle

Latin-amerikai irodalomelmélet

Még a posztkoloniális kultúraelméleten belül is méltánytalanul kevés figyelmet kapott eddig a latin-amerikai irodalomelmélet, noha a földrész alapvető kérdésfelvetései a politikai függetlenség kivívása óta több szemszögből is foglalkoztak az esztétikai önállóság lehetőségeivel. Kiemelkedő teóriát fogalmazott meg például a venezuelai Andrés Bello, a kubai José Martí, a dominikai Pedro Henríquez Ureña, a mexikói Alfonso Reyes és a perui José Carlos Mariátegui.

Folyóiratunk most egy modern elméleti irányzatot mutat be, amely – részben politikai indíttatásra, részben a latin-amerikai újpróza nemzetközi sikerének hatására – a hatvanas években alakult ki, formálódott mozgalommá, és két évtizeden át meghatározóan befolyásolta a latin-amerikai irodalomkritikát. Mint-hogy alapelvei az Európa-központúság elvetésére és a politikai-társadalmi elkötelezettségre épültek, elsősorban arra a kérdésre keresett választ, hogyan lehet újvilági specifikumokra és egy új kánonra építve megteremteni a régió sajátos irodalomelméletét. Fogalomtárában éppúgy feltűnnek a hagyományos ideológiai elemek (centrum/periféria, alap/felépítmény, függőség/függetlenség), mint a később is gyakran használt, a posztmodern felé mutató terminusok (heterogenitás, transzkulturáció, hibridség).

A válogatás nyolc szerző tizenegy tanulmányát mutatja be; többségük eredetileg az irányzat nagy hatású folyóirataiban (*Casa de las Américas, Revista de Crítica Literaria Latinoamericana, Hispamérica, Texto Crítico, Ideologies and Literature*) jelent meg. Az alapszövegeken túl hangot kapnak mind az ortodox, mind a nyitottabb érvelések, szintúgy a posztmodernhez való kapcsolódások.

Alaposabb tájékozódásra a Bibliográfia ad útmutatást.

Számunk latin-amerikai összeállítását SCHOLZ LÁSZLÓ szerkesztette.

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Teoría literaria latinoamericana

Ni la propia teoría postcolonial de la cultura le ha prestado hasta hoy la merecida atención a la teoría literaria latinoamericana, a pesar que desde la Independencia los planteamientos fundamentales del continente han venido tratando desde diferentes aspectos las opciones de la autonomía estética. Unas teorías muy destacadas fueron concebidas, entre otros, por el venezolano Andrés Bello, el cubano José Martí, el dominicano Pedro Henríquez Ureña, el mexicano Alfonso Reyes y el peruano José Carlos Mariátegui.

En este número presentamos una corriente teórica que se formó en los años 60 (por una parte, por motivación política, por otra, como consecuencia del éxito internacional de la nueva narrativa latinoamericana), se convirtió en todo un movimiento, y que durante dos décadas ejerció una influencia decisiva a la crítica literaria latinoamericana. Dado que sus principios se basaban en el rechazo del eurocentrismo y en el compromiso socio-político, se buscaba principalmente una respuesta a la pregunta de cómo crear una teoría literaria de la región a partir de un canon nuevo y de rasgos específicos novomundistas. Entre sus conceptos se encuentran tanto las nociones ideológicas tradicionales (centro/periferia, base/supraestructura, dependencia/independencia) como los términos que se usan más tarde frecuentemente con referencia a la postmodernidad (heterogeneidad, transculturación, hibridez).

Los textos seleccionados proceden de once estudios de ocho autores; la mayoría fue publicada originalmente en las influyentes revistas del movimiento (*Casa de las Américas*, *Revista de Crítica Literaria Latinoamericana*, *Hispanérica*, *Texto Crítico*, *Ideologies and Literature*). Fuera de los textos fundamentales, se presentan tanto las argumentaciones ortodoxas como las más abiertas, así como también los hilos que conducen al postmodernismo.

La Bibliografía facilita una orientación más profunda sobre el tema.

Los textos latinoamericanos fueron compilados por LÁSZLÓ SCHOLZ.

EL CONSEJO DE REDACCIÓN

Latin American Literary Theory

Latin American literary theory has proved to be unworthy of any major attention even within postcolonial cultural theories in spite of the fact that since Independence the basic questions raised in the continent have always been dealing with the different options of aesthetic autonomy. Outstanding theories were formulated among others by Andrés Bello (Venezuela), José Martí (Cuba), Pedro Henríquez Ureña (Dominica), Alfonso Reyes (Mexico) and José Carlos Mariátegui (Peru).

This issue presents a modern theoretical trend that was shaped in the 60-ies (partly motivated by political reasons, partly by the international success of the new Latin-American fiction), and became a movement with a two decade decisive effect on Latin-American literary criticism. Rejecting Eurocentrism and taking on a political and social commitment, it mainly focused on finding a way to create a special literary theory for the region relying on the specific features of the New World and a new canon of works. Among its concepts one finds both the traditional ideological notions (centre/periphery, base/superstructure, dependence/independence) and the terminology which is later frequently used in relation with the postmodern (heterogeneity, transculturation, hybridity).

We present eleven studies by eight authors which were published originally in influential journals of the movement (*Casa de las Américas*, *Revista de Crítica Literaria Latinoamericana*, *Hispanérica*, *Texto Crítico*, *Ideologies and Literature*). Beyond the fundamental texts, we include both the more orthodox and the more open approaches as well as their connections with the postmodern.

Our bibliography gives further information on the topic.

This issue on Latin American literary theory was compiled by LÁSZLÓ SCHOLZ.

THE EDITORIAL BOARD

TANULMÁNYOK

SCHOLZ LÁSZLÓ

Latin-amerikai irodalomelmélet?

A posztkoloniális irodalom- és művelődéstudományok nem kevés eredménye mellett az egyik gyengéje, hogy maga is elköveti azt a hibát, amit eredetileg orvosolni igyekezett: elvben az egyetemes és összevethető modellek mellett van, de a gyakorlatban jobbra azt látjuk, hogy egy nagyon redukált korpuszra, leginkább az angolszász világra összehoztuk, s ezzel akaratlanul is annak átalakított szempont- és fogalomrendszerét vetíti rá a „többi” irodalomra. Elég átlapozni néhány átfogó kötetet – például a *Contemporary Postcolonial Theory*, a *Colonial Discourse/Postcolonial Theory* vagy a *Postcolonial Theory*¹ gyűjteményét, sőt akár a *Helikon* idevágó számát² –, hogy belássuk, a frankofon kultúra alig, a spanyol-amerikai szinte egyáltalán nem kerül elemzésre, hogy egyéb kultúrköröket ne is említsünk. Ez nemcsak önellentmondást jelent, ami megkérdőjelezi az irányzat nevében a „poszt” előtag érvényességét, hanem Latin-Amerika esetében igazságtalan is, mert a spanyol nyelvű világgal múltja és súlya miatt mindenképpen számolni kell, különösen akkor, ha – mint majd látni fogjuk – irodalomkritikájában régóta jelen vannak a posztkoloniális megközelítések. Hogy csak néhány példát említek: az angolul író, barbadosi George Lamming 1960-ban teszi közzé *A vihar* újraértelmezését. Pontosán huszonöt évvel később, mint az argentin Aníbal Ponce, és hat évtizeddel azután, hogy megjelent Rodó máig ható nagyesszéje, az *Ariel*; a posztkolonializmust mozgalommá (és divattá) szervező *Orientalism* 1978-ban született, amikor Roberto Fernández Retamar már több könyvben és tanulmányban is megfogalmazta (1969–1973) a centrum és a periféria új felfogását és persze *A vihar* újbóli átértelmezését. S még azt is tegyük hozzá, hogy korántsem egyedi eset a latin-amerikai irodalomelméletnek és -kritikának ez a zárójelbe tétele: ha a másik nagy „poszt”-os irányzat, a posztmodern bibliográfiáját tekintjük át, vajon hány műben találunk elemzést a századvégi spanyol-amerikai modernizmusról, a századelő költészeti posztmodernségéről, a brazil avantgárd vagy épp Octavio Paz modernségfelfogásáról?

¹ PODMINI MONGIA: *Contemporary Postcolonial Theory*. London, Arnold 1996.; F. BAKER-P. HULME-M. IVERSEN: *Colonial Discourse/Postcolonial Theory*. Manchester, Manchester UP 1994.; B. MOORE-GILBERT-G. STANTON-W. MALEY: *Postcolonial Theory*. London, Longman 1997.

² 1996. 4. sz. – Egyedül BÉNYEI TAMÁS könyvszemléjében kap Latin-Amerika egy bekezdésnyi teret (521–522.).

A cím végén látható kérdőjel tehát nem azt jelenti, hogy kétséges, létezett-e, létezik-e latin-amerikai irodalomelmélet, hanem azt, hogy elvileg lehetséges-e olyan teória, amely kifejezetten a földrész irodalmainak specifikus vonásaira épül. Tulajdonképpen a politikai függetlenség kivívása óta (1824.) minden nemzedék felvette Latin-Amerikában az esztétikai függőség/függetlenség kérdését. A múlt században a társadalmi-kulturális adottságoknak megfelelően nem születtek rendszeresen kifejtett, kerek elméletek, de esszéikben és publicisztikában több író, szerkesztő, tanár és persze politikus is megfogalmazta az álláspontját. A híres Bello/Lastarria vitában (1842.), mely elvben a neoklasszicizmus és a romantika összecsapása, épp az volt az egyik ütközőpont, hogy az anyaországhoz vagy a független Amerikához közelítsenek-e az új irodalmi formák. Nem sokkal később a Sarmiento által gerjesztett vitákban már nem egyszerűen a hispanofil erők állnak szemben az Amerika-pártiakkal, hanem a „civilizáció” és a „barbárság” szószólói. A modernizmus első szakaszában túllép a hispán/amerikai dichotómián, és főleg francia mintákat követve egyetemes, kozmopolita elveket vall, melyeket aztán a második szakaszban a földrész egész szintjén markánsan amerikanizál. A századfordulón alapvetően megváltozik a kontinens státusa: Spanyolország helyét és szerepét az Egyesült Államok veszi át, és a függetlenség-függőség addigi paradigmái átvesznek az Észak–Dél tengelyre. A José Martí-féle „mi Amerikánk” Rodónál már a legtágabb értelemben vett latin világot, a mediterrán lelkiséget jelenti, szemben az északi pragmatikus, anyagelvű angolszász világgal. A századelő válságperiódusaiban sokféle tézis és metafora formálódik meg, de Latin-Amerika esztétikai autonómiáját nemigen kérdőjelezi meg; és születnek egészen elragadtatott (később visszavont) megoldások is, mint amilyen például a Vasconcelos-féle „kozmosz faj” elmélete, amely szemben a nem sokkal korábbi „beteg földrész” képével, Amerikának kitüntetett szerepet jósol az emberiség történetében.

A húszas-harmincas évekre megszületnek az első árnyaltabb irodalomkritikai és -elméleti munkák. A dominikai Pedro Henríquez Ureña a *Seis ensayos en busca de nuestra expresión* című munkájában, melyet összeállításunkban is többször idéznek a szerzők, rendkívül higgadtan vizsgálja az amerikanizmus irodalmi formáit és lehetőségeit, és megállapítja, hogy a földrész irodalma óhatatlanul vegyes képződmény, amelyben kuszán keverednek az amerikai, az európai és egyéb szálak. Híve az amerikanizmusnak, de jól látja annak gyengéit is, s híve az európaiságnak, de azt szuverén módon kezeli: „Készséggel ismerjük el mindazt, ami az Európa-pártiakat jogosan megilleti, de semmivel sem többet, egyszersmind nyugtassuk meg a kreolság pártolóit. Nemcsak arról van szó, hogy merő ábránd az elszigetelődés... hanem arról is, hogy jogunkban áll azt átvenni Európától, ami nekünk tetszik: jogunk van a Nyugat minden kulturális eredményéhez. S ne feledjük, hogy az irodalomban ... Európa mindig is jelen lesz, ha másban nem, hát a nyelv történelmi hordalékában.”³ A perui

³ Lásd Elégedtelenség és ígéret. = Ariel és Kalibán. Budapest, Európa 1984. 214.

José Carlos Mariátegui teljesen más premisszából építkezve határozza meg a nemzeti irodalmak státusát: a spanyol nyelv számára nemcsak a latin világhoz való tartozást jelenti, hanem a gyarmati szemlélet továbbélését is, az amerikanizmus addigi formáit pedig inkább az egzotizmus megnyilvánulásainak tartja, mintsem a latin-amerikai valóság adekvát kifejezésének. Társadalmi-politikai elveinek megfelelően az irodalom dekolonizálására és a népi, autochton elemek visszakövetelésére helyezi a hangsúlyt.⁴ A mexikói Alfonso Reyes a lehető leg-egyetemesebben igyekszik értelmezni Amerika irodalmi szerepét, és az esztétikai jelenség közös lényege felől közelítve deklarálja Latin-Amerika egyenrangúságát. Nem feledkezik meg az etnikai, a társadalmi, a gazdasági specifikumokról, de történelmi távlatokban gondolkodva, a jövőre vetíti Amerika szerepét: „Az amerikai az egyetlen kultúra, amely elvben egykor majd túlláthat a nemzeti és etnikai akadályokon. Az amerikai dráma két főhősének – a latin világnak és az angolszász világnak – sajátos egyöntetűségét a demokratikus rokonszenv elve hozza egy szintre, s a *homonoia* felé tart.”⁵

Ezek a példák mind egy-egy kiemelkedő, sok műfajú szerző egyéni megfogalmazásai, amelyek nagy hatásuk ellenére sem teremtettek irodalomkritikai vagy -elméleti iskolát. Hasonló kezdeményezések persze utánuk is születtek, írók hosszú sorát is idézhetnénk olykor korszakos kritikai-elméleti leleményeikért (Jorge Luis Borges, Lezama Lima, Julio Cortázar, Mario Benedetti, Carlos Fuentes, Alejo Carpentier stb.), ám nagyobb elméleti mozgalommá csak egy irányzat szerveződött Spanyol-Amerikában: az, amelyiknek a szövegeiből e kötet ad ízelítőt. Formálódása és megjelenése a hatvanas évek végére, a hetvenes évek elejére esik, virágzása a hetvenes évek második felére, hanyatlása és átalakulása pedig a nyolcvanas évekre. Több oka is van, hogy miért a jelzett időben jött létre a csoport. Az egyik nyilvánvalóan politikai: a kubai forradalom győzelmével (1959.) új elem jelent meg Latin-Amerika gazdasági-társadalmi rendszerében, aminek következtében kialakult a szigetországban egy olyan kulturális intézményrendszer, amely egy egészen más Amerika képét és célkitűzéseit tűzte a zászlajára. Ennek a képnek sok külső és belső eleme volt, a későbbiek során, tudjuk, gyakran változott is, de mindenképpen magába foglalta minden szinten a földrésztudatot és az autonómia iránti korlátlan vágyat; az előbbi természetesen ideológiai és osztálytudaton alapult, az utóbbi esetében volt alkalmunk látni, milyen különbségeket produkált az elmélet és a gyakorlat. A nevében is szimbolikus Casa de las Américas intézménye ebből a háttérből nőtt ki s került a többé-kevésbé elkötelezett latin-amerikai írók, kritikusok, művészek látókörébe, és lett hatalmas befolyású, kánonteremtő kulturális központtá. Ma is könyvtár, könyvkiadó, kutatóközpont, szerkesztőség és több irodalmi díj szervezője. Nem vélet-

⁴ Vö. Az irodalom processzusa. = Hét tanulmány a perui valóságról. Budapest, Kossuth 1977. 197–224.

⁵ Amerika küldetése. = Ariel és Kalibán. op. cit. 301.

len, hogy ebből az intézetből indult el a szóban forgó elméleti mozgalom Roberto Fernández Retamar feltűnésével, aki immár évtizedek óta irányítja a Casa de las Américas folyóiratát és irodalmi tevékenységét. A másik ok, hogy a hatvanas években az átalakuló világirodalom és a megváltozott kiadói politika következtében középpontba került a latin-amerikai újpróza, és látványos sikereivel és tartós divatjával magára vonta a világ figyelmét. Az ún. *boom* sztárjai – például Julio Cortázar, Gabriel García Márquez, Carlos Fuentes, Mario Vargas Llosa – jelenlétükkel mindenütt, nálunk is, azt bizonyították, hogy Latin-Amerika valóban kortársa lett a világnak; egyenrangúságuk ugyanakkor óhatatlanul előtérbe helyezte mind az Ó-, mind az Újvilágban a latin-amerikai irodalom specifikumának kérdését. A két említett körülmény következtében, tehát más-más okból, a hatvanas évek végére kialakult egy általános, kívülről és belülről is készített igény az irodalmi latin-amerikaiság újbóli definíciójára. (A két szál egy rövid időre össze is fonódott, amikor az említett sikerírók java a Casa de las Américas szerkesztőségi bizottságának tagja volt.)

Roberto Fernández Retamar hatvanas évek végén született cikkei, majd az 1971–1972-ben keletkezett *A latin-amerikai irodalom elméletéhez* és a *Kalibán* című munkája jelentette a mozgalom tényleges kezdetét. Ma bármennyire is elavultnak hat az írásaiban használt fogalomrendszer (doktorandusz-fordítóink fel is vetették, vajon kell-e magyarítani a túlideologizált fogalmakat), a korabeli latin-amerikai kritikában gyökeresen újat jelentett, ahogy Lukácsot, Brechtet, Caudwellt emlegeti, Latin-Amerikából meg Martit és Mariáteguít, s ahogy a későbbiekben nemegyszer kelet-európai, főleg szovjet kutatókat is citál. *A vihar* adta jelképes háromszögből Kalibánt választja, szenvedélyesen elutasítja az angolszász újkritikát és persze a strukturalizmust. Minden addigi irodalomelméletet álegyetemesnek nyilvánít; ez utóbbi jelenséggel szemben fogalmazza meg „azt az egyszerű és feltétlen igazságot, hogy az irodalom valamely elmélete egyetlen irodalom elmélete”.⁶ Az azóta sokszor ismételt definíció negatív éle elveti a más irodalmakból táplálkozó kategóriák latin-amerikai alkalmazását, a pozitív tartalma pedig egy közvetlen megvalósításra szánt feladatot jelöl ki a kutatóknak, nem kevesebbet, mint azt, hogy dolgozzanak ki egy latin-amerikai specifikumokra épülő, új elméleti fogalomrendszert. Az évek során a tézis többféle formában is megjelent; az eredeti tanulmány későbbi újrakiadásánál maga a szerző is árnyaltabban fogalmaz, amikor szétválasztja megfigyeléseinek érvényességét Spanyol-Amerikára, illetve Latin-Amerikára, továbbá amikor elismeri, hogy a Desiderio Navarro által is emlegetett N. I. Konrad hatására már másképp értelmezi a világirodalom fogalmát;⁷ egy 1990-es emlékülésen pedig azt mondja a *Kalibánról*, hogy „Az én szememben nyilvánvaló, hogy noha azok a lapok a mi Ameri-

⁶ Lásd A kötetben szereplő *A latin-amerikai irodalom elméletéhez* című munkát.

⁷ Lásd *Prólogo a esta primera edición completa.* = Para una teoría de la literatura hispanoamericana. Bogotá, Instituto Caro y Cuervo 1995. 26–28.

kánk... kultúrájának az eredetiségét és önálló történelmi alakzatának a létét hangsúlyozzák, semmiképpen sem posztulálnak valamiféle végzetes elszigetelődésre való törekvést vagy naiv robinsonizmust. Arról volt akkor szó (arról van most szó), hogy önálló hangon, s ne utánzó visszhangként vegyünk részt a világ-hangversenyen”.⁸ Az eredeti megfogalmazás kétségtelenül hangzatos, ám még ha eltekintünk is a mögöttes ideológiai és elméleti szempontoktól, amelyek önmagukban is problematikusak, gyakorlati kivitelezése mindenképpen kérdéses, s Fernández Retamar első dolgozataiban ugyancsak tisztázatlan. Nem világos tudniillik, hogy pontosan milyen viszonyrendszerben értelmezi az egyetemes és a regionális irodalomelméletet; a kubai Desiderio Navarro válogatásunkban közölt tanulmányában ugyan igyekszik egyfajta implicit dialektika jelenlétét kimutatni Fernández Retamar hetvenes évekbeli felvetéseiben, elismeri azonban, hogy a szerző a kulcsponton kitér a válasz elől. De ha csak a régió elképzelt irodalomelméletének szemszögéből nézzük a kezdeményezését, akkor is több nyilvánvaló vagy lappangó ellentmondást találunk benne. Az egyik, hogy premiszaként folytonosan felbukkan az „egy”, az „egyetlen”, az „egységes” irodalom fogalma, ami Latin-Amerika esetében képtelenség, s nemcsak a sokféle szubszt-rátum és a transzkulturáció legváltozatosabb formáinak jelenléte miatt, hanem a nyelvi sokféleség miatt is. A másik, hogy még ha sikerülne is egyetlen korpuszként, régió szinten meghatározni a latin-amerikai irodalmat, úgy bizonyára nem lehet absztrahálni belőle egy új elméletet, hogy csak induktív vizsgálatot folytatunk, s eleve figyelmen kívül hagyjuk mindazt, amellyel az egykori gyarmatosítók és a ma osztály- és Amerika-idegennek titulált szerzők járultak hozzá ezekhez a képződményekhez és elméleti értelmezésükhöz. Konkrét példával: hogy lehet megragadni az egyetemesség igényével a kecsuául írt Mária-dalok sajátosságát, ha lemondok a Mária-kultusznak már létező elméleti értelmezéseiről, vagy hogy lehet J. M. Arguedas-modelljét a stílus szintjén feldolgozni, ha figyelmen kívül hagyjuk az Európában vagy Észak-Amerikában született keveréknyelvek változatait, vagy hogy lehet Borges műfaji újításait felbecsülni, ha kirekesztjük a nem amerikai eredetű elemeket? Nem véletlen, hogy épp ezen a ponton igyekeztek Fernández Retamar társai túllépni rajta, amikor elég hamar többszámba tették az „irodalmat”, és latin-amerikai irodalmakról kezdtek beszélni, vagy amikor bevezették a feloldhatatlan, a nem dialektikus heterogenitásra vontakozó újabb terminusokat, vagy amikor az egyoldalúan alkalmazott, gyakran kirekesztős jellegű, induktív módszertant igyekeztek más diszciplínákban használt eszközökkel gazdagítani.

A jelzett körülmények között óriási hatása volt Fernández Retamar említett munkáinak, Kubán és Latin-Amerikán belül és kívül is. Hullámverése hozzánk is eljutott: a mozgalom több tagja is megfordult és tartott előadást Budapesten, a

⁸ Vö. Casi veinte años después. = Nuevo Texto Crítico. 5. 1992. 9–10. 10.

Helikon már 1975-ban részletet közölt Retamar egyik tanulmányából.⁹ A Casa de las Américas intézményéhez és folyóiratához eleinte valóban sok kiemelkedő kutató és író csatlakozott. Ki marxizáló premisszákból vagy csak egyszerű társadalmi elkötelezettségből, ki az új módszertani perspektíva iránti érdeklődésből, de nem kétséges, hogy a latin-amerikai irodalomelmélet megteremtésére kialakult felfokozott várakozást parttalan lelkesedés kísérte – legalábbis egy ideig. Kubán kívül a legfontosabb központ Caracasban jött létre, ahol a Rómulo Gallegos Kutatóközpontban évekig együtt dolgozott az argentin Alejandro Losada, a perui Antonio Cornejo Polar és Raúl Bueno, az uruguayi Hugo Achugar, a chilei Nelson Osorio és a kolumbiai Carlos Rincón, s ugyanabban a városban tevékenykedett a szintén uruguayi Ángel Rama, aki nemcsak a Fernando Ortiztól átvett transzkulturáció fogalmának eredeti, irodalmi kidolgozásával járult hozzá az elméleti kutatásokhoz, hanem a kánonteremtő Ayacucho-könyvtár megszervezésével is. E névsorból leginkább Rincónnál és Osoriónál érezhető a militáns ideológia, Achugar, Losada és Rama szembeötlően merít a szociológia és az antropológia eredményeiből; a legelmélyültebb és legmaradandóbb talán Cornejo Polar munkája, aki még Limában, a San Marcos Egyetem tanáraként alapított folyóiratot (*Revista de Crítica Literaria Latinoamericana*) és aki valóban hozzájárult – elsősorban perui korpusszal dolgozva – egy új elméleti kategóriarend kialakításához. A csoport persze korántsem volt egységes, és mint majd látjuk, hamar fel is bomlott.

Létezett még több kisebb-nagyobb befolyású, de nívós folyóirat (*Texto Crítico, Hispamérica, Revista de Literatura Hispanoamericana, Dispositio, Latin American Literary Review, Latin American Research Review, Ideologies and Literature*), amelyek ha szigorú értelemben nem is tartoztak a fenti irányzathoz, szívesen közöltek az említett szerzőktől tanulmányokat és előadásokat. Továbbá közvetve vagy közvetlenül a latin-amerikai irodalomtörténet-írásra is hatott a mozgalom: elég, ha olyan kezdeményezésekre gondolunk, mint az AELSAL új sorozata vagy Beatriz González Stephan XIX. századi összefoglalója. S talán mondanunk sem kell, hogy a korszak nagy szellemi csatározásai, ideológiai-esztétikai polémiai valamilyen módon mind kapcsolódtak a felvetett elméleti dilemmához, akár a Casa de las América körüli gyakran viharos levélváltásokról volt szó (lásd Nadia Lie alapos és roppant tanulságos monográfiáját¹⁰), akár a Cortázar és Arguedas elkeserítő pengeváltásának utóéletéről vagy az ún. mágikus realizmus és a csodás való elkoptatott, kiforgatott és gyakran délibábos változatairól vagy épp a Collazos által kezdeményezett több fordulós vitáról, amely forradalom és irodalom összefüggéseit vette célba olyan vitapartnerekkel, mint például Carlos Fuentes, Mario Vargas Llosa és Julio Cortázar.

⁹ A spanyol-amerikai irodalom néhány elméleti kérdése. = *Helikon* 1975. 1. 70–79.

¹⁰ *Transición y transacción*. Maryland, Leuven, Hispamérica, Leuven UPr. 1996.

Ez a dinamizmus azonban nem tartott sokáig, a nyolcvanas évek megváltozott latin-amerikai politikai térképén Kuba jelentősége átértékelődött; a Casa de las Américas ugyan túlélte több fordulatot, de folyóirata, rendezvényei, díjai és sorozatai már messze elmaradnak a korábbi színvonalától és hatástól; a caracasi kutatóközpont átalakult, majd megszűnt, tagjainak többsége folyóiratukkal együtt Észak-Amerikába, illetve Európába települt át; Rama és Losada fiatalon repülőgép szerencsétlenség áldozata lett; a hajdan nagy reménységnek titulált Osorio és Rincón¹¹ nem alkotta meg a várt nagy, rendszerező művet. A nyilvánvalóan elerőtlenedő mozgalmat Kubán kívül Cornejo Polar személye és folyóirata tartja évekig életben: a *Revista de Crítica Literaria Latinoamericana* átkerül Pittsburgh-be, majd a Berkeley-re (legújabbán pedig Cornejo Polar halálával Dartmouthba). Az 1988-as dartmouth-i konferencián már elhangzik a „kudarc” szó¹² is, az 1990-es sassari emlékülésen¹³ is inkább a nosztalgia dominál, mintsem bármilyen határozott jövőkép.

A teljes kifulladásától az menti meg az irányzatot, hogy az eredeti kubai intézmények a kilencvenes években még mindig fennállnak, s kisebb-nagyobb zökkenőkkel működnek, továbbá az, hogy időközben elérték Latin-Amerikát a posztmodern elméletek, s noha megosztották a kutatókat, nem kétséges, hogy felvetéseik több ponton is kapcsolhatók a hatvanas évek vezérmotívumaihoz. Van, aki határozottan elveti a posztmodern latin-amerikai alkalmazhatóságát, például Nelson Osorio, aki szerint a földrésznek épp az az alapgonddja, hogy nem jutott el a modernséghez, tehát nem lehet posztmodern;¹⁴ van, aki, például Fernández Retamar, a Jameson-féle „kései kapitalizmus kulturális jelenségeként” tartja számon a posztmodernit; az új divat azonban megállíthatatlan, hamarosan megjelennek a monografikus folyóiratszámok, például a *Nuevo Texto Crítico*, a *David y Goliat*, a *boundary 2* közöl ilyen összeállítást, és világosan megindul egyfajta fúziókísérlet. A fő kapcsolódási pont természetesen ismét a heterogenitás fogalma, ami a posztmodernnek éppúgy alapeleme, mint a latin-amerikai irodalomra építendő új irodalomelméletnek. Ismételten elhangzik az a tézis, hogy Latin-Amerika tulajdonképpen lényegét tekintve posztmodern, mert feloldhatatlanul heterogén formációkból áll (a példák éppúgy vonatkozhatnak a gazdasági, mint a társadalmi, a kulturális és az irodalmi jelenségekre), a többi közt a periféria/centrum-viszonyok torz hatásainak következtében. A heterogenitás révén keletkező posztmodern-kapcsolat azonban nemcsak a túlélést jelentheti, hanem korábbi viszonylatok elvesztését vagy szükségszerű átértékelését is, hiszen ha a posztmodernnel egyaránt heterogén lesz Európa, Észak-Amerika és Latin-Amerika irodalma is, akkor nehezen védhető a „mi Amerikánk” fogalma vagy a

¹¹ Lásd FERNÁNDEZ RETAMARNAK az összeállításunkban szereplő idézett tanulmányát.

¹² Vö. *Revista de Crítica Literaria Latinoamericana* 1989. 29. 23.

¹³ Vö. *Nuevo Texto Crítico* 1992. 90.

¹⁴ Vö. *Revista de Crítica literaria Latinoamericana* 1989. 29. 146.

centrum-periféria, a függőség-függetlenség stb. dichotómiája, hogy a hajdani társadalmi-politikai elkötelezettség következményeit ne is említsük. A nagy irodalomelméleti újrafogalmazás még várat magára, de a konkrét példák sorolása megindult, erőteljes hangsúlyt adva és új értelmezéssel felruházva a dokumentumműfajt, a történelmiregényt, a „karnevalizált” prózát, a sokféle paródiát és pastischt és természetesen néhány nagy életművet, például Borgesét. A válogatásban szereplő George Yúdice-tanulmány joggal int óvatosságra és árnyaltabb fogalmi háló bevezetésére, ami úgy tűnik, egyelőre inkább a hibridséggel foglalkozó kultúrákutatókban, mintsem az irodalomelméletben észlelhető.

Bármerre kanyarodik is majd innen ez a folyamat, az első szakasza, amely mintegy két évtizedet foglal magába, látványos kezdet után távolról sem váltotta be még a résztvevők reményeit sem. Szükségszerű-e vajon a kudarc? Általános szinten természetesen több ellenvetés is megfogalmazható, de ha csak az irányzat definiálta keretek közt vesszük is szemügyre, számos gyenge pontot, illetve feldolgozatlan ellentmondást találunk. A legnagyobb fogyatékoság a homogenitás/heterogenitás szövevényes kapcsolatrendszerének a kidolgozatlansága. A válogatásban szereplő írásokból is kitűnik, hogy mennyire problematikus a múlt századból eredő, francia ihletésű „latin-amerikai” kifejezés: a többi rokon terminushoz hasonlóan (spanyol-amerikai, hispán-amerikai, ibér-amerikai, indo-amerikai stb.) ez sem pontos, jelentéstartományából kimarad több európai, amerikai és más nyelv, irodalom, kultúra, mégis – a hangoztatott irodalomelméleti cél ellenére – gyakran totalizáló és homogén értelmet kap. A homogenizálást több ok is magyarázhatja: lehet, hogy mint Mariaca Iturri mondja,¹⁵ a korábbi társadalomelméletekhez hasonlóan ebben az esetben is, szinte ösztönösen elsősorban a kultúra homogenitását feltételezik a kutatók; lehet, hogy a politikai-társadalmi elkötelezettség folyamányaként a „mi Amerikánk” valamelyik értelmezése teremt – nyilvánvalóan kirekesztő módon – egyfajta osztály- vagy réteg-alapú egyneműséget; az is elképzelhető, hogy nem történt más, mint hogy az egykori idealizált nemzetfogalmat terjesztették ki a különböző régiókra, illetve a földrészre, ami önmagában is megsokszorozza a problémákat, és lehetetlenné teszi az elméleti fordulatot. E viszonyok elméleti tisztázása nélkül ez az elvben indukcióra hagyatkozó irodalomelmélet ingatag alapon marad, pedig láthatjuk a posztkoloniális és a posztmodern elméleteknél, hogy önmagában is mennyire bonyolult a heterogenitás specifikumának a kezelése. A másik problémás csomópont az ideológiai elkötelezettség szerepe: bár sokféle módosulás történt ezen a téren, még a nyolcvanas évek végén is látható, hogy a legkülönbözőbb módszertani vagy fogalmi okfejtésnél is jelen van az egysíkú, direkt politikai indíttatás, ami a fentebb jelzett tisztázatlanságokat még görcsösebbé teszi; árnyaltabb lett, de az elvek szintjén korántsem egyértelmű a képlet, például a volt gyarma-

¹⁵ El poder de la palabra. Havanna, Casa de las Américas 1993. 63–87.

tosító, Spanyolország esetében, ami az egész Kalibán-koncepció maradátságát megkérdőjelezi; születtek továbbá több mű és műfaj esetében nagyhatású posztkoloniális újraértelmezések, például az etnográfiai vagy az antropológiai irodalom esetében, mára azonban elkerülhetetlen az újabb átértelmezésük, ha valószínűségük meg akarjuk menteni a különböző direkt ideológiai befolyástól; végül nem kétséges, hogy sikerült megkérdőjelezni a Spanyol-Amerikán kívüli kánonokat, de az sem, hogy több esetben is épp ideológiai hatásra hasonlóan egyoldalú, sőt monolitikusabb rendszerek kerültek a helyükre. Ebben az értelemben O. Ette tanulmányának a felvetésére (Kulturális heterogenitás – elméleti homogenitás?¹⁶) csak nemleges lehet a válasz.

Az irányzat – minden ellentmondás ellenére – elméletében és praxisában is izgalmas, másutt alig látott felvetések sorozatát alkotta meg. Ezeknek a java semmiképpen sem hagyható figyelmen kívül a posztkoloniális és a posztmodern elméletekben, s nemcsak azért, mert több ponton előbbre jár, mint más nyelvterület vagy régió, hanem azért is, mert sokféle tisztázatlansága és ellentmondásossága felfogható a posztkoloniális szubjektum tüneteként is, s mint ilyen, feltétlenül külön elemzésre érdemes.

De kortól és földrésztől némileg elvonatkoztatva is figyelemre méltó ez a kísérlet, mert elénk tárja annak az általános tudományos törekvésnek a bonyolultságát, amely egy összetett, heterogén korpuszt igyekszik elméletbe foglalni. Lehet, hogy épp ezen a szinten hat majd az irányzat folytatóira a leginspirálóbban.

Válogatásunk, melynek munkálataiból a spanyol doktori program hallgatói is kivették a részüket, nyolc spanyol-amerikai szerző tizenegy munkájából közül részleteket. Az időrendben közölt dolgozatok közt, ha viszonylag szűk keresztmetszetben is, de megtalálhatók az irányzat fő jellemzői, az ortodox vélemények éppúgy, mint a nyitottabbak; a posztmodern kapcsolódásról itt csak egy munkát közlünk. Alaposabb tájékozódásra, illetve kitekintésre a bibliográfia ad útmutatást.

¹⁶ ¿Heterogenidad cultural y homogeneidad teórica? = Reseñas iberoamericanas, literatura, sociedad, historia. 3. 1996. 1. 2–17.

ROBERTO FERNÁNDEZ RETAMAR

A spanyol-amerikai irodalom elméletéhez

Latin-Amerikában az irodalomelmélet tudománya megkésve született meg, és általában véve kevesen foglalkoznak vele. Mindez nem meglepő: irodalmunk történetének átfogó megírása századunk második-harmadik évtizedében keletkezett, első példája ráadásul egy külföldi szerzőnek, az észak-amerikai Alfred Coesternek köszönhető: *Literary History of Spanish America* (New York, 1916.).

Irodalmunk első, Dél-Amerikában született, átfogó irodalomelméleti próbálkozásának a Costa Rica-i Roberto Brenes Menés *Las categorías literarias (Az irodalmi kategóriák)* című füzeté (San José, Costa Rica, 1923.) tekinthető. A nyolcvanhét oldalas írás végén ez olvasható: „egy nagyobb lélegzetű mű első fejezete; a szerző irodalmi célból most önállóan adja közre”. A többi fejezet, tudomásunk szerint, sosem látott napvilágot.

A mexikói Alfonso Reyes 1944-ben a hazájában tette közzé *El deslinde (Határvonalak)* című igényes könyvét Bevezetés az irodalomelméletbe magyarázó alcímmel. Tizenhárom évvel e mű megjelenése után, amelynek a folytatását mi, sóvárgó olvasók türelmetlenül vártuk, Reyes *Levél a hasonmásomhoz* című írásában (1957.) ezt írja:

„Oh, üstököspályám maga mögött hagyta az úrben ezt a területet. Kis lépésekben mérni a távolságot ma már nem tűnik oly csábítónak, ráadásul nem hiszem, hogy jutna még időm egy másik, hasonló építményt emelni, és most már őszintén azt gondolom, hogy *le jeu ne vaut pas la chandelle* [...] Így ért hát véget az a nagyravágyó irodalomelmélet. *Alas, poor Yorick!*”¹

1945-ben a kubai José Portuondo Mexikóban tette közzé *Concepto de la poesía (A költészet fogalma)* című művét, amelyet négy évvel azelőtt a Havannai Egyetemen doktori értekezésként védett meg, és amelynek a Bevezetés az irodalomelméletbe alcímét könyve publikálásakor elhagyta. Portuondo a mű elején található Megjegyzésben elmagyarázza, hogy marxista megközelítésű könyve „nem tárgyalja a költői jelenség által felvetett összes problémát – ezeket az irodalomelméletnek kell vizsgálnia –, hanem csak [...] a kezdetet, a keletkezésre, a fejlődésre, a lényegre vonatkozó témákat. A többi témakör azokban a jövőben születendő tanulmányaiban kerül kifejtésre, amelyek a költői kifejezésről, a költői mű jelentéséről, a kritikáról és az irodalomtörténetről szólnak majd.” (5.) A könyv

¹ ALFONSO REYES: *Al yunque* (1944–1958). México, 1960. 9.

újabb kiadása (Havanna, 1972.) az öt darabból álló jelentős *Aproximaciones a la teoría de la literatura (Irodalomelméleti megközelítések)*² kíséretében jelent meg, de a negyed századdal korábban beharangozott új fejezetek elmaradtak.

Mindebből az következik, hogy az eddig Latin-Amerikában írt egyetlen teljes irodalomelméletnek feltehetőleg a chilei Félix Martínez Bonati *La estructura de la obra literaria (Una investigación de filosofía del lenguaje y estética) – Az irodalmi mű szerkezete (A nyelv és az esztétika filozófiai vizsgálata)* – című könyve tekinthető (Santiago de Chile, 1960.; 2. kiadás, Barcelona, 1972.). Noha a perui Alberto Escobar műve, a *La partida inconclusa (Befejezetlen játszma)* (Santiago de Chile, 1970.) Az irodalomvizsgálat elmélete és módszere alcímet viseli. Természetesen említést tesz irodalomelméleti kérdésekről, szigorúan véve nem tekinthető irodalomelméletnek: inkább az olyan pedagógiai művekkel mutat rokonságot, mint Wolfgang Kayser *Az irodalmi mű vizsgálata és elemzése* című műve (1948.). Martínez Bonati kijelenti, hogy „ebben a tanulmányban – kizárólag filozófiai és formai megközelítés révén – megalkottam a költészet elméletét”.

Két előzetes megjegyzésem lenne ezekhez a művekhez: először nem szabad elfelejtenünk azt, amit José Gaos írt a kortárs spanyol és a spanyol-amerikai filozófiáról általában – ez természetesen az irodalomelméletet is magában foglalja – a témáról összeállított jelentős antológiája³ elején. Gaos azt állítja, hogy „amilyen mértékben” ez a gondolkodás eltávolodik „a tiszta filozófia teljes elfogadásától”, úgy hanyatlik „eredetiségében és értékében”; és hogy: „a formával kapcsolatban, a szisztematikus és módszeres értekezés vagy előadás a közös munka kevésbé eredeti és hatékony, inkább pusztán didaktikus részének lehet a formája; a legeredetibb és leghatékonyabb műfaj az esszé, a cikk és a tanulmány...” (XXXV). Véleménye szerint tehát – a mi Amerikánk irodalomelméleti tanulmányait illetően – ne korlátozódjunk „a szisztematikus és módszeres értekezés vagy előadás” műfajára, alkalmazzunk más, látszólag kevésbé szigorúan e tudományág köré csoportosuló formákat, és olyan szerzőkhöz forduljunk, mint a fentebb már említettek – Reyes, Portuondo – vagy mint Pedro Henríquez Ureña, Ezequiel Martínez Estrada, José Carlos Mariátegui, Juan Marinello, Mariano Picón Salas, Ricardo Latchman, Héctor P. Agosti, José Luis Martínez; és a nem latin-amerikai szerzők köréből a szovjet Vera Kutyesikova, a német Adalbert Dessau, a cseh-szlovák Oldrich Belič vagy a francia Noël Salomon. Természetesen e sorból nem szabad kihagynunk irodalmunk olyan jelentős alkotóit sem, mint José Martí, Rubén Darío, César Vallejo, Alejo Carpentier, Cintio Vitier, Mario Benedetti... Ez a kirekesztés azért lenne abszurd, mert irodalmunkban nem szoktuk felosztani a

² Lásd R. F. RETAMAR: *Lecciones de Portuondo, a Para una teoría de la literatura hispanoamericana y otras aproximaciones* című munkában.

³ JOSÉ GAOS: *Antología del pensamiento de lengua española en la edad contemporánea*. México, 1945. – Figyelemre méltó tény, hogy az antológia utolsó szövegei REYES *El deslinde* című művéből valók.

munkát az irodalom alkotói, kritikusai és teoretikusai között. Ne essünk át ugyanakkor a ló másik oldalára, és vegyük figyelembe azt is, amire Carlos Rincón emlékeztetett: „Az ideológiák materialista felfogása nem teszi lehetővé, hogy szó szerint, tudományos érvényű megállapításként fogjuk fel azt, amit egy író a saját vagy mások művéről mond. Ez a tétel a (marxista) klasszikusok definícióján alapul, amely szerint az 'ideológiai folyamat tudatosan megy végbe, de hamis tudattal.' [C. R.: *Para un plano de batalla de un combate por una nueva crítica en Latinoamérica (Latin-Amerika új kritikájáért folytatott harc csatateréhez.*⁴)]

A második megjegyzésem az lenne, hogy azok a művek, amelyekről fent említést tettem, Latin-Amerikában írt irodalomelméleti próbálkozások ugyan, de nem tekinthetők a latin-amerikai irodalom elméleteinek. A magyarázat egyszerű: céljuk az, hogy az irodalom általános érvényű elméletei legyenek. Ennek alátámasztására elég, ha a legjelentősebb példákat vesszük figyelembe: Reyes *El deslinde* és Martínez Bonati *La estructura de la obra literaria* című műveit. René Wellek és Austin Warren igen népszerű *Irodalomelméletét* (1949.) kommentálva Portuondo megjegyzi: „A szerzők elismerik a nemzeti irodalmak tanulmányozásának a jogát, és a „nemzeti” itt valamivel többet jelent egyszerű földrajzi és nyelvi kategóriánál, de úgy vélik, hogy minden esetben az európai tradíció alapján kell értékítéletet hozni” (ami nyilvánvalóan elfogadhatatlan). Portuondo úgy gondolja, hogy sohasem lehet „jogos csupán európai horizontra korlátozódni az irodalomelméleti művekben. Minden *elméletnek* törekednie kell arra, hogy egyetemes érvényű legyen”. (*Concepto...*, 190.)⁵

Maga Wellek is alátámasztja Portuondo véleményét, amikor az *Elméletben* úgy határozza meg az „irodalomelmélet”-et mint „az irodalom elveinek, kategóriáinak, kritériumainak stb. tanulmányozása” (4.). Mindazonáltal ahhoz, hogy ez az elmélet egyetemes érvényű lehessen – azon kívül, hogy a megfelelő gondolati eszközzel kell kidolgozni (azaz a marxizmus–leninizmussal) –, először is magától értetődően annak az irodalomnak is egyetemesnek kell lennie, amellyel foglalkozik, és amelyből „elvei (...), kategóriái, kritériumai stb.” származnak. Ellenkező esetben ezeket a fogalmakat nem kivonja az irodalomból, hanem irányadó módon előírja számára, amelynek immár nem az elmélete, hanem a szabályrendszere lesz. Nos hát: létezik-e már ez az egyetemes érvényű irodalom, a világirodalom, amelyet nem mechanikus halmazként, hanem rendszerezett valóságként foghatunk fel? Mindannyiunk emlékezetében él az a nap, 1827. január 31-e, amikor Eckermann meglátogatta Goethét, aki éppen egy kínai regényt olvasott. Miután megjegyzéseket fűzött az íráshoz, majd nagylelkűen összehasonlította a maga *Herman és Dorottya* című művével, kijelentette: „a költészet az emberiség közkinccse (...) A nemzeti irodalom manap-

⁴ Casa de las Américas. 67, 39–40, 1971. július–augusztus.

⁵ RENÉ WELLEK–AUSTIN WARREN: *Irodalomelmélet*. Budapest, Gondolat 1972. 56. – A meghatározás ismételtlen szerepel: RENÉ WELLEK: *Literary Theory, Criticism, and History*. 1960. = *Concept of criticism*. New Haven, 1965. 1. 2. kiadás.

ság nem sokat számít, a világirodalom korszaka van most soron, és mindenkire az a feladat vár, hogy siettesse ezt a korszakot” (ECKERMANN: *Beszélgetések Goethével*. Budapest, Európa 1989.)⁶ Azt a tényt, hogy ennek a jövőbeni „világirodalomnak” ekkor már megvoltak az alapjai, huszonegy évvel később magyarázza meg Goethe két honfitársa és lelkes csodálója, a fiatal Karl Marx és Friedrich Engels. A *Kommunista Kiáltványban* (1848.) leírják az európai polgárság hőstetteit, a világpiacon létrehozása céljából végbevitt nagy erőfeszítést, valamint a termelés és a fogyasztás kozmopolita jellegét, majd megállapítják:

„... és mindez mind az anyagi, mind az intellektuális termékekre vonatkozik. Egy adott nemzet intellektuális terméke az összes nemzet közkincsévé válik. A nemzeti szűklátókörűség és kizárólagosság napról napra lehetetlennedik el; a számtalan nemzeti és helyi irodalomból egyetemes irodalom jön létre”.⁷

Kétségtelen hát, hogy az európai kapitalista terjeszkedés megteremtette a világirodalom premisszáit, mivel már ezt megelőzően a valóságban létrehozta a világ világméretűvé válásának premisszáit. E folyamat kapitalista keretek között azonban nem vezethetett eredményre: ez a feladat éppen arra a rendszerre vár, amely – e pillanatban még nem teljes formában – igyekszik feloldani ezt a keretet. Nem szabad elfelejteni azt a szólássá lett mondatot, amellyel a *Kiáltvány* kezdődik: „Kísértet járja be Európát”. Ma már tudjuk, ez előtt a kísértet előtt számos Európán kívüli út állt, most pedig kapitalista várfal veszi körül Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban.

Egyelőre nem létezik hát az egységes világ. Amikor 1952-ben a francia demográfus, Alfred Sauvy megalkotta a „harmadik világ” kifejezést – amelynek a zseniális elnevezésben rejlő tévedése ellenére oly nagy sikere lett (és amely számunkra ma oly kevésbé kielégítő) –, a legkülönbözőbb gondolkodók és vezető személyek körében történt széles körű elfogadása és elterjedése igazolta a homogén világ létének hiányát. És mivel ez egyelőre nem létezik, természetesen világ- vagy egységes irodalom sem létezhet.

És ha a szóban forgó tárgy, azaz az egységes irodalom nem létezik, hogyan is létezhetne már ennek elmélete, vizsgálata vagy értelmezése? Választ kell keresnünk erre a kérdésre, amely azonban magában foglalja annak a hibának a lehetőségét, amelyet fenomenológiai tévedésnek is hívhatnánk. Ennek archetipikus példáját adja Martínez Bonati, amikor ezt írja:

⁶ A témáról lásd FRITZ STRICK: *Goethe and World Literature*. Ford. C. A. M. *Sym.* London, 1949. *folként* (3)–16. és 346–351.; Hans Georg Ruprecht 'Weltliteratur' vue du Mexique en 1826 (*Bulletin Hispanique* 1971. július–december) című jelentős kutatásában felfedi a goethei gondolat egyik előzményét, amely 1826-tól jut kifejezésre a kubai José María Heredia által vezetett, mexikói *El Iris* című folyóiratban.

⁷ KARL MARX–FRIEDRICH ENGELS: *A kommunista párt kiáltványa*. Budapest, Szikra 1949.

„Az »elmélet«-et empirikus tudományként is értelmezhetnénk, bizonyos számú irodalmi mű – minél több, annál jobb – ismeretén alapuló, induktív általánosításból eredő *hipotézis*nek. Mi azonban nem ezt a módszert követjük. Épp ellenkezőleg, a világos szándékú művek – mint amilyenek a költői művek – lényegi és szükséges szerkezetének *a priori* meghatározásáról van szó. Korlátozás nélküli, általános érvényű meghatározásról, amelyhez elméletileg egyetlenegy költemény is elég (...). Filozófiáról van tehát szó, amelyhez a jelentések elemzése és a fenomenológia a megfelelő módszer.” (i. m. 14.)

A „fenomenológiai tévedés” hibáját természetesen sok olyan szerző elkövette már a kapitalista Európában, akiket közvetlenül vagy közvetve Martínez Bonati is követ. Emil Staiger például az amúgy ösztönző *A poétika alapfogalmai* című könyvében (1946. Jaime Ferrero spanyol fordítása, Madrid, 1966.) megállapítja, hogy a líraiság, az epikusság és a drámaiság fogalma „egy alkalommal egyetlen példán keresztül világosodott meg előttem. A példa talán egy vers lehetett. De még az sem szükséges (...), a »líraiság« fogalma, ha már egyszer meghatároztam, oly rendíthetetlen, mint a háromszög vagy a »vörös szín« fogalma, objektív, független a szeszélyemtől vagy érzéseimtől” (23.). Staiger ugyanakkor néhány sorral lejjebb becsületesen megvallja:

„Valóban, a példákat az egyetemes irodalom összességéből kellene venni. Mindazonáltal nehezen lehetett volna elkerülni, hogy a választott példák ne árulják el a jelen sorok szerzőjének a nemzetiségét. Gyakran hivatkozom német vagy görög költőkre, ennek azonban egyetlen oka van: ezeket jobban ismerem. Kiindulási pontom még szembeötlőbb lenne, ha a szláv, az északi, sőt, az Európán kívüli irodalomban lennének inkább jártas (...). Ezek a korlátok elkerülhetetlenek, bármi legyen is a nézőpont (...). Előfordulhatott volna (...), hogy ez a tanulmány, egy bizonyos nézőpontból megítélve, csupán a német ajkú olvasók érdeklődését kelti fel.” (24–25.)

Láthatjuk hát, milyen mértékben szűkül le ez a feltételezett egyetemesség. Ebben az értelemben érdemes felidézni azt, amit Martínez Bonati korábbi kijelentése folytatásaként mond:

„Vizsgálatunk témája annak a problémakörnek a részét képezte (...), amellyel a *Zu den Fragen einer Logik und Ontologie der Literarischen Erzählung* című doktori dolgozatomban foglalkoztam először (...), Josek Köning professzor irányítása alatt, és amelyet a Göttingeni Egyetem Filozófia Tanszékén nyújtottam be 1956 decemberében.” (16.)

Alapos vizsgálata tehát, annak ellenére, hogy a költészet *általános* elméleteként lép fel, egyetlen specifikus irodalmi közegen – nem a miénken – alapul. „Előfordulhatott volna”, hogy Staiger szavait ismételjük, „hogy bizonyos nézőpontból megítélve, csupán a német ajkú olvasók érdeklődését kelti fel”. Igaz tehát az, amit Welck megállapít:

„Az irodalomelméleteket, az alapelveket, a kritériumokat nem lehet a semmire alapozni: a történelem folyamán minden kritikus (...) valamely konkrét művészeti alkotással kapcsolatosan dolgozta ki az elméletét. Ezeket az alkotásokat nekik kellett kiválasztaniuk, értelmezniük, elemezniük és végül megítélniük. A kritikus irodalommal kapcsolatos véleményalkotásait, hierarchiáit és ítéleteit az elméletei támasztják alá, igazolják, azok alapján fejlődnek, és ezeket az elméleteket a művészeti alkotások hívták életre, tartják fenn, illusztrálják, teszik kézzel fogható és elérhető tényekké.” (*Literary theory...*, 5–6).

Nem járt el másként az első ismert rendszeres irodalomelmélet szerzője sem. Arisztotelész *Poétikája*, Brenes Mesén megállapítása szerint, „az általa ismert irodalmi alkotások figyelembevételével” született meg. „Joggal gondolhatjuk azt, hogyha a görögön kívül más irodalmak is bekerültek volna vizsgálódásainak körébe, általános elméleti következtetései másnyelvenek lettek volna”. (*Las categorías escarpias*, 8–9.) Immár ebben a században Borisz Ejhenbaum megállapítja: „minden elmélet olyan munkahipotézisnek tekinthető, amelyet a tények iránti érdeklődés sugall”,⁸ Krystina Pomorska megismétli, hogy „az irodalomelmélet irodalom, azaz, az irodalmi gyakorlat általánosítása (...), az elméleti megközelítés alapvetően egy műben vagy egy adott irodalmi műcsoportban felvetett problémák együttesének általánosítása”.⁹ Újabban Robert Escarpit figyelte meg, hogy

„... nem igaz az, hogy az általunk felállított specifikumkritériumok világméretben helytállóak vagy egyetemesek lennének. Vannak olyan idők vagy területek, amelyekre az irodalomfenomenológiánk nem alkalmazható, ha másért nem, azért mert a jelentő–jelentett-kapcsolat nem ugyanaz (...), vagy azért, mert az, amit ma irodalomnak nevezünk, olykor az etika és nem az esztétika körébe tartozott.”¹⁰

Arisztotelészről napjainkig van bőven konkrét példánk a fenti megállapításra; elég, ha századunk következő alkotóira gondolunk: az orosz formalistákra, a cseh strukturalistákra,¹¹ a spanyol stilisztákra, az észak-amerikai „új kritikusokra”, Barthes-ra és követőire az egyik oldalon; Lukácsra, Caudwellre és Brechtre a másikon. Ezeknek az alkotóknak a felsorolása elég ahhoz, hogy kimutassuk: az európai–észak-amerikai világban miként születtek meg az elméleti fogalmak (és természetesen az azokhoz tartozó kritikák) egy sajátos irodalmi korpusz vizsgálá-

⁸ BORISZ EJHENBAUM: *Az irodalomszociológiai élet* (1929.), spanyolul: *Revista Latinamericana de Teoría y Crítica Literaria* (Valparaíso). 1. 1927. május, 27.

⁹ KRYSZTINA POMORSKA: *Russian Formalist Theory and its Poetic Ambiance*. Hága, 1968. 11.

¹⁰ ROBERT ESCARPIT: *La littérature et le social. = Littérature et le social. Éléments pour une sociologie de la littérature*. (R. E. kiadása). Párizs, 1970. 15.

¹¹ Lásd ROBERTO FERNÁNDEZ RETAMAR: *A Prágai Kör és irodalmunk vizsgálata kapcsán. = Para una teoría de la literatura hispanoamericana y otras aproximaciones*.

latából. Az természetesen igaz, hogy számos koncepció érvényessége túlmutat ezen a körön, de az a megállapítás is helytálló, hogy az alkalmazhatóságnak megvannak a maga korlátai, amelyek, mint ahogy Pomorska műve állítja, „egyenesen arányosak azzal a háttérrel, amelyből (a koncepciók) keletkeznek”.

A latin-amerikai irodalom elméleteit nem lehet tehát oly módon kidolgozni, hogy más irodalommal, az anyaországi irodalommal kapcsolatban felállított kritériumokat vesszük át és érvényesítjük mindenestül a miénkre. Ezeket a kritériumokat, amint azt jól tudjuk, egyetemes érvényű kritériumként tüntették fel, és mi így is vettük át őket. Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy ez a felfogás teljes mértékben téves, és nem jelent mást mint annak a kulturális gyarmatosításnak az újabb megnyilvánulását, amelyet már eddig is el kellett szenvednünk, és amely a politikai és gazdasági gyarmatosítás természetes következményeként bizonyos mértékben még mindig fennáll. Ezzel az álegyetemességgel szemben ki kell mondanunk azt az egyszerű és feltétlen igazságot, hogy *az irodalom valamely elmélete egyetlen irodalom elmélete*.

Az első probléma, amellyel szembe kell néznünk, amikor ezt a kérdést feszegetjük, az, hogy létezik-e a spanyol-amerikai irodalom mint megkülönböztethető valóság. Az anyaországi kritikusok nem vetik fel a kérdést a maguk irodalmára. A gyarmatokon élők és elsősorban bizonyos gyarmatokon élők viszont igen. Ez a kérdés azonnal az irodalom kívüli területre vezet. Az említett „spanyol-amerikai” kifejezés nem irodalmi kategória (mint ahogy a „spanyol”, a „francia” vagy a „német” sem az). A „spanyol-amerikai” történelmi kifejezés. Amikor használjuk, a szigorúan irodalmi területről azonnal átlépünk a tágran értelmezett történelmibe. Mint ahogy azt Mariátegui nagyon helyesen megállapította, „a »nacionalizmus« az irodalomtörténet-írásban (...) a legtisztábban politikai gyökerű, a művészet felfogásától idegen jelenség”.¹² A spanyol-amerikai irodalom létezése elsősorban magának Spanyol-Amerikának mint történelmi – tehát nem irodalmi – valóságnak a létezésétől függ. Amíg ez spanyol gyarmat, nyilvánvaló, hogy nem létezik spanyol-amerikai irodalom, csak Amerikába vetődött spanyolok irodalma, azaz gyarmati irodalom: optimális esetben az ebből származó helyi jegyekből némelyik később fejlődésen mehet keresztül. Erre az irodalomra természetesen kiegészítőleg alkalmazható ez az elmélet, amely teljes joggal megilleti az anyaországi irodalmat.

Spanyol-Amerika függetlensége tehát irodalmunk és kultúránk létezésének elengedhetetlen feltétele. Ugyanakkor mindenekelőtt e függetlenség mesterségességének köszönhetően – amely nem tett mást, mint újabb függőségeket hozott létre – ez a feltétel *szükségesnek*, de *elégtelennek* bizonyult: „Irodalmunk – állítja Mariátegui – a köztársaság megalapításával nem szűnik meg irodalmunk spanyol jellege, (...) és ha nem is spanyol, mindenesetre hosszú éveken át gyarmati

¹² JOSÉ CARLOS MARIÁTEGUI: Hét tanulmány a perui valóságról. Budapest, Kossuth 1977. 203.

irodalomnak kell nevezni". (219.) José Martí 1881-ben még leírhatta azt a megá-
 lapítását, amelyet szüntelen idézek: „Nem létezik irodalom, ami kifejezés, amíg
 nincs kifejezendő lényeg. Spanyol-amerikai irodalom sincs addig, amíg Spanyol-
 Amerika nem létezik”.¹³ Nem mintha addig nem született volna néhány jelentős
 irodalmi mű, csak hogy nem létezett az a spanyol-amerikai irodalom, amely rend-
 szert, koherens folytonosságot képezett volna, tekintve, hogy nem létezett még
 autonóm világgént Spanyol-Amerika sem. Az a burzsoá elképzelés, amely alap-
 ján köztársaságaink létrejöttek, megvalósíthatatlannak bizonyult: országaink
 megszabadultak – a politikai, a gazdasági és végül a kulturális értelemben is – a
 rossz ízű spanyol gyámságtól, amelynek kebelében megszülettek, majd más, még
 mohóbb – először az angol, majd az észak-amerikai – gyámságok alá kerültek.
 Amikor e burzsoá rendszer első nagy válsága a XIX. század végén lezajlott,
 egyetlen ember akadt csak, aki a maga teljességében megértette a spanyol-ame-
 rikai drámát: José Martí (feltevéseit vessék össze a patetikus *Palabras liminaresszel*
(Bevezető szavak), amelyeket a kubai hős halála után egy évvel írt a fiatal Darío a
Profán prózák című művében). Sokszor hangsúlyoztam már¹⁴ azt a tényt – amelyet
 most is meg kell jegyeznem –, hogy történelmünkről, kultúránkról, irodalmunk-
 ról – és kortárs irodalmunk elméletéről – minden vizsgálódásnak az ő alapvető
 fontosságú munkásságából kell, hogy kiinduljon. Csak az ő műve teszi számunk-
 ra lehetővé, hogy pontosan megértsük – többek között – annak a kezdeti idő-
 szaknak a jellegzetességeit, amelyben koherens irodalmunk létrejön, immár füg-
 getlenül a spanyol világtól, amelyre, a korábbiakkal ellentétben, a mi irodalmunk
 lesz majd hatással, miközben a legkülönbözőbb forrásból táplálkozik, hogy ráta-
 láljon önmagára. Mariátegui megállapítása szerint:

„Egy modern irodalmi – s nem szociológiai – elmélet három periódust
 különböztet meg egy nép irodalmának normális fejlődésében: a gyarmati, a
 kozmopolita és a nemzeti periódust. Az első időszakban e nép irodalmilag
 nem több, mint egy másik gyarmata, alárendeltje. A második periódusban
 különféle irodalmak elemeit asszimilálja egyidejűleg. A harmadikban ár-
 nyalt kifejezésre jut saját személyisége és érzelme. Ez az irodalomelmélet
 nem lát előre. De nekünk e helyütt nincs is szükségünk szélesebb rendszer-
 re.” (219.)

A perui szerző nemzete irodalmára szorítkozva úgy vélte, hogy Peru irodalma
 az avantgárddal belépett a „kozmosopolita” periódusba. Amennyiben elfogadjuk
 Mariátegui elméletét, napjainkból szemlélve, dél-amerikai viszonylatban inkább
 a modernizmus az – amely annyira összetett, hogy még mindig heves viták tár-

¹³ JOSÉ MARTÍ: Ensayos sobre arte y literatura. Vál., előszó Roberto Fernández Retamar. Havanna, 1972. 50–51.

¹⁴ ROBERTO FERNÁNDEZ RETAMAR: Ensayo de otro mundo. Havanna, 1967; Kalibán. = Ariel és Kalibán. Budapest, Európa 1984.; Lectura de Martí. México, 1972.

gya¹⁵ –, amely megnyitja ezt a „kozmpolita” periódust. Másrészt, ez a periódus nem más, mint Latin-Amerika modern világba történő belépésének az irodalmi ellenpontja, a „kapitalizmus végső szakasza”, amely Latin-Amerika földjén – Kubában – teszi majd meg első lépéseit. Martí nagyszerű előrejelzése után néhányan – Rodó és valamelyest Darío – kissé naiv módon elítélik ezt a lépést, és annak a lehetőségét keresik, hogy létünket mentve valamiféle latin hagyományba helyezzenek el minket. Sokak számára ez a periódus az avantgárdban is folytatódik. Mások azonban – mint maga Mariátegui, az irodalom területéről pedig olyan szerzők, mint Vallejo, Neruda, Guillén, Carpentier – már a „nemzeti” periódust hirdetik: itt természetesen a *latin-amerikai nemzetre* gondolok, amely nem jöhet létre burzsoá keretek között. Amerikánk, mondja Mariátegui, „a burzsoá rendszerben nem válhat egységessé. Ez a rendszer erőszakosan több kis nemzetre oszt fel minket. A szász Észak-Amerika koronázza meg és zárja le a kapitalista civilizációt. Latin-Amerika jövője a szocializmus”. (XII.) Ennek a periódusnak az első konkrét megvalósulása a kubai szocialista forradalom győzelme, amelynek oly nagy hatása van az egész kontinensre, és amely a világ színe elé járul a maga irodalmával, mint ahogy azt mindannyian tudjuk – és ahogy ezt, többek között, ez a találkozó is bizonyítja.

Irodalmunk egyik legavatottabb ismerője, a dominikai Pedro Henríquez Ureña 1926-ban – higgadt hangvétellű prózáját tekintve szokatlan bátorsággal – jelentette ki: „Valóságos kincsesládára cserélhetjük majd azt a kis dobozt, amelyben most szerény értékeinket őrizzük, s akkor már nem lesz miért félnünk, hogy egy idegen nyelv pecsétje van írásainkon, mert akkorra már az Atlanti-óceán innenső partjára tevődik át a spanyol világ szellemi tengelye”.¹⁶

Negyvenhat évvel és egy szocialista forradalommal később, 1972-ben írja a latin-amerikai irodalomról a szintén visszafogott hangvétellű Mario Benedetti, hogy „kiváló színvonalát meg sem közelítik ma az európai nemzeti irodalmak. (Az egyetlen kivétel talán a német lehetne.)”¹⁷ Benedetti nem csak a világszerte ismert, új latin-amerikai regényt veszi figyelembe, amikor ezt a provokatív kijelentését megfogalmazza, de a költészetet is – amelynek elsőrendű megnyilvánulásai az avantgárdban, sőt már a modernizmusban is megtalálhatók – és általában a José Martí művészetében gyökerező irodalmat és filozófiát is.

Nyilvánvaló, hogy ezen a szinten már nem fogadhatjuk el Mariátegui fent idézett mondatát: „ez az irodalomelmélet nem lát előre. De nekünk e helyütt nincs is szükségünk szélesebb rendszerre”. Most már igenis szükségünk van szélesebb rendszerre. Hiányát a kortárs latin-amerikai irodalom legjobb fiatal

¹⁵ Ezeknek a vitáknak az összefoglalása megtalálható: ANTONIO MELIS: *Bilancio degli studi sul modernismo ispanoamericano*. = *Lavori della Sezione Fiorentina del Grupo Ispanistico* C. N. R. II. sorozat, Firenze, 1969.

¹⁶ PEDRO HENRÍQUEZ UREÑA: *Elégedetlenség és ígéret*. = *Ariel és Kalibán*. Budapest, Európa 1984. 218.

¹⁷ MARIO BENEDETTI: *Los poetas comunicantes*. Montevideo, 1972. 9.

kritikusai fájlalják, olyanok, mint például a kolumbiai Carlos Rincón és a chilei Nelson Osorio, mindketten marxista beállítottságúak, bár meglehetősen különböznek a felvetéseik.¹⁸ Könnyen meg tudjuk magyarázni, hogy a kritika miért maradt el az irodalmunktól. Anélkül, hogy egyetérténék George Steiner minden idevágó komor megállapításával, kézenfekvő, amit állít: „a kritikus másodkézből dolgozik. *Valamiről* ír. A vers, a regény vagy a színházi darab adott kell, hogy legyen”.¹⁹ Most azonban, hogy Latin-Amerikában (amely jelenleg lép érett korába) adott már a magas szintű és eredeti vers és regény. Halaszthatatlan, hogy a kritikusok a maga teljességében elvégezzék a munkájukat. Ehhez a munkához számolni kell a kortárs latin-amerikai irodalom „alapelveinek (...), kategóriáinak stb.” megfelelő kijelölésével, azaz a saját irodalomelmélettel. Ennek kell kijelölnie a *mi* irodalmunk határvonalait, megkülönböztető jegyeit, alapvető műfajait, történeti korszakait, kritikájának legsürgősebb feladatait és minden mást. Ha alázatos módon egy *másféle* elmélet készül irodalmunk számára – ahogy arra már történetek kísérletek –, az a gyarmati magatartás megismétlése lenne, de nem is kellene e munkát abszurd módon a nulláról kezdeni, és nem kellene megfeledezni azokról az úgynevezett nyugati hagyománnyal fenntartott kapcsolatokról sem, amelyek a *mi* hagyományunk *is*, de amelyekkel kapcsolatban ki kell jelölnünk sajátos különbségeinket is. Elengedhetetlen (és közös) feladat vár ránk: azon kell dolgoznunk, hogy megszülessen saját irodalomelméletünk, amelynek már megvannak a maga, egyáltalán nem megvetendő, alapkövei.

(Roberto Fernández Retamar: *Para una teoría de la literatura hispanoamericana y otras aproximaciones. Havana, Casa de las Américas* 1975. 41–52. – *Eredetileg előadésként hangzott el Royaumont-ban, 1972 decemberében. 1973-ban megjelent a Casa de las Américas 80. számában is.*)

(Fordította: Tímár László)

¹⁸ Lásd: CARLOS RINCÓN: i. m. 4. jegyzet és NELSON OSORIO: Problemas del lenguaje y la realidad en la nueva narrativa hispanoamericana (A nyelv és a valóság problémái az új spanyol-amerikai prózában). = Problemas de Literatura. A 8. jegyzetből idézek: „Mint ahogy azt korábban említettem, természetesen nyilvánvaló, hogy úgy gondolom, az általam megkövetelt elméleti és kritikai feladat csak a marxizmus fényében végezhető el kifogástalanul, de azt is tudom, hogy ez nem jelenti azt, hogy optimista megoldást adjon a problémára. Elég, ha a felmerült vitás kérdésekre gondolunk, például arra, amelyet André Gisselbrecht indított a *Marxisme et théorie de la littérature*ben”. (Littérature et ideologies. La Nouvelle Critique 39. bis különszáma 1970.).

¹⁹ GEORGE STEINER: *Humane Literacy. = Language and Silence. Essays 1958–1966.* London, 1967. 21.

ROBERTO FERNÁNDEZ RETAMAR

Az irodalomkritika

„A kritika – mondta gyakran Martí a szó etimológiájára utalva – az ítéletalkotás gyakorlása”; e szerény, de támadhatatlan definíció további kérdéseket vet fel: Vajon milyen ítéletről van szó? Van-e értelme az érték nélküli ítéletnek? Ha értékítéletet alkotunk, vajon hogyan teszünk szert értékrendre? Lehetséges-e – és kívánatos-e – a pusztán esztétikai értékítélet? Persze nem lehet egyszerű választ adni ezekre a kérdésekre, amint polémikus jellegüket sem tagadhatjuk.

Először is egyvalami nyilvánvaló: bármilyen ítélettel lehet kritikát művelni; de nem minden ítélet egyformán elfogadható. Itt van számunkra rögtön egy választóvonal: a gyarmatosítottak kritikája, a gyarmatosított kritika nemcsak hogy – természetesen – nem tudja megmagyarázni az irodalmunkat, hanem többé-kevésbé tudatos módon káros hatást is gyakorol, amennyiben eltorzítja az irodalom befogadását, holott annak épp az a fő érdeme, hogy segít kifejezni és megerősíteni a létünket. Ebbe a kategóriába kell helyoznunk a tiszta, militáns gyarmatosítottakat – akik otromba módon igyekeznek megkaparintani a nyugati asztalterítőkről lehulló elméletmorzsákat –, akárcsak a nem tiszta avagy gonoszabb gyarmatosítottakat. Itt nem kell felsorolnunk egy sejtethető kiadói politika jóvoltából amúgy is közismert neveket. De azért vannak tisztességes emberek is, akiket ugyan nem lehet egy kalap alá venni az előzőkkel, részben mégis egyetértenek velük, amikor például a „nyelv Che Guevaráját” várják feltűnni. Che művei – beszédei, vallomásai, cikkei, levelei, naplója – a spanyol-amerikai irodalom fentebb említett fő vonalához tartoznak: következésképpen a mi Amerikánk nyelvén beszélő Che Guevara nem más, mint ... Che Guevara. Az idézett kifejezés – tisztább megfogalmazással – a gyarmatosítottak tézisének veszi elő újra: azt az igényt fejezi ki, hogy – ismét Szabolcsi szavait használva – szét kell zúzni a Spanyol-Amerikában beszélt spanyol „nyelvi páncélját”, úgy, ahogy egy ideje például néhány polgári francia író teszi az anyanyelvével. Dehát Che Guevarára pontosan az jellemző, az a példaszerű, hogy semmiben sem hajlik meg a gyarmatosítók követelése előtt – se a politikájában, se az írásaiban –, és ez teszi azzá, ami. A „nyelv Che Guevarájának” lenne egy apró hátránya, az, hogy semmi köze sem lenne Che Guevarához, s továbbmenve, a mi Amerikánkhoz sem. Ezzel természetesen nem azt mondjuk, hogy mi engedelmesen megelégszünk az örökölt nyelvvél, és nem is feledkezünk meg az irodalmi formák (dokumentummű, regény, költemény) közötti különbségekről, de hát az idézett rosszízű metaforát végül is nem mi találtuk ki. Összefoglalva: csak dekolonizált perspektívából lehet igazságot szolgáltatni a mi irodalmunknak.

Másrészt az értékítélet nélküli kritika, úgy, ahogy Jacobson javasolta és ahogy ma állítólag sokan művelik, számunkra kettős – hogy úgy mondjam – fogyatékkal rendelkezik: az egyik általános, a másik specifikus. Kétségtelen, hogy érdekes és hasznos lehet egy-egy irodalmi mű struktúráinak pontos leírása, de ha nem vezet el bennünket semmiféle értékeléséhez, akkor tulajdonképpen olyan tárggyal foglalkozunk, amely éppúgy kelthet bennünk csodálatot, mint közömbösséget vagy épp elutasítást. Ez a látszólag „ítélet nélküli kritika”, mely kitéssékeli az ajtón az értékelést, beengedi azt az ablakon: ugyanis a figyelemre méltított mű kiválasztásakor értékelés történik, az implicite benne van a választásban, épp csak a „kritikus” méltatlannak tartja ennek megvitatását, és igyekszik minden teketória nélkül elfogadtatni velünk a döntését. Az adott alkotás – talán ezt mondja a kritikus – természetesen jó mű, amire az a bizonyíték, ha egyáltalán kell bizonyíték, hogy ő foglalkozik vele.

Ugyanakkor vajon az effajta munka, amit láthatóan megfertőzött (valójában gyarmatosított) a nyelvészet, nem hat-e kétségbevonhatatlanul objektív tudományos munkának? Nem ezzel érkeztünk-e el végre az irodalmi mű szigorúan vett tudományos tanulmányozásához? Nem ez az első eset, hogy egyik tudományág gyarmatosítja a másikat, és efféle rombolást kell látnunk. Például ez történt, amikor Darwin természettudományos felfedezéseinek bizonyos elemeit mechanikusan alkalmazták a történelemre, aminek az lett a sajnálatos következménye, hogy a rasszizmus látszólag nyugodtan hivatkozhatott a tudományra. Amikor Sarmiento, a mexikói pozitívizmus egyik-másik kiválósága vagy Ingenieros igyekeztek megindokolni féktelen rasszizmusukat, mindvégig azt hitték, hogy szilárd tudományos alapon állnak;¹ nem vették figyelembe, hogy a „fajok” elsősorban történelmi és nem biológiai képződmények – következésképpen nem lehet őket egy *másik* tudomány állítólagos érveivel megérteni, hiszen ők nem abba tartoznak –, és hogy nem hagyhatják kifejtetlenül az adott specifikus, konkrét kérdést; amikor a XX. században – még napjainkban is – azzal büszkélkednek a nyelvészet rabságába került irodalomkutatók, hogy az ő munkájuk tudományos jellegű, valójában csak áltudományos érvekkel takargatják az új retorikába tartozó munkáikat: ezek nem kétséges, hasznosak, bár szerények és természetesen kritikaellenesek vagy legfeljebb a kritikát megelőző munkálatok.

A nyelvészet, amelynek a nyelv tanulmányozása a *célja*, kötelező érvénnyel axiológiaellenes; az irodalomkritika ellenben irodalmi művekkel foglalkozik, melyeknek *eszköze* a nyelv, ezért ha axiológiaellenesnek nyilvánítjuk, a legfőbb értelmétől fosztjuk meg. Természetesen lehet elemezni egy irodalmi szöveget *nyelvészeti* szempontból, még hozzá nagy haszonnal, ahogy jogi vagy történeti szöveget is elemezhetünk így: csak hogy ha az irodalmi műnek ez a fajta elemzése *már* irodalomkritika, akkor hasonlóképpen a jogi, illetve a történeti szöveg

¹ Lásd NOËL SALOMON: José Martí et la prise de conscience latino-américaine. = Cuba Sí 1970–1971. 35–36. Spanyolul is megjelent az Anuario Martiano-ban: 1972. 4.

hasonló elemzése már a jogtudomány, illetve a történetírás területéhez tartozik, ami enyhén szólva nemigen védhető érvelés. Az az igazság, hogy a nyelvészet által *gyarmatosított* (tehát nem *táplált*) irodalomkritika semmivel sem tudományosabb annál a rasszizmusnál, ami a természettudományok által ügyetlenül gyarmatosított történelemre épül. Mindkét esetben áltudományos valósággal állunk szemben, olyanokkal, amelyek tipikusan ideologikus jellegűek (az „ideológiát” itt a hamis tudat marxi értelmében használom). Természetesen ez a *reductio ad absurdum* nem szabad hogy elfeledtesse velünk az említett két ideológiai forma közti lényegi különbséget: azt a különbséget, hogy a rasszizmus teljes egészében tudományellenes; a nyelvészet uralma alá került kritikában pedig az a tudományellenes, amint ezt majd még kifejtjük, hogy burjánzásnak indul egy funkció. Az, amit a nyelvészet a kritika segédeszközeként és nem a kritika helyettesítéséként végezhet el, illetve kell, hogy elvégezzen.

Ha ilyennek látjuk általánosságban ennek a megközelítésnek a fogyatékoságát, olyan irodalmak esetében, mint a miénk, még súlyosabb a helyzet. Az anyaországi irodalmak olyan osztályozási hagyományt tudhatnak maguk mögött, amely jöllehet nem zárja ki az újrafelvetések szükségességét,² a kutatónak olyan oldottságot és biztonságot nyújt, amivel mi általában nem rendelkezünk. A mi esetünkben nem a közismert esernyő és az úgyszintén közismert varrógép találkozásáról van szó, hanem egy nyers, kialakulatlan valóság és egy gyakran alkalmazatlan fogalmi eszköztár megfeleltetéséről, ami nyilvánvalóan nem segítette elő irodalmunk kellő hierarchikus rendszerezését (sőt még az egyszerű felbecsülését sem). E csapdából végül is nem az a kiút, hogy felfüggesztjük az ítéletalkotást (az a mi szemünkben egyenlő volna az ítélezésről való lemondással), hanem az, hogy – épp ellenkezőleg – kellő következetességgel, hízélgés és neheztelés nélkül élünk vele. S elengedhetetlen feltételként rendelkezünk kell hozzá egy saját értékrenddel, amely irodalmunk specifikus vonásainak a megértésén alapul: nem feltétlenül azt kell tudnunk, mi különbözteti meg más irodalmaktól, hanem inkább azt, hogy mi az benne, ami nem anyaországi ballaszt, *pastiche*, utánzás, visszhang, hanem – ahogy egykor Mariátegui mondta ki a politikai életre utalva – „hősi alkotás”, az emberiség javaihoz való igazi hozzájárulás.

Már Pedro Henríquez Ureña rámutatott, számunkra elengedhetetlen, hogy „értékrendeket hozzunk forgalomba: irányadó neveket, feltétlen elolvasandó

² Végére is osztályszempontú osztályozásról van szó, ami – ahogy France Vernier jogosan mondta – minden esetben megszabja, hogy mi „irodalom”: tehát nem „az irodalmi szövegek összességéről” beszél, hanem a „szent” íráskor összességéről, amelyeket egy adott korban egy társadalmi osztály ‘irodalmiak’ tart”, mégpedig „az uralkodó osztály”, amelyek „igyekeznek ráerőltetni a korpust az elnyomott osztályokra”. (FRANCE VERNIER: Une science du littéraire est-elle possible? Párizs, 1972. 4–5.) Az anyaországi polgárság fejlettsége megmagyarázza, miért olyan világosak az irodalmi korpuszaik; a mi függőségi helyzetben lévő polgárságunk csekély fejlettsége pedig korpuszaink zűrzavarát jelzi. Latin-Amerikában burzsoá perspektívából már nem fogunk eljutni az ő képletükhöz.

könyveket”³. Ezek az értékrendek pedig csakis a valóságos művekben testet öltött hitelességből általánosíthatók, s ennek az általánosításnak az érvényességére maguk a művek adják a legjobb bizonyítékot, azok, amelyeket „forgalomba igyekezett hozni”. Az idézett sorok sokkal drámaibb korszakban születtek (1925.), mint amiben ma élünk. Akkor Henriquéz Ureña mindössze két próbálkozást említhetett a spanyol-amerikai klasszikus könyvtár megalkotására, az egyiket Rufino Blanco Fombona kezdeményezte, a másikat Ventura García Calderón. Az utóbbi években azonban jelentősen kibővült az értékes spanyol-amerikai irodalom terjesztése. Elég megemlítenünk a klasszikus szövegek terén a Fondo de Cultura Económica kiadó Biblioteca americana sorozatát – amelyet maga Pedro Henriquéz Ureña tervezett és az ő emlékének szenteltek: a szigorú válogatás és a kritikai kiadás példaszerű munka – és a Casa de las Américas kiadó újabb szövegeket is bevonó *Colección Literatura Latinoamericana*⁴ gyűjteményét. Másrészt sokatmondó az a tény, hogy míg a XIX. században – sőt még akkor is, amikor Pedro Henriquéz Ureña közreadta a *Seis ensayos de nuestra expresión* (*Hat esszé kifejezésünk keresésére*) című gyűjteményét (1928.) – íróink gyakran az anyaországban voltak kénytelenek kiadni a könyveiket (ahogy az a nem spanyol nyelvű Antillák esetében még ma is szokás), addig sok ibér-amerikai országban már jó ideje helyben adják ki az irodalmi műveket.

A műveknek ez a „jelenléte” alapvető fontosságú, ám ne feledjük, hogy nem helyettesíti az elméleti, kritikai vitát, amely épp a szóban forgó művek kiválasztásához és hierarchikus rendbe sorolásához vezet. Igaz, hogy az értékek a művekben testesülnek meg, s az axiológiai megközelítésnek csupán az a feladata, hogy feltárja őket. De nélkülözhetetlen ez a megközelítés, hisz ha valóban képes feltárni a pozitív értékeket, akkor felvázol egy koherens, hiteles világot is, amikor közelít, illetve távolít műveket egymástól, kiemeli a lényegi jegyeiket, és amikor megjelöli azokat a műveket, amelyeket méltónak tart az Henriquéz Ureña által javasolt terjesztésre. Mindez bonyolult művelet; vagy pontosabban szólva, több művelet: némelyikük elméleti és kritikai természetű, ám az, hogy „értékrendeket hozzunk forgalomba: irányadó neveket, feltétlen elolvasandó könyveket”, már lényegében nem is elméleti, nem is kritikai, hanem (nem kerülhetjük meg a terminust) politikai, kultúrpolitikai feladat, ami szükségszerűen (a szó tágabb értelmében) követi a másik politikát, amelynek keretében sajátos feladatok hárulnak rá. Az említett spanyol-amerikai irodalmi sorozatok tökéletesen példázzák ezt. Akárcsak az, ahogy a pejoratív *boom* névvel illetett legújabb spanyol-ameri-

³ PEDRO HENRÍQUEZ UREÑA: *Camino de nuestra historia literaria. = Seis ensayos en busca de nuestra expresión* (1928.); most az *Obra crítica* című kötetben található (Mexikó, 1960. 255.).

⁴ Erről a gyűjteményről nagyszerű átfogó képet ad Camila Henriquéz Ureña (aki a kezdetektől a sorozat tanácsadója volt): lásd *Sobre la Colección Literatura Latinoamericana. = Casa de las Américas* 45. (1967. november–december) Vö. a Biblioteca americana sorozattal való összehasonlítást (abban is részt vett Camila Henriquéz Ureña).

kai prózát – politikai és kiadói megfontolások hatására – tendenciózus célokra használják. Nyilvánvaló kapcsolat van bizonyos ahistorikus szándékú kritika és az újpróza felkarolása között, amiért is képtelenség ezt a két elemet kizárólag és csupán technikai értelemben irodalmi nézőpontból vizsgálni. A róluk folytatott vitának más okokat is figyelembe kell venni, olykor főleg csak azokat.

Ha tehát elfogadjuk, hogy elengedhetetlen a művek értékelése, és ha figyelembe vesszük a fent említett tényeket, úgy látjuk, hogy a kritikánk szempontjaira vonatkozóan, s ha úgy tetszik, a kritika szükségességére még mindig érvényes Reyes véleménye:

„Az úgynevezett purista kritika – esztétika és stilsztika (ma úgy mondanánk, hogy paraformalista vagy strukturalista) kritika – egy műnek csak a specifikusan irodalmi értékét vizsgálja a forma és a tartalom szintjén. Ám nem vezethet se ítéletalkotáshoz, se teljes megértéshez. Ha nem vesszünk figyelembe bizonyos társadalmi, történelmi, életrajzi vagy pszichológiai tényezőket, nem jutunk el helytálló értelmezéshez.”⁵

Azt az igényt pedig, amit Reyes másutt „a módszerek integrálásának” nevezett, s amire ma talán szívesebben használjuk az „interdiszciplináris együttműködés” kifejezést, de amit semmiképp sem szabad összekeverni a tartalmatlan eklekticizmussal, azt napjainkban így fogalmazza meg a mexikói Jaime Labastida:

„El kell kerülnünk ... a művészet kérdésének két hamis megoldását: az egyik a (gazdasági, politikai, társadalmi) jelentésekre redukálja a művet, amivel a szociologizálás vagy a vulgáris ökonomizálás vétkét követjük el; a másik a formalista igényű megközelítés, amely kizárólag a „formák” (a jelölők) szintjéhez tartozó jelenségeket keres a műben, vagy ahogy manapság történik, a nyelvészeti modellek reprodukálást, például a regényírók *parole*-ját vagy *écriture*-ét. A helyes megoldás ellenben talán az, amelyik eklekticizmus nélkül egyesíti magában a két tendencia vagy megoldási kísérlet legértékesebb elemeit.”⁶

Nem kétséges, hogy úgy juthatunk el az áhított kritikához, ha összefogjuk az említett módszerek értékeit, és elkerüljük a buktatóikat. Jól ismerjük az egyik ilyen buktatót, amit ma a két szemben álló fél egymással versengve szid (jellemző, hogy a leghangosabb szidalmazók közt találunk olyanokat, akik tegnap még rendíthetetlenül mellette voltak): a *vulgárszociologizálást*; de nem kevésbé határo-

⁵ Erről a kérdésről lásd például JAIME MEJÍA DUQUE: El 'boom' de la narrativa latinoamericana. = Narrativa y neocoloniaje en América Latina. Buenos Aires, 1974.; MARIO BENEDETTI: El escritor latinoamericano y la revolución posible. Buenos Aires, 1974. 145–155.

⁶ JAIME LABASTIDA: Alejo Carpentier: realidad y conocimiento... = Casa de las Américas 1974. november–december, 87.

zottan kell elkerülni a másik veszélyt, amit analogikusan talán *vulgárstrukturalizmus*nak hívhatnánk, ami egyébként most sokkal inkább fenyeget bennünket, hiszen a polgári irodalomkutatás az irodalom *bármilyen* történeti megközelítését *vulgáris*nak bélyegzi, és így igyekszik ahistorikus szemléletét érvényesíteni.

A buktatók elkerülése azonban nem jelentheti semmiképp sem, hogy elvetjük azokat a *módszereket*, amelyek csupán valamilyen túlzás, extrapolálás vagy abszolutizálás miatt vezettek az említett veszélyekhez. Ezeknek a módszereknek a legjava nélkül egyszerűen nem lehet kritikát művelni: az egyik módszer segít a műveket országaink valós történelmébe illeszteni, hogy teljesen érthetővé tegye őket (történelmünk tudományos feldolgozása még nagyrészt várat magára, ami súlyos nehézséget jelent a munkánkban); a másik módszer segít műveink valódi formai jellegzetességeit megragadni, sőt e jellegzetességek fogalmi funkcióját is (amiben nagyon hasznos Della Volpe tanítása);⁷ ha ez a két módszer koherensen összekapcsolódik, rendelkezésünkre állhat az irodalmunk érett értelmezéséhez igényelt kritika: irodalmunk érettebb, mint a vele foglalkozó elmélet és kritika. Ettől végtére is nem kell annyira megrettenünk, mint az ellenkezőjétől, vagyis a kritika és az elmélet, és főleg *bizonyos* kritika és *bizonyos* elmélet – az irodalom kárára létrejövő – túlsúlyától. Ez utóbbira bőségesen látunk példát nem egy kapitalista országban, ami újabb példa – talán nem is olyan kellemetlen szóval – a dekadenciára: nem látni ott a szellemi erőt jelző, magasröptű kritikát, csak – ahogy Antonio Machado mondaná – az új- és régisütetű alexandrinizmus, a bizantizmus és a ... skolasztika „héjaszerű, suta röptét”: röviden, a vulgárstrukturalizmust. Noha természetesen az a szerencsésebb helyzet, amikor az irodalom teljesítményéhez még nem ér fel a rá vonatkozó kutatás, és nem fordítva, az egészségnek mégis csak az az igazi jele, ha az irodalmi praxist mint minden praxist, megvilágítja a hozzá tartozó elmélet, ami aztán lehetővé teszi, hogy a tárgy szintjének megfelelő ítélet szülessék, sőt azt is, hogy az adott mű szervesen és helyesen ékelődjék be a nagyobb történelmi keretbe.⁸

IDEIGLENES KONKLÚZIÓ

Viszontagságos történelmünk során nem voltunk egészen híján értékes, sőt rendkívül értékes munkáknak, amelyek segíthetnek az előttünk álló feladat megoldásában, s amelyekhez ha szerényen is, de ezek a lapok is hozzátartoznak; feladatunk pedig nem más, mint hogy pontosan meghatározzuk irodalmunk

⁷ Ennek helyes alkalmazása látható két fiatal kubai kritikusnál: SERGIO CHAPLE: Rafael María de Mendive. Definición de un poeta (Havanna, 1973.) és SALVADOR ARIAS: Búsqueda y análisis. (Havanna, 1974.)

⁸ Az irodalmunkhoz kellő integrált kritikára jó példa ANTONIO CORNEJO POLAR könyve: Los universos narrativos de José María Arguedas. Buenos Aires, 1973.

igazi elméleti szempontjait. A Bello–Sarmiento-féle vitától kezdve José Martí teremtvő munkásságáig s Pedro Henríquez Ureña és Alfonso Reyes nélkülözhetetlen tanulmányaitól egészen napjainkig olyan *korpusz* jött létre a korábbi eredményekből, amelynek felbecsülése, rendszerezése és megfelelő felhasználása még várat magára. E vizsgálódások történetében döntő fejezetet írt José Carlos Mariátegui, amikor bevezette a marxizmus–leninizmust az irodalomkutatásunkba. Munkáját később olyan tudósok folytatták, mint José Antonio Portuondo, majd a kontinens minden táján jelenlévő, szép számú fiatal, akikhez még hozzá kell tennünk a nem latin-amerikai marxista kutatókat, különösképpen is a szocialista országokból jövőket, akik főképp a legutóbbi időben (a Kubai Forradalom győzelme óta és azóta, hogy annak következtében a mi Amerikánkra terelődött a világ figyelmé) jelentős eredményeket értek el. Az ő – és a jövőben feltűnő kutatók – közös munkájával lassan formálódik az a terület, amely majd lehetővé teszi, hogy kidolgozzuk a mi irodalmunknak megfelelő elméletet. Ne kedvetlenedjünk el, mert ez az elmélet még csak részben létezik. Jean Perus általánosságban szólva azt mondja az irodalomelméletéről, hogy „most formálódó tudomány”, és hogy „helyzete még bizonytalan”;⁹ a francia kommunista folyóirat, *La Nouvelle Critique* pedig kijelenti a *Lehet-e az irodalomnak tudománya?* című cikk bevezetőjében, hogy „még nem rendelkezünk olyan munkákkal, amelyek lehetővé tennék az irodalmi jelenség marxista elméletének a megalkotását”.¹⁰ Talán ez azért túlzás; azt ellenben tudjuk, hogy bonyodalmas történelmünk ellenére is *bizonnyos formában* ezen a területen hasonló helyzetben vagyunk, mint a világ többi része: végül is ki-ki a saját egyedi körülményeivel áll szemben. És most, hogy saját irodalomelméletünk kidolgozásához elkerülhetetlen lépésként azt hangsúlyozzuk, hogy el kell utasítani a más irodalmakban született szempontok megkülönböztetés nélküli átvételét, az semmiképp sem tekintendő valamiféle elszigetelődségi szándék következményének. Épp ellenkezőleg. Azért kell végiggondolni konkrét valóságunkat és feltárni egyedi jellegzetességeit, mert csak ezzel az eljárással tudhatjuk meg, hogy a földkerekségen mi a közös, s melyek a valós kapcsolatok, s így egyszer majd eljutunk a világirodalom valóban általános elméletéhez.

(Roberto Fernández Retamar: *Algunos problemas teóricos de la literatura hispanoamericana*. = *Para una teoría de la literatura hispanoamericana y otras aproximaciones*. Havana, Casa de las Américas 1975. 85–93.)

(Fordította: Scholz László)

⁹ JEAN PERUS: *Méthodes et techniques de travail en histoire littéraire*. Párizs, 1972. 60.

¹⁰ FRANCE VERNIER: i. m. 1. 66. jegyzet.

ANTONIO CORNEJO POLAR

Az indigenismo és a heterogén irodalmak kettős szociokulturális státusa

Az utóbbi években különböző szempontok alapján hívták fel a figyelmet arra, hogy irodalomkritikánk alapelveit és módszereit sürgősen a latin-amerikai irodalom sajátosságaihoz kellene igazítani. Általános kifejezéssel élve, a Mario Benedetti¹ által megfogalmazott „önértelmezési szükségességről”, vagy ha patetikusabban akarjuk kifejezni, egy igazi latin-amerikai kritika létrehozásának követelményéről van szó.² Az itt következőkben nem az oly nyilvánvalóan bonyolult és kockázatos, kritikánk jövője szempontjából azonban alapvető fontosságú elképzelés tudományos és társadalmi érvényességét szeretnénk meghatározni, hanem – amellett, hogy elismerjük a jogosultságát – megpróbáljuk bemutatni azt a lehetséges megvalósítási módot, amely a kettős szociokulturális státusnak alávetett irodalmak kritikai vizsgálatával kapcsolatos.

A húszas évek végén José Carlos Mariátegui, az *indigenismo*ról szóló vita³ (akkoriban) aktív részese, felhívta a figyelmet arra, hogy sürgősen létre kellene hozni a heterogén irodalmak elemzésére alkalmas kritikai rendszert. *Hét tanulmány a perui valóságról* című műve utolsó fejezetében, Az irodalom processzusa első oldalain a következőt állapítja meg:

¹ Temas y problemas. = América Latina en su literatura (Latin-Amerika az irodalmában). Szerk. César Fernández Moreno. Mexikó, Unesco-Siglo XXI. 1972. 367. oldaltól.

² Nem mindig ugyanabból a szempontból megközelítve ezt a problematikát többek között a következő tanulmányok tárgyalják: CARLOS RINCÓN: Para un plano de batalla por una nueva crítica en Latinoamérica (Latin-Amerika új kritikájáért folytatott harc csatateréhez). = Casa de las Américas 67. 1971. július–augusztus, 39–40. és Sobre crítica e historia de la literatura hoy en Latinoamérica (A mai latin-amerikai irodalom kritikájáról és történetéről). = Casa de las Américas 80. 1973. szeptember–október; ROBERTO FERNÁNDEZ RETAMAR: A spanyol-amerikai irodalom elméletéhez. UÓ: Algunos problemas teóricos de la literatura hispanoamericana (A spanyol-amerikai irodalom néhány elméleti problémája). = Revista de Crítica Literaria Latinoamericana 1. Lima, 1975. január–június; NOÉ JITRIK: Producción literaria y producción social (Irodalmi termelés és társadalmi termelés). Buenos Aires, Sudamericana 1975.; ANGEL RAMA: Sistema literario y sistema social en Hispanoamérica (Irodalmi rendszer és társadalmi rendszer Spanyol-Amerikában). = Literatura y praxis social en América Latina (Irodalom és társadalmi gyakorlat Latin-Amerikában). Caracas, Monte Avila 1974.; ALEJANDRO LOSADA: Los sistemas literarios como instituciones sociales en América Latina (Az irodalmi rendszerek mint szociális intézmények Latin-Amerikában). = Revista de Crítica Literaria Latinoamericana 1. 1975. január–június.; NELSON OSORIO: Las ideologías y los estudios de la literatura hispanoamericana (A spanyol-amerikai irodalom ideológiai és kutatásai). = Casa de las Américas 94. Havana, 1976. január–február.

³ Vö. többek között: La polémica del indigenismo (Az *indigenismo* vitája). Lima, Mosca Azul 1976. – Az eredetileg 1927 és 1930 között publikált szövegeket adja ki újra.

„A Peruban még fel nem oldott kecsua-spanyol dualizmus olyan kivételes esetté tette a nemzeti irodalmat, amit nem lehet a szervesen nemzeti, a Conquista beavatkozása nélkül született és növekedett irodalmakra érvényes módszerrel tanulmányozni.”⁴

Mariátegui megállapítása kétség kívül a többi latin-amerikai irodalomra is érvényes, és nemcsak a Conquista következményeinek a megvilágítására alkalmas – azokban az esetekben, amelyekben az indián réteget nem irtotta ki az anyaország –, hanem a heterogenitás más fajtáira is: például azokéra, amelyeket a rabszolgasági rendszer latin-amerikai bevezetése okozott. Az Andok nemzetének *indigenismója*, a közép-amerikai és a karibi *negrismo* és valamilyen formában a Río de la Plata-i *gaucho*, illetve a „csodás való” fogalmához fűződő irodalmak is a Mariáteguit foglalkoztató jelenség különböző változataiként foghatók fel. Az említett esetekben olyan irodalmakról beszélünk, amelyek két eltérő társadalom és kultúra konfliktusokkal teli találkozási pontján helyezkednek el.

A Mariátegui által felvázolt gondolkodási irányt a későbbi kritika sajnálatos módon sem ebből, sem más szempontból nem követte. Csak a legutóbbi években – és anélkül, hogy Mariátegui közvetlen hatását ki lehetne mutatni – újult fel az érdeklődés irodalmunk néhány alapvető szektorának szociokulturális heterogenitása iránt, amelyet azelőtt alig feltételeztek a meszticizmus (ma már oly üres) kifejezése mögött. Egészen pontosan Agustín Cueva *Száz év magányról* szóló, 1974-es tanulmánya, Noé Jitrik a *Földi királyságról* írt, 1975-ös tanulmánya és Angel Rama José María Arguedas művéről írt, 1976-os tanulmánya képviselik e nézőpont megerősödését.⁵ E szempont alapján szeretnénk mi is felvetni az alábbi megállapításokat.

A NEMZETI IRODALMAK PROBLÉMÁJA

Az irodalomtörténet területeinek és feladatainak a kijelölésében, valamint tudományos célkitűzéseinek hierarchiájában kiváltságos helyet foglal el a nemzet fogalma és az abból származó jelenségek együttese. Annak ellenére, hogy olykor átgondolatlan feltételezésről van szó, amely ráadásul a nemzetiség és a kultúra közötti, mindig zavaros kapcsolatokról függ, a nemzeti irodalom fogalmának

⁴ JOSÉ CARLOS MARIÁTEGUI: Hét tanulmány a perui valóságról. Budapest, Kossuth 1977. 200–201.

⁵ Para una interpretación sociológica de Cien años de soledad (A Száz év magány szociológiai értelmezéséhez). = Revista Mexicana de Sociología XXXVI. évf., XXVI. kötet, 1., Mexikó, 1974. január-március; Blanco, negro ¿mulato? Lectura de El reino de este mundo, de Alejo Carpentier (Fehér, fekete, mulatt? Alejandro Carpentier Földi királyságának olvasata). = Araisa Caracas, Centro de Estudios Latinoamericanos Rómulo Gallegos 1975.; Recuperación del pensamiento mítico en José María Arguedas (José María Arguedas műveinek mitikus gondolatvilága). = Latino América. Anuario (Latin-Amerika. Évkönyv). Mexikó, Centro de Estudios Latinoamericanos 1976. 9.

használata egy viszonylag autonóm és homogén korpusz, valamint egy többé-kevésbé egységes és koherens hagyomány létét feltételezi. A nemzeti irodalom eszerint tehát kritikai szempontból világos területet képezne.

Ez azonban nem minden esetben van így. A nemzeti irodalom fogalma ketős és ellentmondásos kifogással illelhető: annak ellenére, hogy bizonyos szempontból túlságosan átfogó érvényű, nem vizsgálja az egy nemzeten belüli variációkat, más, valamelyest ellentétes szemszögből pedig túlságosan is analitikus kategória, amely – éppen ezért – képtelen arra, hogy kielégítően átfogó képet alakítson ki.

Az igazán használható irodalmi terület kijelölésének a lehetőségével kapcsolatban Ernst Robert Curtius nyomatékosan figyelmeztet a felaprózó, nemzetek szerinti felosztás veszélyére: „az európai irodalomra *csak* mint egyetlen egészc tekinthetünk”, vallja az *Európai irodalom és latin középkor* című művében.⁶ Curtius számára a nemzeti alapon való megkülönböztetés – konkrétan Európa irodalmára vonatkoztatva – önkényesen megtöri annak a kulturális rendszernek az egységét, amelynek a határai tágasabbak és eltérnek azoktól, amelyek a politikai térképen találhatóak. Ezzel kapcsolatban emlékeztetnünk kell Curtius Dámaso Alonso stilisztikai értelmezéseire, és arra, hogy tagadta bizonyos, a toposzok segítségével leginkább műfaji és totalizáló kánont létrehozó szövegek „specifikusságának” a jelentőségét.⁷ E toposzok a Nyugat irodalmi rendszerének legnyilvánvalóbb kifejezései lennének, és ez a rendszer úgy épülne fel, mint az egyetlen, ismeretelméleti szempontból legitim horizont az azt formáló és alkotó egységek megismerése számára.

Ezek a problémák – közvetlen vagy közvetett módon – szorosan kapcsolódnak a világirodalom létének Goethe által megfogalmazott igényéhez. Noha tudjuk, hogy a világirodalom „kikiáltása” inkább egyfajta óhajnak, mint a valóságának felel meg, és a Nyugat irodalmának helytelen egyetemessé téételét is könnyen felismerhetjük benne – mely e gondolatok gyarmatosító jellegére vall –, bizonyos, hogy a tágabb értelmű kategórián keresztül kérdéssé válik a kisebb kategóriák érvényessége. Ebből a szempontból tehát a nemzeti irodalom a megismerés hamis tárgya lenne, vagy ha tetszik, a hiteles, nála mindig átfogóbb tárgy elhibázott metszete, és ugyanígy feltételeznél, hogy az ezt használó kritika és irodalomtörténet következtetései megkérdőjelezhetőek lennének.

A latin-amerikai irodalom esetében hasonló terminusokkal fogalmazhatjuk meg ezt a problémát: a nemzeti irodalom fogalma nálunk is egy olyan nagyobb, területi vagy részterületi kategóriának van alávetve, amely egyre nagyobb súlyú, igazolható válsággal rendelkezik. Anélkül, hogy vissza kellene nyúlnunk azokhoz a megállapításokhoz, amelyek – jórészt Bolívar politikai

⁶ Spanyol kiadás: Mexikó, Fondo de Cultura Económica 1955. I. 34. – Kiemelés tőlem.

⁷ Vö.: DÁMASO ALONSO: *Berceo y los topoi* (Berceo és a toposzok). = *De los siglos oscuros al de oro* (A sötét századokból az Arany századba). Madrid, Gredos 1958.

filozófiája nyomán – a latin-amerikai irodalom egységét első ízben hangoztaták, elevenítsük fel az irodalmunk, különösen regényeink „uralkodó jegyéről” szóló, a közelmúltban lezajlott vitát. Az ebben felvetett gondolatokat felfoghatjuk a latin-amerikai irodalom egységes megértését lehetővé tévő „kulcs” megtalálására tett igyekezetként is.⁸

Az utóbbi időben Roberto Fernández Retamar és António Cândido – nagyobb és sikerültebb történeti-kritikai alapozással – hangsúlyozták e téma jelentőségét. Fernández Retamar legalább három olyan területi, „interkommunikációs korszak” – a romantika, a modernizmus és az avantgárd – létét mutatta ki, amely később lehetővé tette az új spanyol-amerikai próza által kialakított szilárdabb egységet. Cândido más szempontok alapján mutatta ki, hogy a húszas évektől kezdve egy „belső okozati összefüggés” figyelhető meg az irodalmunkban és a teljes latin-amerikai irodalom fejlődésében.⁹ Ebből a szempontból a latin-amerikai irodalmak – egymástól nem szükségszerűen megkülönböztethetetlenül – a régió irodalmának teljes rendszerében foglalnak helyet. Ez a rendszer lenne a kisebb egységek megértésére alkalmas kategória.

A kategória kiszélesítésének szükségességét implicit tartalmazza az az állítás, hogy a latin-amerikai irodalom koherens struktúrát képez, és ez ellentmond annak az értelmezésnek, miszerint az irodalmunk a nyugati irodalom szimpla közvetítője volna, tehát hamis, végső soron elégtelen rendszer. És ha lehet, még nagyobb joggal mond ellent Luis Alberto Sánchez javaslatának, aki szerint Latin-Amerika irodalma – érthetetlen módon – az észak-amerikaiéval képez egységet.¹⁰

A nemzeti irodalom fogalma két, egymással ellentétes szempontból is vitatható: egyrészt tágabb értelmű és nagyobb magyarázó képességű kategóriákhoz kell fordulni, másrészt, mivel túlságosan tágas rendszert hoz létre, nem alkalmas arra, hogy számot adjon egy adott ország irodalmának a keretein belül történő tényekről. E követelményrendszer horizontján található meg azok a marxista gondolatok, amelyek a kizsákmányolt és a kizsákmányoló osztály irodalmának az együttélésével kapcsolatosak. Ez az együttélés részekre szabdalja a nemzeti irodalmakat. Valami hasonlót lehet mondani a „művelt irodalom” és a „népszerű irodalom” közötti – mindig kétértelmű – megkülönböztetéssel kapcsolatban is.

A latin-amerikai irodalmon belül, egyelőre hipotetikus-deduktív szinten, Alejandro Losada három irodalmi rendszer kijelölését javasolta: a realistaét, a

⁸ A fontosabb szövegek *La novela hispanoamericana* (A spanyol-amerikai regény). Szerk. Juan Loveluck. Santiago de Chile, Ed. Universitaria 1969. (3. kiadás)

⁹ FERNÁNDEZ RETAMAR: *Intercomunicación y nueva literatura* (Az interkommunikáció és az új irodalom). CÂNDIDO: *Literatura y subdesarrollo* (Irodalom és elmaradottság). Mindkét tanulmány: *América Latina en su literatura*, i. m.

¹⁰ Sánchez gyakran ismételt gondolata, például: *Proceso y contenido de la novela hispanoamericana* (A spanyol-amerikai regény folyamata és tartalma). Madrid, Gredos 1968. 45. (2. kiadás)

naturalistáé és a szubjektívét. Ez a felosztás a különböző csoportok társadalmi praxisának jobban megfelelne, mint a latin-amerikai társadalom általános szerkezetének, és emiatt nagyon tág autonómia kerettel rendelkezik. Ez az egész struktúrát átfogó, hármas felosztás természetesen minden egyes nemzeti irodalomban is jelen lenne.¹¹

A felvázolt kategóriák – a nemzeti rendszer, annak feloldása egy nagyobb struktúrában és a kisebb szektorokba történő felszabdalása – nem feltétlenül elkerülhetetlenek egymással. Egy helyes, dialektikus megközelítésben azok koherensen működhetnek irodalmaink valós folyamatában. Fontos felfigyelnünk arra, hogy mindegyikben a megfelelő szintű homogenitás megtalálása a cél, mivel úgy gondolják, hogy a homogenitás a kritikai vizsgálatra alkalmas tárgy kialakításának elkerülhetetlen feltétele: valóban, még a szembenálló szociális csoportokból származó irodalmak is megfelelnek egy olyan társadalmi struktúrának, amely – mivel nem rétegződött – nem egyedüli és nem totalizáló.

HOMOGENITÁS ÉS HETEROGENITÁS: NÉHÁNY PÉLDA

Nem minden irodalom feltételezi azonban a homogenitás kategóriáját. Az irodalmi folyamat egyszerű elemzésén keresztül, amely lehetővé teszi az irodalmi termelés, a születendő szöveg, az ábrázolt valóság, valamint az elosztási és a fogyasztási rendszer megkülönböztetését, meg kell keresni azt a különbséget, amely a homogén és a heterogén irodalmak közt található, és ennek megfelelően meg kell határozni a hozzájuk tartozó, különböző kritikai megközelítési módokat.

Ha azonos szociokulturális kereten belül kerül mozgósításra az irodalmi folyamat összes eleme, homogén irodalom jön létre, ahogy az – mintaszerűen – látható az ötvenes évek perui és chilei prózájának nagyon fontos rétegeiben. Sebastián Salazar Bondy, Julio Ramón Ribeyro és részben Carlos Eduardo Zavaleta elbeszélései a perui irodalomban és José Donoso vagy Jorge Edwards elbeszélései a chileiben a városi középrétegek bizonyos szektorainak perspektíváit vázolják fel, és a modernitás olyan jegyeit alkalmazzák, amelyek e csoport tevékenységét megkülönböztetik a többiétől – ebben a konkrét esetben a narráció technikai eszközeinek a megerősítéséről van szó –, valamint referenciálisan utalnak e réteg problémáira, és az olvasóik is a hasonló társadalmi jegyekkel rendelkező rétegből kerülnek ki. Az irodalmi termelés tehát egy adott szociális térben megy végbe, és a homogenitás nagyon magas szintjét éri el: azt is mondhatnánk, hogy egy önmagához szóló társadalomról van szó. Ha néhány esetben – például Donoso *El lugar sin límites* (*Határtalan vidék*) című művében és különösen az *El obsceno pájaro de la noche* (*Az éjszaka obszcén madara*) utáni alkotásokban – az elbe-

¹¹ Lásd a 2. sz. jegyzetben idézett cikket.

szelés egy csábító, viszont indokolatlan egyetemességet keresve látszólag túllépi e terület kereteit, az azért van, mert bennük az ideológiai folyamat abszolúttá teszi azt, ami csak egy meghatározott társadalmi szektorra jellemző.¹²

A heterogén irodalmakat ugyanakkor a termelési folyamat szociokulturális jegyeinek többszörössége, illetve pluralitása jellemzi: összességében egy olyan folyamatról van szó, amely legalább egy olyan elemmel rendelkezik, amely nem illeszkedik a többihez, és szükségszerűen egy kétértelmű és konfliktusokkal teli területet hoz létre. Agustín Cueva a következőt állítja, amikor ezt a tényt egyetlen szövegen, a *Száz év magányon* tanulmányozza:

„[...] a probléma [...] egymással ellentétes terminusokban vetődik fel. Egyrészt, létezik egy olyan empirikus megjelenítendő valóság, amely nem tudja a maga tudati formáját mint uralkodó perspektívát kikényszeríteni, és képtelen a megfelelő esztétikai formában strukturálni a művet [...], mivel az őt magába foglaló és átértelmező szociális formációban alárendelt szinten helyezkedik el, és amelyből csak egyfajta népszerű irodalomba tartozó műfajt tudna létrehozni [...]. Másrészt ott van az uralkodó szociális pólusból származó tudati forma, amely önmagában még nem elég, sőt, akadályává válhat az alapanyag hiteles megformálásának, amely természetesen rendelkezik a maga sűrűségével, mondhatnánk, a maga formájával, miközben sajátos esztétikai megközelítést követel meg.”

Noé Jitrik a *Földi királyság* tanulmányozásakor egy másfajta, ugyanakkor a Cueva által leírt jelenséggel kapcsolatos heterogenitásra hívta fel a figyelmet. Jitrik valójában azt állapítja meg, hogy:

„[...] ennek az elbeszélésnek a megírása nem a gyarmati termelési rendszeren belül és azzal kapcsolatosan történt, hanem materiális szempontból nézve, egy történelmileg sokkal későbbi termelési rendszernek köszönhetően.”

Cueva és Jitrik elsősorban a termelési folyamat, a szociális, kulturális körülményeik és a megnyilvánulásra törekvő valóság eltérő jellege között lévő különbséget – avagy Jitrik szavával élve, „a bemutatott világ és a bemutatás módja közötti egység szétesését” – vizsgálják. A vizsgálat tárgya mindkét esetben egy-egy elszigetelt mű, de néhány vonatkozásban lehetővé válik a „csodás való” irodalma irányába történő kiterjesztésük. Angel Rama egyetlen szerző, José María Arguedas teljes művével foglalkozik, és elsősorban az irodalmi formák alkotási folyamatában keresi a heterogenitást. Ezzel kapcsolatban jegyzi meg:

¹² Lásd két cikkem: José Donoso y los problemas de la nueva narrativa hispanoamericana (José Donoso és az új spanyol-amerikai narratíva problémái). = Acta Litteraria 17. 1–2. Budapest, 1975. és Los geniecillos dominicales: sus fortunas y adversidades (A vasárnapi manók: jó sorsuk és hányattatásaik). = San Marcos 13. Lima, 1975. október–december.

„Az indián kultúra a dalt és a népmesét, ezt a két eredeti formát bocsátotta az író rendelkezésére. Az uralkodó kultúra a regényt és a novellát tolta előtérbe a kialakult modellek közül, amelyeket kettős, regionális és szociális elhivatottság jellemez, ugyanakkor a 19. század második felének európai realista elbeszéléséhez csatlakozik. Tekintettel arra, hogy Arguedas narratív munkássága ehhez az irányzathoz tartozik, arra kell következtetnünk, hogy a forma harca az első ütközetben, azaz a műfaj kiválasztásában, azoknak a formáknak a javára dől el, amelyeket a nyugati kultúra diktál. E döntés után ugyanakkor megfigyelhető, hogy ezeknek a formáknak olyan belső kezelését mozdítja elő, amely nyilvánvaló változtatásokhoz vezet, és amely ugyanakkor az őshonos kultúrából származó elemek segítségével erősíti ezt a műveletet.”¹³

A három említett tanulmány elegendő ahhoz, hogy megértsük a heterogenitás fogalmát, néhány eltérő változatát, és hogy az eset minden kritikai következményével megkülönböztessük a homogenitás fogalmától. Szinte azt is mondhatnánk, hogy az irodalmi termelés két különböző rendszeréről van szó. (...)

AZ INDIGENISMO HELYZETE

Az eddig elmondottak az *indigenismo* esetében koncentráltan és egyértelműen nyilvánulnak meg. José Carlos Mariátegui egyik gondolata kijelöli azt az irányt, amely alapján e sokirányú mozgalom lényegét megérthetjük:

„[...] és a legnagyobb igazságtalanság a kritikusok részéről az lenne [állítja Mariátegui], ha az *indigenista* irodalmat a teljes *autoctonismo* hiánya miatt elhamarkodottan elítélnék vagy elutasítanák azt, hogy a művekben az interpretáció és a kifejezés mesterséges elemei többé-kevésbé nyilvánvalóan jelen vannak. Az *indigenista* irodalom nem adhatja vissza az indián szigorúan verista változatát. Idealizálnia és stilizálnia kell. A saját lelkét sem képes ábrázolni. Még mindig mesztic irodalomról van szó. Ezért hívják *indigenistának* és nem indiánnak. Ha el kell jönnie az indián irodalomnak, el fog jönni a maga idejében. Ha majd az indiánok eljutnak arra a szintre, hogy azt saját maguk megírassák.”¹⁴

Noha az idézet utolsó része vitatható, mivel az indián irodalom mindig is létezett párhuzamosan a spanyol nyelvű irodalommal, a Mariátegui által javasolt határvonal az indián és az *indigenista* irodalom között az *indigenista* utópia – mint

¹³ Cueva, Jitrik és Rama idézetei az 5. sz. jegyzetben idézett cikkeiből valók.

¹⁴ Hét tanulmány..., i. m. 212.

az Andok világának feltételezett *belső* kifejezése – eltörlését jelenti, és megteremti az alapokat az *indigenismo* új és koherensebb értelmezéséhez.

Nagyon fontos, hogy már a legelején kiemeljük az indián univerzum és annak *indigenista* ábrázolása közötti különbséget. Az eddig használt kifejezésekkel élve, ez a különbség a heterogén irodalom új esetének a létét jelzi, amelyben a termelés, a szöveg megalkotása és a fogyasztás elemei egy bizonyos szociokulturális univerzumhoz tartoznak, míg az ábrázolt világ egy másikhoz. Ez a heterogenitás annyiban hangsúlyozódik az *indigenismo*-ban, hogy egyik univerzumban sem egymás mellett, hanem egymással szemben állnak, és a másodikat illetően az indián univerzum a többitől eltérő jellegzetességeiben mutatkozik meg.

Ez az első leírás szociológiai megközelítést feltételez, amely az Andok országainak egységes vagy kettős struktúrájával kapcsolatban nagyon vitatott az idevágó tudományok terén. Anélkül, hogy közvetlenül bekapcsolódnánk abba a vitába, amely egyébként konkrét politikai nézetekkel áll szoros összefüggésben, két kulcsfontosságú szempontot kell kiemelnünk: egyrészt Mariátegui felvetésének korrekcióját azzal a valósággal kapcsolatban, amelyet a maga idejében láthatott – amikor a félféudális hegyvidék és a kapitalizálódó tengerparti zóna közötti különbség megingathatatlan igazság volt –, másrészt pedig e kettősség fennmaradását az újabb kori történelemben, amikor a nemzeti integráció valós előrehaladása nem képes elfedni az uralkodás és a függőség közti, a két szociális térség egyenlőtlen fejlődéséből származó kapcsolat kialakulását és hangsúlyozódását. A heterogenitás továbbra is fennáll, akár két különböző, akár csak egy struktúra létét fogadjuk el, amelyben egy uralkodó és egy függő pólust különböztetünk meg.

Ez a heterogenitás az *indigenismo a priori* feltétele. Ezért van az, hogy Sebastián Salazar Bondy 1965-ben megállapíthatta az *indigenismo* mint az Andok országainak irodalmán belül megkülönböztethető mozgalom „halálát”: minthogy lezajlott az irodalmat is magában foglaló indigenizációs folyamat, nincs értelme – vélekedett Salazar –, hogy egy olyan sajátossághoz ragaszkodjunk, amely már nem tekinthető sajátosságnak, tekintve, hogy elterjedté és univerzálissá vált.¹⁵ Noha ez nyilvánvalóan vitatható, Salazar Bondy felvetésének az az érdeme, hogy egyértelművé teszi: az *indigenismo* csak akkor érthető, ha az Andok világot mint elkülönült és részeire bontott valóságot előzetesen fogalommá alakítjuk. Ez pedig egy heterogén világba illeszkedő heterogén irodalom.

Az indián világot – mint elszigetelt valóságot vagy mint egy tágasabb szociális struktúrától függő tényezőt – olyan külső szempontú megvilágításban ábrázolják, amelyet nem egyszer a spanyol Conquista kisajátításához hasonlítottak. Angel Escalante maró megjegyzését, miszerint egyetlen nem indián írónak sem lett

¹⁵ Vö. Salazar felszólalásait a I Encuentro de Narradores Peruanos (A perui elbeszélők első találkozója). Lima, Casa de Cultura de Perú 1969., különös tekintettel: 240–253.

volna „joga” a benszültöt valóságáról írnia,¹⁶ Mario Vargas Llosa teljes mértékben elítélte, és kijelentette: „a perui írók négy évszázaddal később fedezték fel az indiánokat, mint a spanyol hódítók, és a viselkedésük ugyanolyan káros volt, mint annak idején Pizarróé”. Noha Vargas Llosa a modernista *indigenismót* ítéli el – konkrétan José Santos Chocano, Ventura García Calderón és Enrique López Albújar nevét említi –, gondolkodásmódja arra vezeti, hogy hasonlóképpen elítélje a későbbi naturalizmust, amely Alejandro Peralta költészetében összegződik, amely „ugyanolyan idegen látásmóddal rendelkezik [...], mint az összes többi modernista”.¹⁷ Világos, hogy az ilyen felvetések nem járulnak hozzá az *indigenismo* értelmének megvilágosításához: fogyatékoságnak tartják azt, ami a mozgalom mélyebb identitása, és hosszú távon azt követelik tőle, hogy ne legyen az, ami – *indigenismo* –, és hogy váljon azzá, amivé soha semmilyen esetben sem válhat: indián irodalomná.

Elkerülhetetlen tehát, hogy elmélyedjünk az *indigenismo* sajátos tulajdonságaiban, tiszteletben tartva a specifikus korlátjait. Alkotási folyamatával kapcsolatban José Carlos Mariátegui kijelentette, hogy az *indigenismo* a meszticek alkotása. A „mesztic” kifejezés itt kétség kívül nem tisztán biológiai vagy faji értelmében szerepel, és a szerző személyével sem lehet kizárólagosan azonosítani. Sokkal inkább egy szociokulturális kérdéskör egészére utal, elsősorban arra a tényre, hogy ez a termelési folyamat a nyugatosított, vagy Lipschutz terminológiája¹⁸ szerint „europoid” normáknak engedelmessé válik, egyrészt a társadalmuk uralgó rétegébe teljes mértékben integrált alkotók társadalmi és kulturális helyzete miatt, másrészt amiatt a kontextus miatt, amelyben tevékenykednek, valamint az alkalmazott kulturális és irodalmi konvenciók folytán. Hogy csak a legnyilvánvalóbbat említsük: az *indigenista* alkotás módja nem a spanyol írás periferiáján születik meg, miközben a kecsua és az aymara szóbeliség lenne az indián alkotás legmegfelelőbb módja.

Az irodalmi termelési mód természetesen meghatározza a születendő szöveg jellegét. Ebben az értelemben az *indigenista* művek még formai szerkezetükben is átveszik a termelési folyamatukat uraló nyugatosító jelleget: valójában az összes *indigenismo* által alkalmazott műfaj a nyugati irodalomból jön, és ugyanabban a történelmi ritmusban, azokkal a fáziseltérésekkel érkezik, amelyek a latin-amerikai irodalmat általában jellemzi. Ily módon beszélhetünk például romantikus és realista *indigenismóról*.

Az *indigenismo* nyugati orientáltsága ugyanakkor nem csak az irodalmi termelési folyamatot és a szövegek jellegét határozza meg, ugyanolyan mértékben

¹⁶ A Nosotros los indios (Mi, indiánok) 1927-ben kiadott cikk újraközlése: La polémica del indigenismo, i. m. 39–52. (Magyarul: Ariel és Kalibán. Budapest, Európa 1984. 129–144.).

¹⁷ José María Arguedas descubre al indio auténtico (José María Arguedas felfedezi az autentikus indiánt). = Visión del Perú. I. 1. Lima, 1914. augusztus.

¹⁸ Vö. Perfil de Indoamérica de nuestro tiempo (Korunk Indo-Amerikájának képe). Havana, Instituto Cubano del Libro 1972.

hat a kommunikációs körére. Az *indigenista* irodalom nem hoz létre új kommunikációs rendszert az Andok országaiban, megmarad abban a mederben, amely a „művelt”, vagy ha tetszik, „hivatalos” irodalom sajátja. Soha, semmilyen esetben, még a legradikálisabb esetekben sem képes az indián réteget a kommunikációs körébe foglalni. Nem külsődleges, csupán átmeneti tényről van itt szó, mivel az ideális olvasó képe befolyásolja az alkotást: olyan elvárásokat támaszt, amelyeket az olvasó megkíván ahhoz, hogy bekapcsolódjon az irodalmi hálóba. Ahogy a krónikák, az *indigenista* irodalom is egy idegen olvasót feltételez, aki távol van a szövegben megjelenő univerzumtól.

Az *indigenismo* heterogenitása ugyanakkor nem merül ki a két kultúra kereszteződésében, vagyis abban a mozgásban, ahogy az első kultúra a második feltételei szerint tárul fel: a szociális körülmények döntő szintjén ugyanezzel a felbomlott összetétellel rendelkeznek. Az *indigenismót* valójában az elmaradott és a kapitalista struktúrájától függő társadalom határozza meg, miközben a jelölt valóságot – az indián világot – az Andok országainak a többségében egy feudális maradványokkal teli, rurális struktúra jellemzi. Egyébként, miközben az *indigenismo* a középosztály, különösen az eltérő radikalizálódási szinten lévő csoportok tevékenységének tekinthető, a bemutatott világnak más osztályok konfliktusait is képviselnie kell, a parasztság a és a *gamonalismo* között fennálló harcok ellentétét. Noha a két dimenzió az osztályharcban való részvételüknek köszönhetően kétségkívül hasonló jegyekkel rendelkezik, biztos, hogy az *indigenisták* szociális helyzete eltér attól, amit a szövegeikben megjelenítenek és dicsőítenek: ez magyarázza az *indigenismo*ban fellelhető ideológiai eltéréseket, és hangsúlyozza a szándékaiban rejlő konfliktusokat.

Angel Rama javaslata szerint az *indigenista* mozgalmat, szociológiai kifejezésekkel élve, az alsó középosztály kisebbségi csoportjainak felemelkedéseként kell értenünk, amelyek a kizsákmányoló osztály által uralt társadalmi rendszerrel szembeni követeléseik megerősítéseként és törvényesítéseként használják fel az *indigenista* követeléseket. Rama szavaival:

„Amit az [*indigenista* mozgalomban] látunk, az egy, a modernizált gazdasági fejlődés követelményei által megszülető, új társadalmi csoport – amelynek az oktatási szintje a területek és a gazdasági fejlődésben elért szint alapján ingadozik –, amely letisztult követelésekkel él az őt integráló társadalommal szemben. Mint minden mozgásban lévő csoport – ahogy Marx írta –, megérti a többi elnyomott társadalmi szektor követeléseit, tolmácsolni fogja és magáénak vallja azokat – ily módon, a tömegek hozzáadásával felduzzasztja a maga sovány erejének az eszköztárát. Kétségtelen, hogy szolidáris volt velük, noha ahhoz sem fér kétség, hogy álcának használta csak fel őket, mivel e tömegek helyzetében a törvénytelenység nyilvánvalóbb volt, mint a maga esetében. Ráadásul tagadhatatlan érdeme, hogy létrehozott egy eredeti kultúrát, és ezt az alsó középosztályból kikerülő

csoportokról nem lehetett állítani. Némaságuk miatt e tömegek, ha lehet, még ékesszólóbbak voltak, és minden esetben könnyen felhasználhatók azok számára, akik rendelkeztek a megfelelő eszközökkel: a leírt szóval és a grafikai kifejezéssel.”¹⁹

Angel Rama értelmezése alapvetően helytálló, nem igaz viszont az a „kedvezőtlen [...] mérleg”, amelyet levon belőle, mivel az *indigenismo* valójában néhány eszközként szolgáló réteg mozgalma, amelyek felvállalják az indián parasztság érdekeit: pontosan ebben rejlik a heterogenitásának egyik oka. Az érdekek más társadalmi osztály általi befogadását ugyanakkor nem lehet megérteni azon a kontextuson kívül, amelyet Mariátegui írt le Luis Alberto Sánchezzel folytatott vitájában és később *Az irodalom processzusa* című tanulmányában. Mariátegui számára az *indigenista* mozgalom a szocializmussal függ össze, mivel mindkettőben kimutatja az „egyesülés és ötvözés” kapcsolatát, és ily módon megszünteti a felbomlott és bonyolult felépítésének legélesebb nehézségeit.

Mariátegui még patetikusabban fogalmaz:

„A szocializmus irányítja és meghatározza a tömegek, a dolgozó osztály követeléseit. És Peruban a tömegek – a dolgozó osztály – négyötöde indián. Szocializmusunk nem lenne tehát perui – sem szocializmus –, ha elsősorban nem az indiánok követeléseivel vállalna szolidaritást. Ebben a hozzáállásban az opportunizmus szikrája sincs. És még csak mesterséges-séggel sem vádolhatjuk, ha belegondolunk abba, hogy mi az a szocializmus. Ez a hozzáállás nem színlelt, nem hamis, nem agyafúrt. Nem más, mint szocializmus.”²⁰

A Mariátegui által felvázolt perspektíva nem próbálja eloszlatni az *indigenismo*-ban rejlő ellentmondást – amely igenis létezik –, inkább a rendkívüliséget igyekszik megmagyarázni és legitimé tenni azzal, hogy meghatározza a kontextusát, és kijelöli az ideológiai irányát napjaink világának problematikájában. Az a tény, hogy José María Arguedas explicite elismeri²¹ Mariátegui tanítását, segít megérteni, hogy az *indigenismo* jelentős eredményei miként szállnak szembe azzal a nehéz feladattal, hogy produktív és alkotó módon – ahogy azt Mariátegui szerette volna – felvállalják az általa meghatározott, megoldhatatlan konfliktust. Anélkül, hogy elképzelnénk azt a homogenitást, amelytől eleve meg van fosztva,

¹⁹ El área cultural andina (hispanismo, mestizaje, *indigenismo*) (Az Andok kulturális övezete [hispanizmus, meszticizmus, *indigenismo*]). = Cuadernos Americanos XXXIII., Mexikó, 1974. november–december.

²⁰ Intermezzo polémico (Vitás intermezzo), eredetileg 1927-ben kiadott cikk, újraközlés: La polémica del *indigenismo*. i. m. 73–77.

²¹ Yo no soy un aculturado (Én nem vagyok akkulturált). Arguedas által 1968-ban, az Inca Garcilaso de la Vega-díj átvételekor elmondott beszéd, újra kiadva: El zorro de arriba y el zorro de abajo epilógusaként. Buenos Aires, Losada 1971. 296–298.

az *indigenismo*, megvalósít egy ellentétes célt, a heterogenitását, és abban megtalálja a legjobb ideológiai és irodalmi lehetőségeit.

A dolgok eme rendjében hangsúlyozni kell, hogy az *indigenismo*, a legjobb *indigenismo* nemcsak az indián parasztság érdekeit vállalja fel, hanem más szinten, félénken vagy elszántan néhány olyan irodalmi formát is asszimilál, amely szervezen az ábrázolt világhoz tartozik. Érthető, hogy a társadalmi érdekek és az esztétikai formák kettős asszimilációja képezi azt a dialektikus függőséget, amelyet az indián univerzumnak kell elszenvednie az *indigenismo* termelő rendszerével kapcsolatban: ez, hogy úgy mondjuk, az ő válasza. Ebből kitűnik, hogy az *indigenismóról* írt kritikai munkák nem folytatódhatnak az „interioritás” kritériumának kizárólagos funkciója szerint. Valójában gyakori, hogy a kritika az irodalmi bemutatás és a valóság közötti mimetikus kapcsolat fogalmain belül vizsgálja az *indigenista* szövegeket, mivel azt feltételezi, hogy ez a kapcsolat annál gazdagabb és érthetőbb, minél belsőbb („belülről működő”) a szerző perspektívája. Annak ellenére, hogy az *indigenismo* egyértelműen realista elhivatottságú, és hogy a művekben valóban igyekeznek az indián világhoz hű bemutatásokat adni, bizonyos, hogy – a mimetikus képesség mellett – az *indigenismo* a hitelesség másik, bonyolultabb formájával próbálkozik, amely a bemutatott valóság bizonyos formáinak fentebb említett asszimilációjából ered. Ez az asszimiláció egy olyan kifinomult művészi folyamatot feltételez, amely van annyira fontos – vagy még fontosabb –, mint a realista feladat betöltése.

Ezzel kapcsolatban megemlíthetjük, hogy José María Arguedas stílusa – amely egy teljes mértékben kitalált, vagy ha tetszik, mesterséges „nyelv”-vel függ össze, mivel kecsua szintaktikai alapból épül fel, amely aztán lexikálisan spanyolul fogalmazódik meg –, sokkal hitelesebb, mint a kecsua szavak tömeges közbeiktatása, amely a klasszikus *indigenismo* sajátos eszköze volt, és az *indigenismo* mimetikus irodalomként való felfogásának felelt meg. Arguedas ugyanakkor e fikatív nyelv révén a hitelesség igazán meghökkentő szintjét éri el: egyrészt meg tudja mutatni az általa elbeszélte világ valóságos képét, másrészt, szintén ragyogóan, képes feltárni a nagyobb konfliktus gyökerét: annak a társadalomnak és kultúrának a szétagolt felépítését, amelynek a történelme még most, több évszázados együttélés után is konfliktusokkal teli és gyakran tragikus kimenetelű kapcsolatról árulkodik. A társadalmak és a kultúrák közötti nehéz párbeszéd képezi az *indigenismo* legmélyebb alapjait.

Mint minden heterogén irodalom, amelynek a specifikus eltéréseit elkülönítetten kellene tanulmányozni, az *indigenismo* sem merül ki a világ realista bemutatásában – amelyet egyébként az alkotói nézőpont elkerülhetetlen külső mivolta korlátoz –, és leginkább a széteső társadalmak – mint amilyenek az Andok országai – struktúrájának és történelmének irodalmi bemutatásaként jön létre. Mint az Andok társadalmainak legalapvetőbb megoldásának létrehozója, az *indigenismo* gyökeresen elkötelezi magát azoknak a nemzeteknek a történelmével, amelyek megőrzik a Conquista által ki nem irtott népek erejét. Ha ezt a plu-

ralitást mindig is a konfliktusok fogják jellemezni, az csak – még nagyobb mértékben és nagyszerűen – gazdagítani fog bennünket.

(Antonio Cornejo Polar: *Sobre literatura y crítica latinoamericanas*. Caracas, UCV. 1982. 67–85. – Eredetileg előadásként hangzott el 1977-ben a caracasi Rómulo Gallegos Latin-Amerikai Kutatóközpontban; korábbi írásos változata: *Casa de las Américas* 16. 100. 1977. és *Revista de Crítica Literaria Latinoamericana* 4. 7–8.)

(Fordította: Tímár László)

CARLOS RINCÓN

Az irodalom fogalmának jelenlegi változása

(...) Általánosságban azt mondhatjuk, hogy a latin-amerikai irodalom elmélete két fő utat követett a legutóbbi kutatások során, s azok nem érintkeztek egymással, és nemcsak ideológiai okokból nem, vagy azért, mert bizonyos párhuzamoság állt fenn ugyanazon a rendszeren belül a spanyol-amerikai, illetve a brazil irodalomban. Az első útra az jellemző, hogy igyekezett a latin-amerikai irodalomtörténet-írás és -kritika problematikáját az eddigi gyakorlattól eltérően elméleti szintre vinni, úgy, hogy közben azt közvetlen kapcsolatba állította az országaink adott történelmi korszakában felmerült jelenségekkel. Minthogy ez az irányzat „a társadalmi folyamathoz illeszti az irodalmi folyamatot”,¹ az volt az egyik sarkalatos kérdés, hogyan lehet egyszer s mindenkorra megalapozni egy olyan irodalomkritikát és -történetet, amely nincs alávetve semmiféle kulturális gyarmatosításnak. Azt igyekezett elérni, hogy ez a két terület tárgyuknak specifikumából induljon, és ne csak egyszerűen átvegye mindenestől a „más irodalmakból kialakított fogalmi apparátust”.² Ez vezetett el oda, hogy amikor elmélet és gyakorlat viszonyát a latin-amerikai irodalom és történelem folyamatában kezdték el vizsgálni, az elemzés eltolódott a felé a kérdés felé, hogy mi az irodalom társadalmi funkciója, s milyen transzformációi lehetőségek, ami általában minden mai irodalomelméletnek is a sarkalatos problémája.³ A szubkontinensünkön folytatott irodalomelméleti vizsgálódások másik útját az jellemezte, hogy közvetlenül utalt az irodalmi mű nyelvészeti szintjére. Ez a redukcionista irányzathoz tartozik, amelyben az akár kételemű (nyelvészet: Saussure, Hjelmslev), akár háromelemű (szemiotika, információelmélet: Pearce, Morris, Eco) nyelvi jel fogalma egybeolvad a forma fogalmával. Mihelyt kikristályosodik az egyedi rendszerként felfogott „irodalmi diskurzus” egysége, a klasszikus esztétika tartalom-forma viszonya de facto újrafogalmazódik. Ha a kutatás a jelölő szintjére összpontosul, formailag el lehet választani a jelentést a jelöléstől, és akkor az irodalomelméletnek az lesz a fő feladata, hogyan lehet a legkülönbözőbb módon formalizálni egy-egy absztrakt modellt. A két út közül az első esetében alapján

¹ ALEJANDRO LOSADA: Rasgos específicos de la producción ilustrada en América Latina. = Revista de Crítica Literaria Latinoamericana. III. 1977. 6. 8.

² ROBERTO FERNÁNDEZ RETAMAR: Para una teoría de la literatura hispanoamericana. Havana, 1975. 53.

³ Vö. MANFRED NAUMANN és KARLHEIZ BARCK dolgozatát a Funktion der Literatur (Berlin, 1975.) című kötetben.

véve spanyol-amerikai keretek közt folyt a vita, és a karibi országokban talált visszhangra. A másik inkább a brazil területre volt jellemző, kiváltképp is a hatvanas években, mielőtt még a katonai rezsim szorgalmazta gazdasági modell éreztette volna fojtogató hatását.⁴ Az utóbbi csak a közelmúltban tűnt fel más országokban, például Mexikóban és Argentínában, mégpedig az orosz formalizmus és a cseh vagy a francia strukturalizmus kései befogadásának a következményeként.

(...)

Roberto Remández Retamar tanulmányai (*A spanyol-amerikai irodalom elméletéhez*. 1972. és *A spanyol-amerikai irodalom néhány elméleti kérdése*. 1975.⁵) a vita tárgyát képező témák és problémák általános összefoglalására tettek kísérletet a fent jelzett első irányzat kezdeti szakaszában. Meg kell mondanunk, hogy Fernández Retamar Spanyol-Amerikáról beszél, jóllehet a második cikkében már így pontosít:

„Jóllehet ezek a megjegyzések alapvetően a *spanyol-amerikai* irodalomra vonatkoznak, nyilvánvaló, hogy megfigyeléseink Amerikánk más irodalmaira – Brazília – Francia, illetve angol nyelvű Antillák irodalmaira – is alkalmazhatók. Valóban, a fentebb idézett szerzők közül többen is *latin-amerikai* kérdésekről beszélnek.”⁶

Csakhogy a melléknév, amelyet Fernández Retamar az irodalomelmélet elé tesz, tehát amikor nem materialista vagy idealista, strukturalista vagy marxista, hanem „spanyol-amerikai” elméletről beszél, elsőként akadályozta téziseinek az értékelését. Ahogy egy ilyen terminusról el szokták mondani, ugyanaz az a logikai ellentmondás lelhető fel benne, amely egyetemes érvényű elméletet vagy tudományt keres egyfajta perui, jamaicai vagy brazil úrfizikában, fizikai kémiában, biológiában vagy kibernetikában. Ezt az akadályt többek közt úgy igyekeztek leküzdeni, hogy módszertani szinten vitát kezdeményeztek arról, hogy lehetséges avagy sem a szubkontinens irodalmára vonatkozó, specifikus történelmi-irodalmi kategóriák felállítása. Adrián Marino feltette a kérdést:

„Vajon kell-e és lehet-e irodalmi kategóriákat felállítani minden egyes irodalom esetében? Igen is meg nem is. Igen, ha történelmi, szociológiai, kulturális, stilisztikai kategóriákról van szó (pl. „gyarmati barokk”). Nem,

⁴ Az utóbbi folyamatról lásd THEONTONIO DOS SANTOS: Brazil, Unmasking the Miracle. = Nacla's Latin American and Empire Report. XI. 1977. 6. 6–14.; C. PAULO FREIRE: Multinationales et travailleurs au Bresil. Paris, 1977.; WENER BAER: Industrialization and Economic Development in Brazil. New Haven, 1975.

⁵ Eredetileg cikksorozatként jelentek meg a Casa de las Américas és a Revista de Crítica Literaria Latinoamericana folyóiratban, később önálló kötetben (La Habana, 1975.; Caracas, 1975.).

⁶ I. m. (Lásd még A spanyol-amerikai irodalom néhány elméleti kérdése. = Helikon 21. 1975. 1. 70–79.

ha fenomenológiai vagy strukturális jellegűek. Az irodalmi fogalmaknak – bármennyire is egyetemesek – van nemzeti tartalmuk.”⁷

Ezzel a hasznos megkülönböztetéssel, amelynek a részleteit itt most egyáltalán nem tárgyaljuk, más területre terelhetjük a vitát. S ott úgy véljük, már semmi sem áll utunkban, hogy egy valóban fontos kérdéssel nézzünk szembe, amelyre Peter Bürger már más kontextusban felhívta a figyelmet. Arról a viszonyról van szó, amely egy tárgy történelmi jelensége és a tudományos kategóriák felállítása közt létezik, vagyis ezeknek az önmagukban vett kategóriáknak a történetisége a kérdés.⁸

Ami az első ellenvetésünk illeti, ki kell jelentenünk, hogy mindig is létezett az a hallgatóságos posztulátum, amely az irodalomelméletet logikai-deszkriptív poétikának fogta fel, ami egybevág azzal az idealista elképzeléssel, mely szerint e módszerrel élve – lévén, hogy az ő szemükben a tudományos diskurzus képes belátni saját fejlődésének a terét – csupán technika és idő kérdése lenne az ismeretek teljes tárházának felépítése. Vagyis nem veszi figyelembe a Fernández Retamar által előadott irodalomelméleti tézisek egyik alapvető szempontját, pedig az feltétlenül kiemelendő, hiszen épp az különbözteti meg az olyan elméleti igényű megközelítésektől, mint amelyet például az adott szakterületen Jones *The Theory of American Literature* című munkájában találunk. Fernández Retamar reflexióiban megfogalmazott központi gondolat ugyanis közvetlenül kapcsolódik a latin-amerikai irodalom specifikumának a feltárásához és ahhoz a szándékhoz, hogy azt az irodalom területén határozza meg.

Ennek a kérdéskörnek ideológiai szintű felvetése egészen más formában ment végbe Spanyol-Amerika országaiban, mint Brazíliában. Már Santiago Nunes téziseitől kezdve (*Da Nacionalidade da Literatura Brasileira*. 1843.) lassan körvonalazódott a *certo instinto de nacionalidade* definíciója, amelyből később kialakul majd a brazil irodalom – Machado de Assis szavával élve – első vázlata. Vagyis ott már a XIX. századtól elkezdődött ez a folyamat, mégpedig a *brasilidade* és az *indianismo* romantikus-liberális irányzatának – mely a „saját” nyelv megteremtését szorgalmazta – az egyesülésével. Ant3nio C3ndido részletesen leírta ezt a *Forma33o da Literatura Brasileira* (1959.) című könyvében. Afr3nio Coutinho kés3bb azzal a pol3mikus hang3, t3rt3nelmietlen 3s formalista javaslattal 3llt el3, hogy az „ark3dizmus 3s romantizmus” korszak3nak az elemz3s3ben a „kialakul3s” kifejez3s hely3re „auton3mi3t” kell írni, 3s meg kell sz3ntetni azt a feloszt3st, amely „gyarmati” 3s „nemzeti” szakaszra osztja a brazil irodalom fejl3d3s3t. Ennek ellen3re a megk3sett sz3nd3k3 *Conceito da Literatura Brasileira* (1960.) cím3 m3ve 3pp ebb3l a felt3telez3sb3l indul ki, hogy m3r j3 ideje tiszt3z3d3tt a brazil irodalom nemzeti jelleg3nek a kérd3se. Egy vaskos, didaktikus k3tetben (*Por un novo*

⁷ L3sd Cahiers roumains d’3tudes litt3raires 1976. 4. 136.

⁸ PETER B3RGER: *Theorie der Avantgarde*. Frankfurt, 1974. 20–26.

conceito de literatura brasileira. 1977.) Affonso Romano de Sant'Anna nemrégiben az irodalom új felfogása mellett emelt szót, tehát amellett, hogy formális elemzési módszerrel ki kell tágitani az „irodalom fogalmát”, amelyet eddig az „esztétika” és a „szépirodalom” felől határozott meg az uralkodó irodalmi ideológia. Ez a módszer nem szakítana az említett ideológiával, hanem átformálná, s a „diskurzív képződmények” közötti különbségeket és hasonlóságokat kutatva egyfajta *uma leitura de inclusão que absorva a leitura por exclusão* folytat. Az irodalom és a nem irodalom közötti polgári kanonizálás elvetésével azonban ez a felvetés – elméleti és politikai horizontja miatt – még nem megy túl azon, hogy kiegészíti az irodalmi korpuszt a jobbára szubliteratúrának vagy Kitschnek nevezett művekkel. Romano de Sant'Anna mindezt még megtoldja egy reformista javaslattal is: azzal, hogy legyen a szemiológia egyetemi tantárgy, s hozzanak létre bölcsészhallgatóknak alkotó műhelyeket. Korlátainak végső módszertani oka az elemzendő tárgy idealista meghatározásában rejlik – ez jól látható az Olavo Bilackal és Clarice Lispectorral foglalkozó részekben –, ami miatt nem tud túljutni az egyszerű szövegen, és nem vesz tudomást az irodalom ideológiai praxis jellegéről. Az azonban világos a tanulmány első lapjától kezdve, hogy a brazil irodalom nemzeti specifikumának a meghatározása semmiféle problémát nem jelent Romano de Sant'Annának. Markáns nézetével még olyan álláspontokat is sikerül megértetnie, mint amelyet Jorge Amado vallott az egész szubkontinens irodalmára vonatkozó általános elnevezéssel szemben, holott az véleményünk szerint egy hosszú történelmi folyamat pozitív eredménye:

„Borsódzik a hátam a 'latin-amerikai irodalom' kifejezésről. Ez egyszerre gyarmati és gyarmatosító szóhasználat. Ha az európaiak használják, akkor egész kontinensünket egyetlen gettóba zárják. Húszegynéhány országot vesznek egy kalap alá, mintha egyetlen irodalomról volna szó. Pedig nagyon is eltérők. A brazil és az argentín írók közt egy világnyi különbség van. Sőt, nemcsak különbség, ellentét is. Ugyanez a helyzet egy kubai és egy uruguayi író közt. Ha latin-amerikaiak használják a kifejezést, gyarmati felhangokat hordoz szó, s azt jelzi, hogy az alanya Európa gyermeke, Spanyolországhoz kötődik és elkápráztatja az ottani világ. A legrosszabb pedig az, hogy amikor latin-amerikai irodalmat emlegetnek, általában a spanyol nyelvű országok irodalmáról beszélnek, s kihagyják a földrész két kiemelkedő irodalmát, a brazilt és a haitit, amelyek nem spanyolul íródnak. Brazília rendelkezik már jó ideje a latin-amerikai földrész legerősebb irodalmával. A haiti regényirodalom egyszerűen csodálatos, rendkívüli költőik és regényíróik vannak.”⁹

⁹ ANTONIO AMAURY: Jorge Amado contra la literatura latinoamericana. = El Universal. Caracas, (1977. XII. 19.)

A brazil avantgárd mozgalom két kulcsfontosságú esemény előzményére is támaszkodhatott: az ország Portugália ellen folytatott, nagyon sajátos függetlenségi harcára és a Második Császárságának világtörténelmi szinten is abszolút egyedülálló esetére. Továbbá ott álltak egy jelentős forradalmi ciklus kezdetén, amely magába foglalta az Első Köztársaság első három évtizedének a küzdelmeit is.¹⁰ Akik az A Babilonia paulistában (Menotti del Picchia) Graça Aranha révén azt követelték, hogy *Nenhum preconceito é mais perturbador à concepção da arte que o de Beleza* („A művészettelfogások közül egy kiindulópont sem oly zavarbaejtő, mint a Szépség elve”)¹¹, és Mário de Andrade szavaival provokálóan azt állították első kiadványuk megjelenésekor, hogy *Klaxon não se queixará jamais de ser incompreendido pelo Brasil. O Brasil é que deverá se esforçar para compreender Klaxon* („Klaxon sosem fogja bánni, hogy nem érti meg őt Brazília. Brazíliának kell majd igyekeznie, hogy megértse Klaxont”)¹², azok megtakarítottak maguknak egy rendkívül bonyolult ideológiai kerülőutat. Nevezetesen azt, hogy a nemzeti és amerikai kulturális identitáskeresés tekervényes és elhibázott útját olyan torz terminusok közt járják, mint ahogy az harminc évvel megkésve néhány spanyol-amerikai országban történt az imperializmus erőszakos betörése elleni tiltakozásul. Marti már 1880-ban arra buzdított az *En los Estados Unidos (Az Egyesült Államokban)* című cikkében, hogy „le kell rombolni az új lovasság pénzvárait”.¹³ Mindazonáltal három évtized alatt sem sikerült szert tenni olyan fogalmi apparátusra, még csak olyan ideológémákra sem, amelyek túlmentek volna Rodó idealizmusán, és lehetővé tették volna, hogy bizonyos szabotossággal megfogalmazzák, milyen hatással volt az észak-amerikai kapitalizmus a különböző spanyol-amerikai országok kultúráira, vagyis a még kialakulóban lévő nemzeti kultúrákra. A húszas évek beköszöntekor kikristályosodtak a feltörekvő kispolgárság idealista és utópikus elgondolásai, amelyek az ideológia területén – „vissza az indián múlthoz” meg „Amerika megváltó küldetése a csődbe jutott, ‘egyetemes’ kultúrában” – a „meszticség” mindig zavaros, már a romantika idején is használt fogalma körül forgott. Ezután a spanyol-amerikai identitás kérdését tematizálták, amikor az exportra épülő agrárgazdaság modellje már kezdett kimerülni, és az antiimperialista, de sosem antikapitalista tudat fejlődésének egyik momentumaként és egy olyan konjunktúra részeként, amely még az Internacionáléban folytatott vitáig sem jutott el. Végül is körvonalazódott, hogy milyen hely jut a spanyol-amerikai országoknak az imperializmus világhatalmi rendszerében. A társadalmi ellentmondások ideológiai eltolódásának köszönhetjük azt az irodalmi termést, amely

¹⁰ LÁSD NELSON WERNECK SODRÍ: *História da Literatura Brasileira. Seus fundamentos econômicos*. Rio de Janeiro, 1960.

¹¹ GRAÇA ARANHA: *A emoção estética na arte moderna. = Vanguarda Européia e Modernismo brasileiro*. Ed. G. Mendoga Teles. Petrópolis, 1977.

¹² Klaxon. São Paulo, 1922. V. 15.

¹³ JOSÉ MARTÍ: *Obras completas*. XV. La Habana, 1964. 460.

nemcsak résztvett, hanem állást is foglalt a folyamatban, vagyis saját dinamizálásához is hozzájárult.¹⁴ Amellett, hogy az ebbe a csoportba tartozó művek nyilvánvalóvá tették az amerikanista ideológiai diskurzus ellentmondásait, a képzelt egység illúziójával létrehozták az effajta szövegek tulajdonképpeni előfeltételét. Említsük meg továbbá, hogy az irodalomelmélet szintjén olyan könyvekben öltött formát ez az ideológiai folyamat, mint amilyenek Henríquez Ureña művei, később pedig a spanyol-amerikai regény „uralkodó jegyéről” folytatott vitában érte el tetőpontját. (...)

Azok az irodalomelméleti felvetések, amelyeket Fernández Retamar fogalmazott meg és amelyek oly ragyogóan megalapozzák vagy kiteljesítik Alejandro Losada és Françoise Perus kutatásait, túlmutatnak az amerikanizmus elkopott eszmetárán és olyan absztrakt specifikumot igyekeznek feltárni, amely az ontológia területét érinti. Ezen kívül sikerül legyőzniük az idealizmustól örökölt kísértést, hogy eldologiasítsák az irodalomelméletet. Aki enged ennek a kísértésnek, végül azt fogja vallani, hogy az irodalom elmélete történelmen és irodalmon kívüli elvek gyűjteménye vagy kategóriák és szempontok normatív rendszere. Véleményünk szerint a fent leírt alapon az irodalomelmélet számunkra most végre olyan tudatos eszközzé vagy médiummá válhat, aminek van célja, ami nem egyéb, mint a latin-amerikai irodalom konkrét történelmi praxisának a megismerése, amelynek folyamatában feltárlanak jellegzetességei és sajátosságai.

Ezt az irodalmat, ezt az alkotói és befogadói folyamatot szüntelenül írják és olvassák, itt is és most is. Ezért folytonosan felmerülnek váratlan problémák, amelyekre az irodalomelméletnek választ kell adnia, miközben az irodalom fogalma és funkciói dialektikusan és történelmileg változnak. Az irodalomelmélet státuszának és tárgyának a mi irodalmunkra vonatkozó újrafogalmazása ugyanakkor elvezetett ahhoz az igényhez, hogy – amint az Fernández Retamar említett második tanulmánykötetének a végén jól megfigyelhető – saját történetét is vegye fel a reflexiók kidolgozásába.¹⁵ A többi közt ezért is gondoljuk, hogy ezzel az új megközelítéssel felvázolhatunk két eddig ismeretlen, sajátos és sürgető munkaterületet a latin-amerikai irodalomelméleti kutatások számára. Először is a mi szemünkben az irodalomelmélet irodalmunk történetének integráns része. Ezért ma nyilvánvaló, hogy a történelmi folyamatok során jelentősen változott a latin-amerikai irodalmak írói és olvasói praxisához kötődő tárgya, funkciója és kapcsolata, ezért az irodalomelméletnek is megírható a története. Másodsor, alapfeladatként határozható meg az is, hogy az irodalomelmélet fogalmazza meg a mai irodalmi praxisban felmerülő kérdéseket. Ez lehetővé teszi, hogy sikeresen úrrá legyünk az értelmezési pluralizmus burjánzó eklektikáján. (...)

¹⁴ Vö. IRLEMAR CHIAMPI CORTEZ: A idéia da América na década de 20. = Congreso Internacional de Literatura Iberoamericana. XVIII. Rio de Janeiro, 1977.

¹⁵ I. m. 92.

Két eset is van, amelyet eddig nem méltattak különösebb figyelemre, pedig példaértékűen jelzi, hogy nálunk milyen módon lehet az irodalomelmélet integrans része az irodalomnak. Korábban nem volt ismeretlen ez a kapcsolat, például a spanyol-amerikai modernizmus esetében, amikor is az író munkaerejének egy része felett a piac rendelkezett, amikor a „közéleti figura” elvált az „irodalmártól”,¹⁶ s amikor oly különös módon került befogadásra a *l'art pour l'art* esztétikája. Nem ismeretlen továbbá ez a kapcsolat az izmusok és általában az avantgárd folyamatában és sokféle változatában sem, vagy ahogy Amoroso Lima, Verissimo és Reyes tanulmányaiban szerepelnek. Azt követően, hogy a XVIII. század végén roppant megkésve megjelenik a neoklasszicizmus a spanyol-amerikai országokban, mégpedig a nemzetté válás 1830–1840-ig tartó első szakaszában, az irodalomelméleti gondolkodás a normatív poétika keretén belül bontakozik ki. Az irodalomelmélet Poétikát jelent, ami nem más, mint a Szépség Törvényeinek és a Költészet Szabályainak a kodifikálása, s a követendő klasszikus modellek jóváhagyása. A tudás-tehetség-értelem triásza előfeltétele volt bármilyen mű megszületésének. A bennfentesek félig-meddig udvari körében a nyolcvan évvel korábban, a *les lumières* által rögzített humanizmus alapján foglaltak állást poétikai kérdésekben. Egészen addig nem alakulhatott ki olyan esztétika, amely azon alapult volna, hogy a természet minden embert egyforma érzékelő képességgel ruházott fel, úgy, ahogy azt a szenzualizmus hirdette, s ahogy az Marchenával berobbant Spanyolországba. Ez a fajta poétikai gondolkodásmód az olvasóközönség társadalmi hovatartozását követi és az osztályok közötti különbségre alapozza a stílusokat, s azok jól tükrözik a kor társadalmi rétegződését és a kreolok oktatási előjogait. Továbbá abban a korszakban a költő és az olvasó viszonyában nincs semmiféle kereskedelmi kapcsolat. A neoklasszikus esztétika örök Törvényeinek és a retorika nevében gyakorolt s a társadalmi rétegeken alapuló esztétikai monopólium alapján aztán megszabható, hogyan kell utánozni az amerikai Természetet, s hogyan kell dicsőíteni a hősokeket, de a regényről ellenben semmiféle kijelentést nem lehet megkockáztatni. Ítélezés folyik az epikáról, az ódáról, a szónoklástanról (katonai beszéd, hivatalos szónoklat, szentbeszéd, prédikáció, homília), miközben a költő nem számít közéleti embernek, a táborkok meg verseket kommentálnak. (...)

Az újfajta kapitalizálódás kezdetekor aztán az argentin romantika száműzetésben élő, fiatal, liberális tagjai kidolgozták a saját programjukat. Politikai és irodalmi szinten is az volt céljuk, hogy a civilizáció ideológiájának az átvételével lebontsák a gyarmati, feudális társadalommal összefonódott uralkodó felépítményt. (...)

Az irodalomelméletben létrejövő átalakulás következtében Andrés Bello került a kialakult vita középpontjába. Ő jelentette ki, hogy „nevelés a népre

¹⁶ Vö. FRAÇOISE PERUS: *Literatura y sociedad en América Latina: el modernismo*. México, 1976. 62.

bízni a törvények megvitatását”, meg hogy „elkerülhetetlen, hogy létezzék egy olyan tudóscsoport, amelyik a szükségleteknek megfelelő törvényeket hoz”,¹⁷ és ugyancsak ő utasította vissza 1843-ban az Universidad de Chile megnyitásakor „a képzelet orgiáit”.¹⁸ A liberál-oligarchikus eszméket valló argentin romantikusok pontosan a képzelet előtérbe helyezésével igyekeztek véget vetni a szabályokon és példákön alapuló normatív poétika uralmának. Elképzelésükben már impliciten benne foglaltatott a költő elhatárolása minden más termelőtől – akik akkor már a legjobb úton haladtak, hogy hamarosan kizárólag a tőke számára felhasználható munkaerővé váljanak –, ám az irodalmi mű már az új ideológia kezdeti lendületétől is kettős meghatározást nyert. Igyekezett a személyiség kifejező jegyeit átvenni, és segített megformálni a „nemzeti nyelvet és irodalmat”. Továbbá minthogy a művet a „szokásaink, mezőink és folyóink reprodukciójának” (Balcarce) – vagyis mimézisnek – tekintették, az végül is legitimáló funkciót töltött be. A Bello és az argentin romantikusok között lezajlott vitával egy időben az irodalomelmélet átalakulása szempontjából egy még jellegzetesebb polémia folyt Latin-Amerikában a XIX. század közepén. Azokról az eszmékről van szó, amelyeket a regényíró Alencar fogalmazott meg a *Cartas Sobre a Conferedecão dos Tamoios* (1856.) című munkájában, amelyet a császár bizalmát élvező Gonçalves de Magalhães eposza ellen írt. A formálódó brazil közvélemény úgy látta, hogy Alencar hivatott „a nyelv nacionalizálására”, vagyis arra, hogy kitágítsa a létező kommunikációs formákat és hogy megszilárdítsa a – természetesen burzsoá – nemzeti érzületet. Ő meg is fogalmazta romantikus eredetű hitvallását, ami eltávolította mindennemű neoklasszicista elvtől és poétikától: „Ha egy nap költő lennék, és meg szeretném énekelni ezt a földet és annak szépségeit, ha én egyszer nemzeti költeményt szeretnék írni, arra kérném Istent, hogy egy pillanatra homályosítsa el bennem a civilizált ember eszméit.”¹⁹ Az irodalomelmélet tartalma ezzel teljesen megváltozik, minthogy irodalmunk adott történelmi szakaszának alkotórésze lett.

A bemutatandó második esetet fentebb már érintettük. Brazíliában hiteles dokumentumunk van, hogy milyen magas szintre jutott a történelmi tudat a kutatásokban, amelyeket a katonai rezsim elnyomó szervei egy évtizeden át dühödten támadtak. Arról a tényről beszélünk, hogy Antônio Cândido éppen a monumentális *História da Literatura Brasileira* (1888.) szerzőjéről írt monográfiával (*O método crítico de Sílvio Romero*. 1963.) kezdte el kritikusi munkásságát. Ha van irodalmi mozgalom, ahol elengedhetetlen az irodalomelméleti alapvetés úgy, hogy az módszertani kiindulópontként és funkcionálisan működjék, s nem valamilyen új irodalmi termés poétikájaként, akkor ez ilyen volt, s Romerón kívül egész Latin-Amerikából tekintélyes számú név került a kötetbe. A többi közt

¹⁷ El Mercurio. Santiago, 1842. V. 12.

¹⁸ PEDRO GRASES (Ed.): *Antología de Andrés Bello*. Caracas, 1954. 109.

¹⁹ JOSÉ DE ALENCAR: *Obras completas*. IV. Aguilar, 865.

benne van Pablo Herrera (1860.), Antonio Bachiller y Morales (1859–1861.), José María Vergara y Vergara (1867.), José Toribio Medina (1878.), Santiago Vaca Guzmán (1883.), Julio Calcano (1888.), José Toribio Becaud (1888.) és Antonio Mitjeans (1890.). Arról a korszakról van szó, amelyben – a latin-amerikai nemzetek formálódásának általános folyamatán belül – elkészültek a szubkontinens első nemzeti irodalomtörténetei. E korszak sajátosan folytatásaként kirajzolódik egészen a húszas évekig a spanyol-amerikai irodalomtörténet fejlődésvonala, s olyan különös munkákat foglal magában, mint amilyen Batres Jáuregui *Letras hispanoamericanas* (1879.) és Carrasco *Letras hispanoamericanas (Desde la Conquista hasta nuestros días)* (1919.) című könyve. Tekervényes, vissza-visszakanyarodó útról van szó, ahogy azt Ayala Duarténál a *Resumen histórico-crítico de la literatura hispanoamericana* (1927.) című munkában látjuk, ahol még él a preceptista retorika hagyománya, Spanyol-Amerika irodalmát pedig a spanyol irodalom részének tartják. Ebben a jeles könyvtermésben eleinte többnyire impresszumok és nevek gyűjteményét látjuk, ahol első látásra nemigen lehet felfedezni se az irodalomtörténeti viszonyok értelmezésére, se a művek és a korok jellemzésére tett komolyabb kísérletet. Az ilyen rekopilációk mégis jelentős lépést jelentettek az adott társadalom önmegismerési folyamatában, egyszersmind – a hozzátartozó „irodalom” és „irodalmi mozgalom” fogalma szempontjából – nagy visszhangot kiváltó, társadalmi-politikai jelenséget képeztek. Később megfigyelhető, hogy Latin-Amerikában is elfogadták azt a burzsoá elképzelést, miszerint az irodalomtörténet-írásnak az lenne a feladata, hogy az irodalomkritika gyakorlása elvezessen a művek és a személyek időrendi besorolásához. A pozitivistá irodalomtörténészek ekkor nekifogtak, és értékítéletük szerint kiválogatták a felhalmozódott szövegek tömegéből a fennmaradásra érdemesnek tartott írásokat. Természetesen nem arról van szó, hogy ezek az irodalomtörténészek mint ideológusok teljes mértékben egyetértettek volna a hegemónikus oligarchia gazdasági és politikai praxisával. És nem is arról, hogy – túllépve egyéni rokon- és ellen-szenven, előítéleten, előfeltevésen, barátságon és ellenségeskedésen – tudatosan igyekeztek volna olyan szelektálást végezni, amely végérvényesen megfelelt volna a gazdasági rendszerből eredő uralmi rendnek. Azonban ha megvizsgáljuk a szóban forgó történetírást, rekonstruálhatjuk az irodalmi szövegek legitimizáló kánonját, amit egy olyan munkafolyamat hozott létre, amelyet a legapróbb részletekig behatárol az a klasszikus viszony, amit Marx határozott meg a burzsoá ideológusok és osztályuk közötti kapcsolatra. Az irodalomtörténész tehát így alakított ki és gyakorolt hatást a kollektív értékelés folyamatára. Ez utóbbit azok végzik el, akik részt vesznek a különböző nemzeti társadalmak nagyon is korlátozott irodalmi kommunikációjában,²⁰ a kritikus pedig értékékként szabta meg

²⁰ Kuba esetében példaként idézzük Ambrosio Fornet tanulmányait: *Literatura y mercado en la Cuba colonial (1830–60)* és *La lectura: proletariado y cultura nacional.* = Casa de las Américas. 15. 1974. 84. és 16. 1975. 93.

ezeket a szövegeket a társadalom számára, amely sajátos rétegződésével vagy igyekezett megállapodni vagy a konszolidáció felé tartott. Ennek a fejlődésnek elkerülhetetlenül az irodalom és a nemzet osztályjellegű felfogása felé kellett tájékozódnia – ami az irodalom társadalmi befogadása szempontjából rendkívül jelentős volt –, minek eredményeképpen a megalkotott kánon osztályjellege viszonylagos stabilitáshoz vezetett. Szembeötlő kivételek is vannak, mint például a *Popol-Vuh* vagy a nahuatl líra nagyon elkésett irodalmiasítása vagy az *O peregrino da América* (1728.) második részének 1939-ig késett kiadása.

Az irodalomelmélet történetének tanulmányozásával ma előrevihetjük ennek az emancipációs célokkal rendelkező diszciplínának a tárgyáról és státuszáról folyó elmélkedést. Mindkettőt olyan mértékben sikerül majd meghatározni, amilyen mértékben az elmélet alapfeladatként elvállalja a latin-amerikai irodalomtörténet-írás és -kritika tárgyának az újrafogalmazását. Csakis így lehet artikulálni azokat a kérdéseket, amelyek irodalmunk legfrissebb praxisából erednek, továbbá történelmi folyamatának újfajta felfogásából, amelyet épp ez a praxis segít elfogadtatni velünk. Ez utóbbi azonban nem valósulhat meg abban a formában, ahogy Haroldo de Campos javasolja, tehát a „szinkron poétika” (lásd JAKOBSON: *Linguistics and Poetics*. 1960.) közvetlen alkalmazásával. (...)

Noha Haroldo de Camposnak abban igaza van, hogy Brazíliának és általában a spanyol-amerikai országoknak nagyrészt még nincs megírva az irodalomtörténete, felfogásán átsüt a strukturalista irodalomelmélet alapvető gyengesége. Az ő esetében a Történelem mellőzése, illetve nem ismerése – másokkal ellentétben – nem vezet a szellemtudományok jegyében született hagyomány felelevenítéséhez. Nála ez a hiány nem kisebb-nagyobb negatív eredményeket produkál, hanem alapelv értékű. De Campos tételei szerint minden irodalmi-történelmi fejlődési szakasz automatikusan átalakítja az irodalomtörténet-írás teljes képét. Ugyanakkor az irodalmi múlt csak a jelenlegi rendszer felől érthető meg egészen. Vagyis a szinkron poétika efféle alkalmazásának van egy nyilvánvaló folyománya. Képtelenség az irodalom történeti folyamatában, a folytonosság és a megszakítotttság dialektikájában ellenőrizni azoknak a viszonyoknak a létét és működését, amelyek állandó értékeknek és törvényeknek vannak alávetve. (...)

(Carlos Rincón: *Hacia una teoría de la literatura latinoamericana. Fundamentaciones y perspectivas*. = *El cambio actual de la noción de literatura y otros estudios de teoría y crítica latinoamericana*. Bogotá, Biblioteca Colombiana de Cultura 1978. 198–212.)

(Fordította: Scholz László)

ALEJANDRO LOSADA

Kutatási terv a latin-amerikai kulturális termelés társadalomtörténeti vizsgálatára (1780–1970)

Kutatási tervünk kiindulópontja az a problematikus helyzet, amellyel az irodalomtudomány kénytelen szembenézni, amikor a latin-amerikaiság mibenlétéről akar számot adni. E tudományág fejlődése az utóbbi tizenöt évben jelentősen elmaradt az egész térség mennyiségileg és minőségileg gyarapodó irodalma és a nemzetközi tudományos életben ébresztett, szokatlanul nagy érdeklődés mögött. Azonban amint sikerült túllépni az első monografikus megközelítéseken, amelyek az elemzést csupán egyes művek és szerzők vizsgálatára korlátozták, nyilvánvalóvá vált, hogy az észak-amerikaitól és az európaiaktól egyaránt eltérő különleges jelenséggel állunk szemben, melynek leírásához nem állnak rendelkezésre a megfelelő fogalmak és értelmezési modellek.

Valószínűleg a legégetőbb, eddig fel nem dolgozott probléma abban áll, hogy nem sikerült azt az esztétikai jelenséget leírni, amely szorosan kapcsolódik a társadalomhoz, pedig e térség irodalma a legritkább esetben fejlődik a társadalmi élettől függetlenül. Különösen nehezíti a helyzetet, hogy Európában ismeretlen társadalmakról és irodalmakról van szó. Előfordul, hogy parasztlázadásokhoz vagy az antiimperialista forradalmakhoz kapcsolódik itt az irodalom, mint például a mexikói forradalom irodalma vagy a kubai irodalomkritika; máskor a nem európai típusú népi kultúrák feldolgozására törekszik, mint például az *indigenista* irodalom vagy a *negritud* irányzata; ismét más esetekben a cél a mindenkori „zsarnok” figurájának esztétikai kidolgozása, ahogy ez megtalálható a legújabb regényekben, vagy a földesurak elnyomó rendszerének a bemutatása, például Lins do Rego cukor-ciklusában vagy az imperialista nagyvállalatok hatalmáról szóló művekben, például Asturias trilógiájában. Mindezeket túl pedig magyarázatot kell találni a tipikus latin-amerikai írók jelenlétére, akik poétikájukat azokra a tapasztalatokra alapozzák, amelyeket a két háború között, illetve egészen konkrétan Spanyolország és Közép-Európa antifasiszta mozgalmaiban szereznek, s akik a kapitalizmus nemzetközi válságát élik meg, és szorosan kapcsolódnak az antropológiai alapon elképzelt *szocialista világforradalom* eszményéhez, mint például Carpentier, Neruda és Vallejo.

Ez a sikertelenség egyre általánosabb igényt támaszt arra – s ebben az igényben a tudományág helyzete iránti nagyfokú elégedetlenség látható –, hogy a latin-amerikai irodalmi és kulturális jelenségeket újraértelmezzük a társadalmi folyamatok tükrében. Ezért az utóbbi évek vitái az irodalom tudományos megközelítését mind ez ideig ellenőrzésük alatt tartó módszerek és az elméleti feltevések meghaladására irányultak, és gyakorlatilag az újrakezdés szükségességét

hangsúlyozták egy alternatív teóriából kiindulva. Idevágó lényeges eszmefuttatásokat jelentetett meg A. Cândido (1965.), A. Cueva (1972.), R. Fernández Retamar (1973., 1975.), N. Jitrik (1975.), N. Osorio (1972., 1975., 1976.), C. Rincón (most gyűjtötte össze munkáit: 1979.), N. Salomón (1977.), Gutiérrez Girardot (1974., 1978.) és A. Losada (1974-től kezdve). Ugyanilyen szándékkal az említett problémák megvitatására rendeztek kongresszusokat: Brüsszel-UNESCO (1972.), Minnesota (1975–1976–1977.), LASA-USA (1979.). Egyes vitaanyagokat különleges kiadványokban gyűjtöttek össze, például *Aportes* (Párizs, 1968.); *América Latina en su Literatura* (UNESCO-Mexikó, 1972.); *Hispanamérica* (USA, 1975.); *Ideologies, littérature et société en Amérique latine* (Brüsszel, 1975.); sőt, speciális folyóiratokat alapítottak kifejezetten az új kutatási terület számára, például a *Revista de Crítica Literaria Latinoamericana* (Lima, 1974-től kezdve), *Literatures and Ideologies* (Minnesota, 1977-től kezdve) vagy *Iberoamerica* (Frankfurt, 1977-től kezdve), hogy a *Casa de las Américas* által véghezvitt hatalmas munkát ne is említsük. Nem szabad figyelmen kívül hagyni a kutatási központokat sem, amelyek intézményes formában foglalkoznak a kérdéssel, ilyen például az UNMSM Perui Irodalmi Központ Limában, az UNAM és a Colegio de México néhány tagja, a Havannai Kutatási Központ, a Berliini Szabadegyetem Intézete (LAI-FUB), a Rómulo Gallegos Kutatóközpont Caracasban vagy az Antônio Cândido által létrehozott iskola a São Paulo-i és a Campiñasi Egyetem Bölcsészettudományi Karán és egyéb kutatóhelyeken.

Annak ellenére, hogy sokat léptünk előre – elsősorban a hagyományos irányzatok negatív kritikájának területén –, ez az új felfogás még nem jelent meg konkrét kollektív kutatási tervekben, még nincsenek teljes érvényű empirikus és teoretikus eredmények, amelyek egész Latin-Amerikára igazak lennének, és átvehetnék a hagyományos szempontok és elméletek szerepét. Emiatt a tudományágban űr keletkezett, hiszen a már elért eredmények távolról sem kielégítőek, alternatív tudományos horizont pedig eddig még nem alakult ki. A következő oldalakon vázolt kutatási tervünk éppen ezt a hiányt hivatott pótolni.

MUNKAHIPOTÉZIS

Ha rövid tudományos nyelvű jellemzést próbálnánk adni kutatási tervünkről, a következőképpen fogalmazhatnánk: (1) Túl kell lépni az egyes művek és szerzők elemzésén és releváns irodalmi korpuszokat kell meghatározni, melyek az adott társadalom kulturális horizontját uralják; (2) felül kell emelkedni a művek immanens vizsgálatán, és vissza kell helyezni őket konkrét valóságukba úgy, hogy abba a társadalomba illesztjük őket, ahonnan valós tapasztalataik erednek, úgy, hogy megfigyeljük a szociális életben betöltött szerepüket és a társadalom egy meghatározott tagjának konkrét, gyakorlati eredményeként fogjuk fel őket; (3) meg kell érteni, hogy ez a társadalmi gyakorlat a gyarmati világ felbomlása-

kor felmerülő problémásorból indul ki, illetve hogy annak a sok elvárásnak és tapasztalatnak az eredménye, amelyek a társadalom jelenlegi helyzetére és megváltoztatására vonatkoznak. Az utóbbi évek tapasztalata azonban világossá tette számomra ennek a tudományos nyelvhasználatnak a veszélyét – amely viszonylagos bonyolultsága ellenére is kísérleti kategóriákkal dolgozik –, mennyiben nem fejezi ki használójának szándékát, és végül is elrejtje azt, amire törekszik. Célom, hogy úgy mondjam, „nyílt lapokkal játszani”, ezért nagyon röviden előrebocsátom a kutatási terv rendszerezett és tagolt vázát, és rámutatok bizonyos problémákra, amelyeket tudományos módszerrel kívánok megoldani a következő felvetések során. Az elmúlt kétszáz év kulturális fejlődésének társadalmi szempontból történő kritikai vizsgálata lehetővé teszi: (1) A „nemzeti irodalmak” fogalmának megkérdőjelezését. (2) Az „új irodalom” vagy „új regény” fogalmának kétségbevonását a kortárs irodalmakra vonatkozóan. (3) A Latin-Amerikában ma létező különböző irodalmi rendszerek leírását, kimutatva eredetüket és azt, hogy létrejöttük szoros összhangban van a társadalmi élet fejlődésével, és értékelésükkor be kell mutatni, milyen történelmi lehetőségek léteznek még ebben a társadalomban.

Általános hipotézisként tanulmányunk alapját a latin-amerikai társadalom specifikusságának történelmi fogalma képezi, amelyet dialektikus egységként átsző irodalmának specifikussága. A társadalmat mint jelentősen differenciált szociális képződmények együttesét fogja fel, amelyek inkább negatív ellentmondásaik miatt, mintsem pozitív jellemzőik alapján kezelhetők egységként. A legnyilvánvalóbb ellentmondás, mely jórészt a legfőbb problémát képezte és képezi ma is, a gyarmati múlt örökségén való túllépés szükségessége. Hosszú ideig folyt a küzdelem az anyaországtól való gyarmati függés korlátainak megszüntetéséért és egy másfajta arculat közvetítéséért a nemzetközi világ felé; nemzeti társadalom létrehozását kellett megvalósítani úgy, hogy megoldják a feudális termelési viszonyoknak alávetett, többséget alkotó őslakosság és a fekete rabszolgák problémáit, hogy az Amazonas vidékén vagy a Cono Sur (Chile, Argentína, Uruguay) területén élő őslakosokat ne is említsük, akiket még nem is vontak gyarmati uralom alá; új belső termelési rendet kellett kialakítani a nemzetközi gazdaság „kiegészítéseként”, és létre kellett hozni egy kellő alappal rendelkező, önálló gazdasági rendszert; olyan államot és hadsereget kellett kialakítani, amely kifejezi az uralkodó osztály társadalmi szerveződésének és gazdasági fejlődésének tervét; tehát egy kulturális szektort kellett megteremtteni és annak szándékait kellett legitimizálni a megfelelő ideológiai eszköztárral. A társadalmi fejlődésnek ez a kezdeti szakasza végbement az egész térségben és jelentősen megosztotta a társadalmat azért, hogy szöges ellentét alakult ki az elhagytni kívánt múlt és a megalapítás előtt álló új társadalom között. Egyes vidékeken, főleg a gyengébb hűbéri, rabszolgatartó vagy feudális szerkezetű területeken ez a folyamat gyorsan lezajlik, mint a Cono Sur Baktérítőtől délre eső részein. Másol a XX. század folyamán következik be a változás, mint Mexikó és Brazília

esetében. Ezeken kívül vannak még területek, ahol a válsághelyzet a mai napig határozatlan kimenetelű, például az Andok vidékén. Végül pedig, Paraguay és sok karibi ország esetében a félgymati struktúrához való visszatérés figyelhető meg, mivel ezek a társadalmak századunk folyamán újra imperialista hatalmak fennhatósága alatt léteztek, ahol a széles néprétegek körében a termelői viszonyok prekapitalista formái maradtak fent, ahogyan az Andok, Mexikó vagy Brazília északi részének jelentős területein is. A latin-amerikai irodalom nagy részét ez a történelmi feszültség határozza meg, amelyet nem is érthetünk meg az értelmiség helyzetének vizsgálata nélkül, a társadalom fejlődési folyamatán belüli feszült polarizáció szempontjából. A kultúrateremtő értelmiség kötél-táncosként halad végig a múltat és a jövőt szembeállító parabolán, miközben igyekszik valamilyen módon összekapcsolni saját tevékenységét a társadalomban felmerülő történelmi alternatívákkal, és felveti, hogy megsemmisüljen-e vagy fennmaradjon-e a prekapitalista feudális struktúrák, és hogy milyen az elnyomott néprétegek helyzete, hogy átforgalással kell-e integrálni ezt a réteget, avagy meg kell semmisíteni, és másfajta munkaerővel helyettesíteni, vagy a történelmi folyamatot fékező imperialista hatalmak állandó jelenlétével ellensúlyozni. Ehhez a problémakörhöz kapcsolódnak a múlt század közepén született argentin száműzött szerzők (Echeverría, Sarmiento, José Hernández) alkotásai; a gyarmatosítók és a rabszolgatartók ellen harcoló kubai hazafiak és José Martí; a Mexikói Forradalom problémáit feldolgozó értelmiségiek, az akkori fiatal perui forradalmár generáció, akik közül kiemelkedik José Carlos Mariátegui életműve, és még sok más kevésbé intenzív, de nem kevésbé jelentős szerző, mint Icaza, Rómulo Gallegos, Lindo do Rego vagy a chacói háborúról és a bolíviai társadalmi harcokról szóló irodalom.

A gyarmati korszak örökölt hagyott struktúrái és az azokat meghaladó új társadalom alapítása közötti terjedelmes időszak alatt már megtaláljuk a társadalom és a termelési rendszer átszervezésére irányuló első törekvéseket az úgynevezett „oligarchikus állam” létrehozásakor, amelyben átszervezik a nyersanyag kitermelésén és az ipari országokba való szállításán alapuló termelési szerkezetet, és ugyanakkor fenntartanak olyan prekapitalista típusú belső társadalmi rendet, mint Mexikóban Porfirio uralmát, a Río de la Plata vidékén a Roca-féle „Rezsime” vagy Braziliában a rabszolgatartáson alapuló „arisztokratikus köztársaságot”. Ezek a jelenségek körül-belül 1870 és 1920 között jönnek létre, és teret adnak az olyan alkotásoknak, amelyek kapcsolódnak a főváros és az oligarchia feudális intézményeinek modernizálásához, és amelyek korlátozott formában ugyan, de részét képezik néhány kultúrateremtő szektornak, és rendelkeznek egy ornamentális, purista, az elfranciásodott, frivol szalonokhoz illő irodalommal, amely kimondottan mesterkéltné és dekoratív jellegű. Most nem célunk elemezni az első brazil és perui romantika idején megjelenő hűbérúri irodalmak ellentmondásait, sem az argentin, az uruguayi és a mexikói modernizmust vagy São Paulo század eleji akadémikus és modoros irodalmát, hiszen az irodalom-

tudomány egyik leginkább aktuális vívmánya éppen ezeknek a jelenségeknek a leghatározottabb átértékelése (J. Concha, A. Rama, F. Perus, R. Schwarz, A. Bosi, A. Losada). Elsősorban arra szeretnénk rámutatni, hogy Brazília és Peru esetében ezek a korpuszok különösen figyelemre méltóak, hiszen az első „nemzeti irodalmakról”, vagyis a Függetlenség utáni első szövegekről van szó, amelyek helyi beszédmódok és témák felhasználásával és egyfajta differenciált érzékenység tükrözésével társadalmuk irodalmának „születő” specifikusságát teremtik meg. Ennek ellenére ezek az irodalmak – Ricardo Palma, Gonçalves Días, J. Isaacs, Rubén Darío, Machado de Asís, Herrera y Reissig, Jaimes Freyre –, még ha a gyarmati örökség és az új társadalom között húzóód feszültségre hivatottak is választ adni, a „modernitás” és az új kultúra határait meghúzzák az oligarchikus állammal kapcsolatban álló, új hűbérúri réteg szükségleteinél és követelményeinél. Ha ezeket az irodalmi korpuszokat úgy vizsgáljuk mint egy-egy kultúrát teremtő egyén társadalmi keretben végzett tevékenységének az eredményét, felfedezhetjük ezeket a funkcióikat, és ily módon értelmezhetjük, hogy milyen „különlegességet” sikerült formalizálni azokkal a nyelvezetekkel, amelyek a feudális oligarchiától való függésben és főképpen a néptömegekkel – rabszolgákkal vagy parasztokkal – való bármiféle kapcsolódást tagadva jöttek létre. Így egyszerre vitathatóvá válik, hogy a „nemzeti irodalmak” olyan egységet alkotnak, amelynek megszületése, kibontakozása és beérése kétszáz évig tartott, s amely egyfajta semleges talajt képezne egy önmagát felismerni és elfogadni képes „nemzeti” társadalom számára, ahogyan ezt olyan kiváló kritikusok fejtik ki, mint Ant3nio C3ndido. T3rsadalmi szempontb3l 3jra kell 3rt3kelni minden kultur3lis egy3ttest aszerint, hogyan kezelt3k, hogyan oldott3k meg a gyarmati strukt3r3b3l az 3j t3pus3 t3rsadalom kialakit3s3ig tart3 3tmenet probl3m3it.

Az oligarchikus 3llam konszolid3ci3ja 1910–1920 k3r3l befejez3dik. 3rdekesnek l3tszik, hogy a t3rs3g j3 r3sz3n (Mexik3ban, a Cono Sur Bakt3rit3t3l d3lre es3 ter3letein, Braz3li3ban 3s n3h3ny nemzeti t3rsadalomban, mint p3ld3ul Peruban 3s Guatemal3ban) az 3rtelmis3g irodalmi 3s kultur3lis tevékenys3g3t ugyanazokkal a kérd3sekkel kapcsolja 3ssze, amelyek felvetett3k a gyarmati vil3g fel-sz3m3l3s3t 3s az 3j t3rsadalmi rend kialakit3s3t, csak ez esetben a kérd3s a bels3 h3b3r3ri oligarchi3k elleni harck3nt mer3l fel, melyet a kapitalista vil3gban kit3rt szocialista forradalmi hull3m – els3sorban Olaszorsz3g, N3metorsz3g 3s Spanyolorsz3g antifasiszta mozgalmainak – rem3nyeih3z k3t3dve, illetve az imperializmus ellen 3s a t3rs3g demokratiz3l3s33rt v3vnak. A jelen tanulm3ny nem tekinti c3lj3nak, hogy azt elemezze, mik3nt kapcsol3dik a kultur3lis tevékenys3g az 3j t3rsadalom létrehoz3s33rt 3s a gyarmati, 3jgyarmati vagy egyenesen imperialista uralom form3inak megd3nt3s33rt az egyes ter3leteken v3vott k3zdelemhez. De jelezni szeretn3k, hogy az egyes ter3letek szerkezeti 3s t3rt3nelmi felt3teleit3l f3gg3en h3rom t3pus3 szoci3lis 3s kultur3lis folyamat zajlik le. Egyr3sztt, azokon a vid3keken, ahol az 3gynevezett „polg3ri forradalom” viszonylagos gy3zelmet aratott 3s kapitalista t3rsadalmi viszonyrendszert juttatott

uralomra (ilyenek Mexikó és a Cono Sur Baktérítőtől délre eső részei), létrejön egy kulturális horizont, amely éppen ennek a folyamatnak az eredményeit elemzi és legitimizálását próbálja aláásni. Ezek nem kifejezetten forradalmár, hanem feleselő, haraggal teli irodalmak, amelyek a hivatalos ideológia ellen, sok esetben a néptömegek nevében lépnek fel. Figyelemre méltó, hogy a mexikói irodalomban azok a legjobb művek, amelyek a forradalom eredményeit negatívan állítják be (1940–1970.), és nem azok, amelyek a forradalmat legitimizálni igyekeznek. Ugyanígy a *Martín Fierrótól* (1872.) elkezdve létezik az oligarchikus berendezkedés elleni argentin irodalom, melynek későbbi folytatói A. Discépolo, A. Arlt, E. Martínez Estrada, legújabbban pedig Davis Viñas, R. Walsh, Osvaldo Bayer és Haroldo Conti. Másrészt, azokon a kisebb területeken, ahol egyfajta visszalépés megy végbe a kis feudális államszerkezet felé, amelyek kis diktatúrák pártfogoltjai és elnyomás alatt, félgymarmati sorban vagy közvetlenül észak-amerikai megszállás alatt szerveződnek (mint a közép-amerikai, a karibi országok nagy része és Paraguay), az emigráció, a megbukott forradalom, az új elnyomás, a történelmi visszalépés irodalmát találjuk. Ez az irodalom szoros összefüggésben áll például az andoki országokéval, ahol a meg nem valósított szociális forradalom okozza a kudarcélményt, mely egyszer s mindenkorra véget vethetett volna a még fennálló gymarmati függőségnek. Tehát ez a három fejlődési forma – vagy éppen a fejlődés hiánya, mint Peru esetében; vagy visszafejlődés, mint a Karib-térségben – egy közös domináns érzésbe torkolnak: a XVIII. század végi értelmiség működését meghatározó történelmi feszültségből fakadó frusztrációba. Kizárólag ennek a csalódásnak, ennek a tátongó ürességnek, ennek a reményvesztettségnek körül-belül a Spanyol Köztársaság bukása után megerősödő életérzésnek a fényében érthető meg a csalódottság, a szorongás vagy a reménytelenség óriási irodalma, ahogyan J. Rulfo, A. Carpentier, G. García Márquez, Roa Bastos, a késői J. M. Arguedas, J. Revueltas, a korai C. Fuentes, M. A. Asturias és sok más szerző műveiben kifejezésre jut. Bennük létezik egyfajta irodalmi specifikusság, ami a hatalmas tematikai, műfaji és formai újításaikban található. Ugyanakkor kijelöli a latin-amerikai társadalom értelmezési látóhatárát is, amely a múlt felszámolásából és az új társadalmi rend alapításából adódó történelmi feszültség kialakulása óta felgyülemlett történelmi tapasztalatot dolgozza fel. Véleményünk szerint, e kulturális korpusznak tökéletes interpretációja csak akkor lehetséges, ha egységként kezeljük; ha termékeit a társadalomra és a három említett társadalmi tényezőre (az uralkodó osztályra, a néprétegekre, az imperialista vagy a külső forradalmi központokra) vonatkozó szociális gyakorlatként elemezzük, és más hasonló problémákat feldolgozó kulturális műcsoporttal hozzuk kapcsolatba, amelyeket ez az irodalom újra feldolgoz; vagy éppen ellenkezőleg, ha más hűbéri-oligarchikus egységekkel állítjuk szembe, amelyeket ezek az irodalmak megtagadnak és igyekeznek meghaladni.

Ennek a korpusznak egyik legérdekesebb értelmezése és szociális szempontú értékelése mégsem annyira az ugyanazon területeken található, korábbi irodal-

akkal való összevetése lenne, hanem a nyilvánvalóan különböző kortárs irodalmakkal történő szembeállítás, amelyek látszólag nem hozhatók összefüggésbe a történelemmel vagy a latin-amerikai társadalom feszültségeivel és ellentmondásaival. Az avantgárd kísérletezések során keletkezett jelenségekre gondolok (J. L. Borges, Macedonio Fernández, Oliverio Girondo, V. Huidobro, a brazil modernizmus), amelyek a szubjektív, tisztán képzeletbeli autonóm világ megteremtésére törekvő (J. C. Onetti, J. Donoso, J. Cortázar) vagy a szubjektív, nyelvi kísérletekkel operáló (Lezama Lima, Severo Sarduy, Cabrera Infante) regényben folytatódnak, hogy csak néhány különböző műcsoportot említsek. Hogy világosan fogalmazzak, leszögezem, hogy a kortárs latin-amerikai irodalomban három irodalmi vonulat él egymás mellett, amely három különböző termelési módon alapul, s amely három különböző társadalmi gyakorlatot fejez ki, azaz három típusú relációt hoz létre önmagával, a társadalommal és a kultúrával szemben. Ez a három rendszer nemcsak eltér egymástól, hanem antagonikus ellentétben áll egymással, és a bennük levő irodalmi jelenségsorok teljesen különböző világokat ábrázolnak, melyekben az értelmiség önmagát és a valóságot alternatív módon értelmezi, mivel egyik kizárja a másikat. Hacsak az értelmező nem marad a felületes dilettantizmus szintjén, ha komolyan veszi az irodalom felvetését, és azonosul a világgal, amelyet J. L. Borges, J. C. Onetti, J. Donoso, E. Sábato vagy Cabrera Infante kínál, nem azonosulhat önfeledt örömmel A. Carpentier, Roa Bastos, J. M. Arguedas, J. Rulfo és G. García Márquez műveivel is. S legkevésbé teheti ezt a most utolsóként bemutatandó történelmi esemény bekövetkezése után, vagyis azután, hogy a Kubai Forradalom és intellektuális harcossága polarizálta az irodalomkritikát, mert olyan normatív intézményt kíván létrehozni, amely fenntartja a latin-amerikai társadalom kulturális horizontját és a társadalmi haladás elérése céljából közreműködik a legbotrányosabb ellentmondások feloldásában. Ez a váratlan esemény paradox módon nem fatalista, csalódott vagy reményt vesztett felfogásba épült be szervesen, hanem olyan, most bontakozó formákban nyilvánult meg, mint a dokumentum-próza (ennek egy példája az „elkötelezett” szerzők diktátorregényeinek bukást jósoló hangvétele, melyek majdnem két évtizeddel később jelentek meg). Ugyanakkor egészen más nézőpontba helyezte a társadalmat, lehetővé tette a szociális irodalom olyan felfogását, amely azt a múltat dolgozza fel, amelyeket a térség valamelyik részén végül lezár egy szocialista forradalom, és így módon a pozitív jövőszemlélet átmeneti szakaszaként értelmezhetjük. És ha a kritikus elfogadja ezeket a történelmi-társadalmi paramétereket a jelenségek és irodalmi korpuszok értelmezésére, mit mondhat vajon arról az ahistorikus, szubjektív, arisztokratikus, a „nyelvvel” kísérletező másik regénytípusról, amely kizárólag túl akar lépni a keserű történelmi tapasztalatokon és majdhogynem skizofrén befelé fordulás segítségével próbálja elfelejteni a társadalmi ellentmondásokat – mint J. Donoso kiemelkedő életművében –; vagy amelyik a nyelvi kísérletezésben a pusztán formai és szubjektív szabadságot keresi, vagy amelyik a szkepticizmust mint bölcsességet vé-

delmezi és kizárólag gondolati sémák hatásos felépítésére korlátozódik, mint Borges néhány gondosan kidolgozott fikciója? Hogyan nyilatkozhatunk a melodramatikus, banális tartalmú irodalomról, amelyben technikai ügyessége ellenére felfedezhetjük a fogyasztói piac problémamentes közönségének szánt kosztumbrista és fatalista vonásokat, mint például Vargas Llosa, C. Fuentes és M. Puig legfrissebb műveiben? Nem szándékozom most belemenni abba a vitába, amely éppen az irodalmi korpuszok kijelölése, a latin-amerikai társadalom által megélt történelmi feszültséggel való kapcsolatba állításuk és a szociális gyakorlat termékeként történő, a társadalomra vonatkoztatott interpretációjuk után merülhet fel. Csupán azt szeretném megmutatni, hogy e fogalomrendszer váza és a kutatás egyre összetettebb tárgyának folyamatos felépítése az ilyen fajta értelmezéshez szilárd alapot nyújtanak. Reméljük, hogy tudományos komolysággal vitatkozhatunk majd a latin-amerikai „*irodalmak*” – és nem „*irodalom*” – különleges jellemzőiről, és aktívan válaszolhatunk a felvetéseikre, együttműködhetünk velük azért, hogy egyre tágítsák – vagy egyre inkább leszűkítsék – azt a kulturális látókört, amelyen belül a társadalmak megérthetik önmagukat és értelmezhetik történelmi fejlődésük lehetőségeit.

Nem kerüli el a figyelmemet az sem, hogy az előző megfogalmazásaim olyan formában, ahogy leírtam őket, elfogadhatatlanok. Elfogadhatatlanok tudományos szempontból, hiszen nem olyan hipotézis részét képezik, amely magában foglalná saját igazolását. Elfogadhatatlanok materiális szempontból is, hiszen olyan elemzések esetében, amelyeknek kiindulópontja éppen az, amit fel kellene tárniuk egy kitaró megismerési folyamat és saját feltevéseik kritikája során, nem kell igyekezni annak a kérdésnek a megválaszolásával, amelyre már megvannak a válaszok. Végül pedig saját oktatói tapasztalatom meggyőződött arról, hogy ezek a javaslatok szó szerinti értelemben is hamisak, vagyis olyan szisztematikus-absztrakciós szinten mozognak, ahol túlságosan is könnyű a szerzők, a művek és az irodalmi jelenségek elemzést megelőző „besorolása”. Ha az utóbbi években munkahipotéziseim közérthető előterjesztése nehézségekbe ütközött, annak oka nem abban keresendő, hogy rejtegetni akartam volna őket, hanem abban, hogy tapasztalatom szerint nem helyesen értelmezik őket. Ha például fel akartam hívni a figyelmet arra, hogy szükséges lenne előzetesen meghatározni olyan tág korpuszokat, mint a „Río de la Plata-i szubjektív regény”, és később összevetni őket előző műcsoportokkal (például az „oligarchikus irodalommal”) vagy párhuzamos korpuszokkal (mint a „perui *indigenista* regény”), mégpedig abból a célból, hogy megtanuljunk, hogy kell a jelenség további szintjeit kidolgozni, illetve hogy gyakoroljuk, milyen formában lehet tagolni a társadalmat és a történelmet, azzal találtam magam szemben, hogy a jelenség tudományosabb és kritikusabb szemléletére való ösztönzés helyett, a hallgatóság úgy értette, hogy valamiféle receptet kapott a reakciós és a haladó irodalmak megkülönböztetésére. A szándékom tehát az efféle leegyszerűsítések kiküszöbölése volt. Reményeim szerint az itt bemutatott tudományos módszer és társadalmi indíttatású kutatás illusztr-

ratív példáit nem fogják más kontextusban idézni, sem pedig egyes művek vagy szerzők értékelésére „felhasználni” anélkül, hogy figyelembe vennék a vonatkozó tudományos modelleket és módszereket: felvetéseim nem következtetések levonására, hanem a kutatás megszervezésére tesznek javaslatot; nem választ adnak, hanem kérdést tesznek fel, melynek megoldása a tudományos kutatómunka kell, hogy legyen.

(Alejandro Losada: Para un proyecto de historia social de la producción cultural en América Latina 1780–1970. = Hueso Húmero. Lima, 1980. 4. 36–47.)

(Fordította: Menczel Gabriella)

HERNÁN VIDAL

A függőség elmélete és az irodalomkritika

A jelenlegi latin-amerikai politikai, társadalmi és gazdasági válság sürgetően megkívánja, hogy amikor szemrevételezzük a térség irodalmi tanulmányait, jobban tudatában legyünk, hogy mit jelent az irodalom mint történelmi jelenség. Ezért meg kell vizsgálnunk, hogy el lehet-e jutni intratextuális vizsgálati módszerekkel olyan nézőpontokhoz, amelyek szervesen összekapcsolják a belső szerkezeti összefüggéseket a társadalmi háttérrel. Semmiképp sem vonom kétségbe, hogy ezek a vizsgálati módszerek hozzájárultak az irodalomkritika tudományos megalapozásához. Azonban ha figyelembe vesszük a szöveg történelmi jellegét, szükségszerűen arra a következtetésre jutunk, hogy a formalista elemzés a kritikai vizsgálódásnak egyik, de nem egyetlen módszere, amelyet nagyobb – esetünkben társadalmi-történelmi – vizsgálati keretbe kell helyezni. Úgy gondolom, hogy a latin-amerikai történelem elkerülhetetlen nyomására szükségessé vált, hogy az irodalomkritika megtanuljon az irodalmi szöveggel kapcsolatosan új kérdéseket felvetni, és következésképp megújítsa meglévő kritikai módszereit és növelje hatékonyságukat. Például véleményem szerint ma már nem lehet egyetlen mű formai sajátosságairól háromszáz oldalas doktori disszertációt írni.

Ha az irodalmat történelmi jelenségnek tekintjük, kétféle vizsgálódási lehetőség adódik: az egyik ismeretelméleti, a másik pedig a kultúrának mint társadalmi terméknek a globális értelmezését feltételezi.

Még ha az elemző figyelmét ez el is kerüli, az intratextuális megközelítés idealista vagy agnosztikus magatartásához vezet a valósággal és annak megismerési lehetőségével szemben. Az a döntés, hogy a tanulmányozott szöveg értelmező elemzése nem lép túl a nyelvi szerkezetek vizsgálatán, tudatosan korlátozza az irodalmi tárgyval kapcsolatban felmerülő kérdések és a rájuk adott válaszok körét. Ráadásul ez olyan hozzáállás, mintha egy szellemi megjelenési formát konkrét társadalmi anyagiságától elszigetelten szemlélnénk. Másrészt, ha elfogadjuk azt az állítást, hogy az irodalmi művek a kollektív tudatban vagy tudatalattiban egyéni érzékenység szerint létrejövő világképek, konkrét kapcsolatuk a társadalommal homályossá és megfoghatatlanná válik. Épp ellenkezőleg, sokkal helyesebb és közelebb áll a társadalmi-történelmi vizsgálathoz az a kritika, amely a mű formai jellemzőinek tanulmányozásából indul ki, és ezeket úgy fogja fel, mint a térben és időben konkrétan megnyilvánuló emberi cselekedetek, a személyes és a személyeset meghaladó motivációk, továbbá olyan eszközök, értékek, eszmék, nézetek és fogalmak képzeletbeli tükrét, amelyeket azok az emberek használnak és teremtenek meg, akik társadalmuk és életük átalakításáért és fejlődéséért

elemezni lehet az avantgárd irodalmi technikákat mint a kapitalista modernizációs korszakok okozta társadalmi szerkezeti torzulásoknak a tükörképét (a XIX. század végén és a XX. század elején megszilárduló imperializmusnak megfelelő naturalizmust; a XX. század második felétől a legfejlettebb latin-amerikai gazdaságok fogyasztói beállítottságával szemben fellépő szürrealizmust). E feltevések értelmét úgy lehetne összefoglalni, hogy a függőség elmélete a nagyhatalmi befolyások korszakokba sorolását és szerkezeti megértését eredményezte, mégpedig úgy, hogy az intratextuális elemzés eredményei gyorsan alkalmazhatók rájuk és társadalmi jelentésük kiegészíthető az irodalom kettős premisszájának alapján, miszerint az irodalom a különböző társadalmi osztályok szociopolitikai gyakorlatának egyszerre tükré és terméke.

Fölösleges megismételni, hogy a függőség elmélete mint a latin-amerikai kultúra egységként való megértésére irányuló törekvés, politikailag demokratikus és haladó szellemű az imperialista uralommal szemben, bár nem szükségszerűen az a belső kapitalista uralommal szemben. Szükségszerű tehát, hogy felhívjuk a figyelmet a különbségekre és vitatható pontokra. Annak ellenére, hogy az elmélet az imperializmus és a társadalmi berendezkedések marxista-leninista elvein alapul, néhány szerző úgy alkalmazza ezeket, hogy figyelmen kívül hagyja, hogy ezek eredetileg a proletariátus ideológiai fegyverei voltak az osztályharcban. A proletariátus mint a szocialista átalakulásért küzdő tényező eltűnik vagy szerepe homályossá válik, és helyébe a középrétegek lépnek, akik a sikeres kapitalista modernizáció előmozdítói olyan népi erők mozgósításával, amelyek a „nemzeti megerősödést” szorgalmazzák a multinacionális konglomerátumokkal szemben.

Ez a gondolatmenet a nagyhatalmi tőkével összefonódó monopolista burzsoázia fenyegetésében élő kispolgári és nacionalista polgári rétegek belső ellentmondásainak tulajdonítható. Ezek a polgári rétegek szükségszerűen egyszerre harcolnak a nagytőke ellen, és törekednek a nemzeti proletariátusok feletti uralmuk fenntartására. Már tudjuk, hogy érvelésükből a weberi ideális kapitalizmus nosztalgikus képe rajzolódik ki, amely azonban nem valósulhatott meg és nem szilárdulhat meg a nagyhatalmi kapitalizmus mindent elnyelő erejével szemben, amely a helyi polgárságot kiszorítva kisajátítja a nemzeti gazdaságok legdinamikusabb ágazatait. Talán ennek köszönhető, hogy néhány szakembernél a függőségi kapcsolatok anélkül, hogy a nemzeti proletariátus burzsoá kizsákmányolását mélyebben megvizsgálnák, egyszerű földrajzi kapcsolatokként jelennek meg, amelyekben keresztül a kizsákmányoló ország a nemzeti jólét kárára kiszívja a gazdasági felesleget. Ha felismerik az osztályellentéteket, ezeket kizárólag funkcionális módon közelítik meg, azonos súllyal képezik az empirikus leírás tárgyát a hatóerők, a célok, az akadályok, a szövetségesek és az ideológiai kifejezés, és nem ismerik fel a proletárharc minőségi megkülönböztető jegyét.

A kizsákmányolás fogalmának eltörlése, ami a termelőeszközök magántulajdonán alapuló társadalmi formációk központi belső kategóriája, súlyos következményeket von maga után az irodalom társadalmi-történeti megközelítésében.

Ebből a megközelítésből alapvetően hiányzik az irodalomkritikának az a képessége, hogy a hegemónikus ideológiákat kifejező irodalom tanulmányozása során leleplezze a hamis mítoszokat. Részből az előző gondolatok ismétlése, hogy az ideológiák (mint az irodalom) a konkrét társadalmi viszonyok képzeletbeli ábrázolásai, amelyeket a társadalmat alkotó különböző csoportok hoznak létre, intézményes keretek között, amely biztosítja a munkaerő kizsákmányolásának újratermelési feltételeit egy hatalmi szektor érdekében, amely közvetett módon az egész társadalmat haszonhoz juttatja. Az irodalmat tehát nemcsak úgy kell tanulmányoznunk, mint a különböző ellentétes érdekű csoportok által kidolgozott világkép megformálódását, hanem mint egy munkaerő-kizsákmányoló rendszer fennmaradását célzó és/vagy azt igazoló okfejtést. Tehát, ha nem ismerik fel a társadalmi elidegenedés mechanizmusainak eltörlésére szerveződött proletariátus politikai tevékenységét, lehetetlen az irodalmi formáknak mint ehhez a felszabadításhoz vezető vagy ezt késleltető eszközöknek a mélyére hatolni.

Végezetül, a függőség elméletének kidolgozói mindezen kifogások ellenére irodalomkritikai szempontból említésre méltó lépést tettek. Megalkottak egy átfogó történelmi modellt, és a történelmet az alapján osztották korszakokra, hogy a latin-amerikai társadalmak belső és külső szociopolitikai tényezői hogyan határozzák meg a nagyhatalmi kapitalizmus paramétereibe való beilleszkedést. Továbbá tapasztalati anyagot gyűjtöttek a nagyhatalmakra jellemző folyamatok működéséről, amelyet a latin-amerikai kultúra marxista és nem marxista kutatói egyaránt felhasználhatnak.

(Hernán Vidal: Teoría de la dependencia y crítica literaria. Ideologies and Literature. 3. 1980. 13. 116–121.)

(Fordította: Révész Enkratisz)

DESIDERIO NAVARRO

Európa-központúság – anti-Európa-központúság a latin-amerikai és az európai irodalomelméletben

A kultúra tudományaiban – az irodalomtudományban, az esztétikában, a kulturológiában stb. – a sematizmus számtalan és nagyon különböző formában nyilvánult meg. Elegendő felidéznünk a „jelenközpontúság”, a „múltközpontúság”, illetve a „költészetközpontúság”, és a „regényközpontúság” irodalomelméleti fogalmakat éppen úgy, mint a „realizmusközpontúság”, az „irodalomközpontúság” vagy a „képzőművészet-központúság” általános esztétikában használatos terminusokat. A különböző nemzetiségű és számos szakterületet képviselő szerzőnek köszönhetően – köztük sok latin-amerikai irodalomtudós és eszéte is van – mára világossá vált, hogy ezeknek az irányzatoknak térben és időben történő kiterjesztése nem más, mint néhány ország és nép kultúrájából levont általánosításoknak a mechanikus átültetése más országok és népek valóságára. Az irodalomtudományban, az esztétikában, a művészettörténetben és a kultúra többi tudományában, a kategóriáknak és a szabályszerűségeknek ez a fajta jogtalan extrapolációja vagy általánosítása *elsősorban nyugatközpontúságként* vagy még pontosabb kifejezéssel: *euroamerika-központúságként* jelentkezett. Szükséges az „elsősorban” határozószót kiemelni, ugyanis olykor elfelejtjük vagy nem tudjuk, hogy az említett tudományokban gyakran megnyilvánul egyfajta Ázsia-központúság, Afrika-központúság vagy más területi „központúság”.

Mindazonáltal, ha ilyen szempontból vizsgáljuk meg az ide vonatkozó diszciplínák bőséges irodalmát, megállapíthatjuk, hogy sokszor a „perifériára” szorítottak között nemcsak Ázsia és Afrika található meg, hanem Latin-Amerika, de még Kelet-Európa és Kanada (vagy esetenként egész Észak-Amerika) is. Ezzel magyarázható, miért is értelmezhető nehezen az oly gyakran használt „Európa-központúság” szó, ami fátyolként teszi homályossá a dolog lényegét. A mi Latin-Amerikánkban Roberto Fernández Retamar volt az, aki felismerte, hogy az irodalmi tanulmányokban tárgyalt „Európa-központúság” feltételezett megnyilvánulásai valójában szinte mindig a *Nyugat-Európa-központúság* megnyilvánulásai, mert ilyen sematikus extrapolációkban a kelet-európai irodalom az esetek többségében ugyanolyan periférikus sorsra ítéltetett, mint a latin-amerikai irodalom.¹ S nem kevesen vannak azok a kelet európai irodalomtörténészek és teoretikusok sem, akik a szovjet komparatista Irina Neupokovához

¹ ROBERTO FERNÁNDEZ RETAMAR: Para una teoría de la literatura hispanoamericana y otras aproximaciones. La Habana, Casa de las Américas 1975. 61–65.

hasonlóan már kimutatták és kritizálták nyugati kollégáik műveiben az ilyen természetű jelenségeket.²

Ezt az irányt követve, részünkről hozzátehetjük, hogy ez a Nyugat-Európa-központúság gyakran nem más, mint pusztán franciaközpontúság. A sok lehetséges példa közül elegendő itt kettőt említenünk, a híres német irodalomtörténész, Ernst Robert Curtius, illetve a lengyel marxista teoretikus, Henryk Markiewicz munkáját. Curtius felismerte, hogy a francia komparatiztika (és főként Van Tieghem) eltorzította az 1500-as évtől számított európai irodalmak történetét azzal, hogy erőszakosan beszorította őket a francia irodalom fejlődésének egy szűk és absztrakt sémájába,³ míg a másik szerző kimutatta, hogy a naturalizmust definiálók gyakran egyfajta „zolaizmus”-ra redukálják azt, elzárva ezzel az utat az angol vagy az orosz naturalizmus megértése előtt.⁴

A neologizmusok és a kellemetlen ismétlések elkerülése végett a továbbiakban az „Európa-központúság”, az „Európa-központú” hagyományos terminusokat és azok derivátumait a következő megszorításokkal használjuk: ezentúl az „Európa-központúság” említésekor olyan irodalmi és esztétikai fogalomra utalunk majd, amely a „központ” szó általánosításait egyszer az európai és észak-amerikai, másszor pedig kizárólagosan a nyugat-európai irodalmakra és művészetekre vonatkoztatja, ezzel egyidejűleg viszont a világ fennmaradó irodalmait és művészeit a perifériára szorítja. A fogalom ilyen területi behatárolása, amire majd utalnak későbbi megjegyzéseink, egyáltalán nem jelenti azt, hogy nem ismerjük el a tágabban vagy szűkebben értelmezett „központúságok” értékét – ez nyilvánvaló különböző esetekben –, amelyek részben – többek között a nyugat- és franciaközpontúság – vagy pedig teljes egészében átszövik Európát.

Talán még ma is szükséges hangsúlyoznunk, hogy az Európa-központúság nem kizárólag az európai és az észak-amerikai kutatók és kritikusok munkáiban van jelen, hanem megtalálható a keleti tudományos és kritikai írásokban is – ahogyan ezt a szovjet orientalista Nyikolaj Konrad megállapította –, továbbá az afrikai és a latin-amerikai munkákban, amint ezt kontinensünk több szerzője is kifejtette.

Másrészről viszont nyíltan el kell ismernünk, hogy a marxista irodalomtudomány és esztétika, noha elvben ugyanolyan ellenséges a sematizmussal, mint az empirizmus szemben, mégsem mentes az Európa-központú sematizmus vonásaitól; miközben bőven voltak nem marxista irodalomtudósok és esztéták, akik különös figyelemmel ragaszkodva az empirikus adatokhoz, kidolgoztak egy koncepciót, ami nemcsak hogy elvetette a fenti sematizmust, hanem még programszerűen szembe is helyezkedett vele (ilyen például az ismert francia komparatista és orientalista, René Etiemble esete is). Viszont azt is el kell ismerni, hogy az Európa-központúság legradi-

² IRINA G. NEJUPKOJEVA: Isztorija vszemimnok literaturi. Problemi szisztemno i sztvannyityelnovo analiza. Moszkva, Najuka 1976. 54–58.

³ ERNST ROBERT CURTIUS: *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*. Bern, Francke 1954. 274–275.

⁴ HENRYK MARKIEWICZ: *Az irodalomtudomány fő kérdései*. Budapest, Gondolat 1968.

kálisabb kritikusi között kimagasló marxista tudósok is voltak (mint például a szovjet komparatista Viktor Zsirmunskij és Nyikolaj Konrad). A következőkben egy világos példával szeretnénk illusztrálni ezt az ellentmondásos helyzetet.

Stanislaw Ossowski, a kitűnő lengyel empirista művészet- és kultúrszociológus 1936-ban felhívta a figyelmet arra, hogy „a művészetfilozófia, vagy amit általában művészetelméletnek nevezünk, alapjában véve európai művészetelmélet”, és hogy „amikor az esztétika vagy a művészettudomány állításait általánosítjuk minden művészi alkotásra és annak minden eszközére is, akkor amennyiben csak az európai tradíció által közvetített anyagokra korlátozzuk magunkat, az eredmény nem egy esetben kudarc lesz”. Konkrét példákkal illusztrálva Ossowski hozzátette: A művészet különböző osztályozásai, melyek célja az általánosítás, a legjobb esetben is a hagyományos európai művészet osztályozásai. Jellegének viszonylagossága akkor válik nyilvánvalóvá, amikor összehasonlítjuk a hindu vagy a kínai művészetelmélet osztályozásaival. Egy kínai nevelésesnek tartaná, ha valaki azt állítaná, hogy a festészet a statikus művészeti ágakhoz tartozik, „amelyek nem fejlődnek az időben”, mint ahogyan azt az európai művészetelmélet tartja. Egy kínai nagyon jól tudja, hogy a hatalmas képi műalkotások göngyölgöttek, vagyis úgy kell őket nézni, mint a kínai költeményeket olvasni: fokozatosan bontakoznak ki a tekercs egyik feléből, hogy a következő pillanatban eltűnjenek a másokban, oly módon, hogy a kép folyamatosan jelenik meg a szemünk előtt, s minden egyes pillanatban csupán egy bizonyos részletét látjuk, és pontosan ez a „képnek időben történő kifejlődése” eredményez sajátos kompozíciós problémákat.⁵

Ugyanakkor még néhány évtizeddel később is az egyik legjelentősebb szovjet marxista esztéta, Mojszei Kagan, amint fő művében, *A marxista-leninista esztétika alapjaiban* a művészet morfológiáját vizsgálja, megkülönböztet térbeli vagy statikus, időbeli vagy dinamikus-folyamatos és tér- és időbeli művészeti ágakat; ezáltal ő is elköveti az Európa-központúság szokásos hibáját, azt, hogy nem számol a kínai festészet sajátosságával, a festészetet általában véve, mindenféle fenntartás nélkül, a kizárólag térbeli, statikus művészetek vezető ágának tekinti, amelyet a grafika, a szobrászat, az építészet és az iparművészet elé helyez.⁶ Úgy tűnik, ezzel a hibával a szerző nemcsak a kínai festészet ellen vétett, hanem általában a festészet ellen. Így hát, amit első látásra az összehasonlító vizsgálat során a kínai festészet kizárólagos sajátoságnak vélt, elvezethette volna a képi művek befogadásának időbeliségéhez (különös hangsúlyt helyezve a kínai festészetre), ami egy olyan általános szabály, amely gyakorlati bizonyítást nyert, amint arra már 1943-ban utalt is az ismert cseh esztéta, Jan Mukařovský az *Intencionalitás és az intencionalitás nélküliség a művészetben* című tanulmányában.⁷

⁵ STANISLAV OSSOWSKI: Dziela, I. (U podstaw estetyki). Varsó, PWN 1966. 358.

⁶ MOJSZEJ SZAMOJLOVICS: *A marxista-leninista esztétika alapjai*. Budapest, Kossuth Kiadó 1978. 230.

⁷ JAN MUKAŘOVSKÝ: *Zamernoszty a nezamernoszty i umenyí.* = J. M.: *Sztudije z esztyetyiki*. Prága, Odeón 1966.

Művében Kagan tanújelét adja annak, hogy nem elméleti problémaként és tényként fogja fel a dolgot, holott azt teljesen egyértelműen látta és jelölte meg egy másik jelentős marxista honfitársa, a szintén irodalomelméleti kutató Jurij Borev. Néhány éve ez utóbbi a következőt írta:

„Mindamellett az európai esztétika kategóriái és művészeti kritériumai gyakran használhatatlannak bizonyulnak a trópusi afrikai népek művészeinek tanulmányozására. Előre fel kell vetni és meg kell oldani egy idevágó elméleti problémát, mégpedig az európai, az afrikai és a keleti népek esztétikai kategóriáinak megfeleltetését és kölcsönös alkalmazhatóságát.”⁸

Tekintettel egyes latin-amerikai tanulmányok félreértéseire és hibáira, amelyek az Európa-központúság fogalomnak irodalomelméleti kérdésére vonatkoztak, véleményünk szerint elengedhetetlen minél előbb különbséget tenni szigorúan vett módszertani, illetve elméleti síkon értelmezett Európa-központúság között. Az első nem más, mint általánosítások megállapítása és bizonyítása az európai (és észak-amerikai) anyagra szorítkozva az egyetemes érvényesség igényével, aminek számos oka is lehet, melyeket itt felsorolunk:

1. A nem európai irodalmak rendelkezésre álló anyagának szűkös volta (ahogy ez jellemezte a keleti irodalmakat is a XX. századig).

2. Az ezekre az irodalmakra vonatkozó hiányos tudományos ismeret és a róluk szóló történeti – de még inkább elméleti – tanulmányok részleges vagy teljes hiánya (nemcsak Európában, de még az adott országban is, sőt gyakran ez utóbbiakban még inkább).

3. A fizikai lehetetlensége annak, hogy egyetlen egy kutató vagy akár egy kis kutatócsoport is alaposan ismerje a főbb irodalmakat a föld különböző területein és a történelem különböző korszakaiban írott irodalmaknak legalább a fontosabbját (napjainkban okkal tarthatjuk utópisztikusnak azt a kutatóprogramot, amelyet René Etiemble javasolt az Európa-központúság kiküszöbölésére, nevezetesen olyan intézmények létrehozását, amelyek mindegyike tizenöt-húsz különböző irodalmakra szakosodott tudóst foglalkoztatna, s amely mindegyikében legalább egy tucat nyelven beszélnének).

4. Az „a priori” kulturális, esztétikai és irodalmi okok,⁹ azaz a kutató személyes ismeretei, tapasztalatai és ízlésvilága, amelyekre élete során tesz szert, s amelyek befolyásolják az „idegen” irodalmi tények befogadását, és azokban vagy csak a „saját” irodalmában is meglévő tényeket engedik meglátni, vagy arra késztetik, hogy saját irodalmának jellemzőit vetítse rá azokra, s ezáltal mindkét esetben felesleges ismétlődéseket hoz létre az elméleti általánosítás érdekében.

5. Az irodalmi egység tézisének apriorisztikus és sematikus kezelése a következő csalóka érvelésben: amennyiben létezik egységesség az irodalomban, akkor

⁸ JURIJ BOREV: Teorii, skolü, koncepcii – Kritičeszkije analizü. Moszkva, Najuka 1975. 93.

⁹ MARÍA GOLASZEWSKA: Zarys estetyki. Krakkó, 1973. 48–49.

egy területi vagy regionális, sőt nemzeti irodalom általános szabályai és kategóriái is érvényesek a világ többi irodalmára, és végül:

6. Egy meghatározott társadalmi osztály ideológiai elfogultsága szükségleteivel és érdekeivel összhangban – a nagy kapitalista gyarmatosítók imperialista burzsoáziája – adott történelmi-társadalmi körülmények között.

Amint látható, az Európa-központúság nem mindig hiba ezen a síkon, azaz nem mindig helytelen tudományos magatartás, hanem a teoretikus akaratán kívül álló, külső körülményekből bekövetkező „szerencsétlenség” is lehet, amelyekkel talán a kutató igyekezett is megküzdeni. Az is észrevehető, hogy a módszertani Európa-központúság nem mindig annak a módszertani perspektívának az eredménye, amit az imperialista burzsoázia hatalmi eszközöként használ, mint ahogy azt közöttünk is többen már helytelenül felvázolták és feltételezték.¹⁰

Értelemazzuk most az Európa-központúságot elméleti síkon. Ez azt jelenti, hogy azoknak az európai régiókból származó általánosításoknak olyan egyetemes érvényességet tulajdonítunk, amelyek nem felelnek meg a nem európai irodalmak valóságának, s ennek csupán egy oka van: a módszertani síkon értelmezett Európa-központúság. Noha ez utóbbi, amint azt éppen megállapítottuk, csak bizonyos esetekben hiba, az elméleti síkon létező Európa-központúság ellenben mindig az lesz a tudományos igazság elleni vétség értelmében. Érvelhetnénk azzal, hogy ha ez így van, akkor a módszertani síkon látott Európa-központúság is mindig hiba, mivel az elméleti síkon létrejövő Európa-központúsághoz vezet. De az az igazság, hogy az nem mindig, nem szükségszerűen vezet ez utóbbi síkon az Európa-központúság hibájához. Ez pedig az irodalom egységessége miatt van így, hiszen minden nemzeti, területi és regionális különbség ellenére is a világ összes irodalma egyetlen és egyazon jelenség. Erre az állításra még a marxisták között sem lehet úgy hivatkozni, mint egy dogmatikus, apriorisztikus *deus ex machina* állításra, minthogy nem is lehet kiállni mellette a marxizmus nevében azzal az érveléssel, hogy „az irodalom (...) mint irodalom egységes”,¹¹ hiszen ez csupán egy *petitio principii*, ami a bizonyításhoz implicit módon természetesnek veszi, hogy a világ összes irodalma egyazon jelenség (irodalom), ami pontosan az, amit bizonyítani akar. A tudományon belül, ha különböző jelenségek egységességét kívánjuk megmutatni egy meghatározott szempont alapján, akkor meg kell állapítani a közös szabályszerűségek halmazának a létét. A világ különféle irodalmainak történelmi vizsgálata lehetővé teszi, hogy megállapítsuk, mindegyikben vannak közös fejlődési szabályszerűségek, s ezek között megtalálhatók

¹⁰ GUILLERMO RODRÍGUEZ RIVERA: *América Latina y la ciencia de la literatura*. = Unión La Habana, 1979. 4. sz. – A szerző a következőt állítja: „Hibája (mármint az Európa-központúságnak) abból ered, hogy egy mulandó metafizikai és ideológiai nézőpontra támaszkodik, melynek tudományos lehetőségeit gátolja az a valóság, amely az őt megteremtő imperialista burzsoázia uralmi eszköze volt és még ma is az.”

¹¹ G. R. RIVERA, uo. 53.

azok, amelyekre Nyikolaj Konrad is utalt: az irodalom *korpuszának* vagy össze-tételének történeti változékonysága; az a folyamat, amely során az irodalom határai körvonalazódtak és amely által függetlenné vált a filozófiától, illetve más tudomány- és művészeti ágaktól; olyan rendszerek jelenléte, amelyekben az irodalmi jelenségek összefüggésben állnak egymással; e rendszerek megformálásának, fejlődésének és megszűnésének a folyamata, illetve egyiknek a másikba való behelyettesítése; a helyettesítő és a helyettesített rendszerek összekapcsolódása a műfajok genetikai függőségének és kulturális örökségének a folytonosságán keresztül; a más irodalmakkal való kapcsolatok megléte; végezetül pedig az irodalom jellegének, formáinak és határainak változása a társadalmi szubsztrátum nagy történelmi változásainak megfelelően.¹²

Ha létezik ez az egység, semmi sem gátolhatja meg, hogy az egyes nemzeti, területi vagy övezeti irodalmakban ne csak az adott irodalom kizárólagos jellemzői, hanem az összes irodalomban meglévő közös sajátosságok is felfedezhetőek legyenek. Miért tételezzük fel, hogy a teoretikus csak arra képes, hogy a nemzeti, a területi és a regionális jellemzőket mindig tévesen egyetemes érvényességű sajátosságoknak tekintse, és ne vegye észre az adott irodalom egyetemes érvényű vonásait? Van-e bizonyíték arra, hogy elterjedt egy ilyen „általános iránti vak-ság”, és azt hogyan lehetne megmagyarázni?

Ám az a tény, miszerint az Európa-központúság módszertani síkon nem szükségszerűen vezet irodalomelméleti hibákhoz, még nem jelenti azt, hogy mentes lenne sokféle következménytől. Nevezetesen, a módszertani Európa-központúság több-kevesebb kockázatot rejt – a vizsgált anyag terjedelmétől, változatosságától és reprezentativitásától függően –, a tartós bizonytalanságot, az Európán kívüli anyag empirikus igazolásának és felülvizsgálásának a szükségességét éppen úgy, mint a javítások és cáfolatok lehetőségét. De az – s ez a legfontosabb –, hogy nem feltétlenül vezet irodalomelméleti tévedésekhez, ne fedje el előlünk azt a másik, nem kevésbé fontos és biztos tény, hogy gyakran mégis eredményez efféle hibákat.

Pontosan ezt az állandóan fennálló lehetőségét annak, hogy más irodalmak anyagának tanulmányozása alapvető módosításokat eredményezzen az egy vagy több európai irodalom anyagára épülő általános elméletben, éppen egy európai kutató használta ki, azért, hogy különleges, sőt egyetemes jelentőséget tulajdonítson az adott nemzeti nyelv és irodalom stilisztikájának, amit az európai teoretikusok nemigen vettek figyelembe. A magyar teoretikus és irodalomtörténész, Szabolcsi Miklós 1970-ben a következőket írta:

„Vajon van-e, lehet-e a magyarországi stilisztikai kutatásnak sajátos célja, sajátos profilja? Talán igen, s két szempontból is. Az egyik: a magyar nyelv sajátos természete, jellege, szabályai és kifejezési eszközei jelentősen

¹² NYIKOLAJ JOSZIFOVICS KONRAD: Zapad i Vosztok. Moszkva, 1966. 458–460.

módosíthatják az általános stiliztikának eddig elsősorban latin, germán és szláv nyelvekből levont példatárát, szabályait, megállapításait is.¹³

S e lehetőség okán is, ami Démoklész kardjaként függ a módszertani Európa-központúság megannyi elméleti eredménye felett, jelenleg nehéz lenne megjósolni, még hányszor kell majd olyan szélsőséges és radikális ellenvetésekkel találkozunk, amilyeneket néhány éve Etienne fogalmazott meg:

„Maga az a tény, hogy a japán irodalom olyan amilyen, egyetlen mozdulattal és véglegesen romokba dönti az eposzról és annak a regényhez fűződő viszonyáról szóló nézeteinket; s ugyanazzal a mozdulattal érvényteleníti azt, amit Lukács, majd később Goldmann elhamarkodottan kifejtettek a regényről.”¹⁴

Az irodalomelmélet területén az Európa-központúság elleni reakciók nagyon különbözőek lehetnek. Ilyen lehetne egy antagónisztikus Latin-Amerika-központúság, Afrika-központúság vagy Ázsia-központúság. Egy másik lehetne a saját nemzeti vagy regionális irodalom helyének részleges „visszaállítása a központba” (az európai mellé). A harmadik az lenne, hogy empirikusan tagadjuk azt a lehetőséget, miszerint megalkotható egy olyan irodalomelmélet, amely nem nemzeti, területi vagy regionális irodalmak elmélete lenne, vagyis tagadjuk egy „általános” irodalomelmélet kidolgozásának a lehetőségét. Azonban ezek a reakciók elfogadhatatlanok lennének. Az első kettő azért, mert nem tennének mást, mint más formák között szavatolnák és állandósítanák az etnikum központú sematizmust, ami pedig lényegében az Európa-központúság beteg csírája. Az utolsó pedig azért, mert tagadná a világ irodalmainak azt az egységességét, amelyet a közös szabályszerűségek feltárásával már sikerült megállapítani. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az Európa-központúság elleni reakciók közül nem mindegyik típus a mi feltételezésünk, hiszen közülük már jó néhány megjelent az utóbbi évtizedek világirodalmi tanulmányaiban. Az az első Európa-központúságellenes módszertan-elméleti reakció Latin-Amerikában épp a fent felsorolt lehetőségek közül az utolsóval élt: – itt Roberto Fernández Retamar

¹³ SZABOLCSI MIKLÓS: A mai stiliztika. = Változó világ – szocialista irodalom. Budapest, Magvető 1973. 209–210. (A cikk eredetileg a Helikon 1970. 3–4., a Modern stiliztikáról szóló számának bevezető tanulmányaként jelent meg. – *A fordító megjegyzése.*)

¹⁴ RENÉ ETIEMBLE: Essais de littérature (vraiment) générale. Párizs, Gallimard 1974. 11. – Egy széleskörű és radikális ellenvetésre egy másik újabb keletű példa lehetne Robert Escarpit, ismert francia komparatista és irodalomszociológus következő felvetése: (...) a modern irodalomfogalom segítségével értelmeztük a XIX. századnál korábbi korszakok és távoli országok írásait, hiszen a nyugati irodalomtörténet és irodalomkritika, illetve azok kulturális velejárai már kivetítették e fogalmat egyrészt a múltra, másrészt a világ egészére. (...) Viszont nem biztos, hogy a specifikusság kritériumait, amiket megtartottunk, egyetemesek. Vannak olyan korszakok és területek, amelyekre irodalomfenomenológiánk nem alkalmazható, ha másért nem, hát azért, mert a nyelv jelölő-jelölt viszonya nem ugyanaz egy ideografikus és egy analitikus nyelv esetében, vagy azért, mert az, amit irodalomnak nevezünk, gyakran inkább etikai értelmezést kapott, mintsem esztétikai.

1973-ban közzé tett cikkének, *A latin-amerikai irodalom elméletéhez* központi felvételeire utalunk. Ezeket a megállapításokat nem sokkal később maga a kubai kutató ösztönösen felülbírálta (*A spanyol-amerikai irodalom néhány elméleti kérdése* című tanulmányban, mely 1975-ben jelent meg), s tengelyében a következő tézis állt: *egy irodalomelmélet egy irodalom elmélete*.¹⁵

Viszont létezik más lehetséges reakció is az Európa-központúságra, egy olyan reakció, aminek már világszerte voltak konkrét megnyilvánulásai is irodalomelméleti és módszertani tanulmányokban, ez pedig nem más, mint az az igény, hogy az irodalom általános elmélete az egész világ különböző irodalmainak összehasonlító tanulmányozása alapján kerüljön kidolgozásra. Az elmélet gyakorlatában ez a reakció már három változatban létezik. Az egyik ezek közül kizárólag abban érdekelt, hogyan alapozható meg egy tényleges egyetemesség, és csupán azt követeli meg, hogy az általános elméletet az egész világirodalomból vett művek összehasonlítása alapján dolgozzák ki (anélkül, hogy a már meglévő nemzeti stb. általánosításokat figyelmen kívül hagyná). Egy másik változat, ami mindenekelőtt a területi, a regionális és a nemzeti sajátosságok és specifikumok megismerésében érdekelt, azzal az igénnyel lép fel, hogy először a sajátos elméletek kerüljenek kidolgozásra, a „nem egyetemesen általánosak”, vagyis a területi stb. elméletek, és ez után kezdődjék meg a tényleges egyetemes elmélet kidolgozása, mégpedig kizárólag az egész világ irodalmából megalkotott sok elmélet összehasonlító tanulmányozásával.

Az első változatot legvilágosabban René Etiemble fejt ki az 1974-ben megjelent könyvének bevezetőjében, az *Esszék a ténylegesen általános irodalomról*. A Welles-Warren-féle *Irodalomelmélet* Európa-központúságát kritizálva Etiemble az alábbiakat írja:

„Ami a tulajdonnevek jegyzékét illeti, micsoda nézetek: Shakespeare neve tucatjával fordul elő, míg például Chikamatsué, holott megérdemelné, egyszer sem. (...) Egyetlen „Ibn” sem szerepel az *Irodalomelmélet* összefoglalójában. Hát igen, mit is gondoljunk egy olyan irodalomelméletről, amely figyelmen kívül hagyja az arab és a hindu retorikusokat, és mellőzi a kínai és a japán műveket. Amely nem foglalkozik azzal, hogy az összefoglalókba besűrítse mindent, amit már tudunk a sémi, a finnugor, a törökmongol és a maláj irodalmakról, s amelyet egy cseppet sem érdekel az afrikai szóbeli irodalom, és az sem, ami a prekolombiánus irodalmakból fennmaradt; amely anélkül értekezik a versről és a verselésről, hogy megadná az őket jogosan megillető figyelmet a qacídának, a rubáinak, a chenek, a zadzsálnak, a ts'eunak, a pantumnak, a haikunak és a wakának. (...)

¹⁵ R. F. RETAMAR, uo. 48. – A Prágai Kör és irodalmunk vizsgálata kapcsán című cikkben, amely 1972-ben jelent meg, a kubai teoretikus foglalkozott az Európa-centrikusság problémájával, de csak addig jutott, hogy megerősítse azt, hogy az irodalom egyes elméleti műndig bizonyos irodalmi elméletei: vagyis nem vont le általános módszertan-elméleti irányelveket.

Arra, hogy kidolgozott legyen AZ irodalomelmélet, így, határozott névelővel, kétségtelenül várni kell még (Wellek és Warren legfeljebb EGY irodalomelméletet ajánlanak, az ő szűk, kissé provinciális világukét). (...)

Minden olyan elmélet, amely kizárólagosan az európai jelenségek felől vizsgálódik, mostantól kezdve érvényét veszti. Ismét mindent előlről kell kezdenünk. Próbáljuk meg!¹⁶

A második változat, amennyire tudjuk, éppen Latin-Amerikában jutott először kifejezésre, mégpedig azokban a reflexiókban, amelyeket Roberto Fernández Retamar a már korábban említett tanulmánya végén, az 1974-ben megjelent *A spanyol-amerikai irodalom néhány elméleti kérdésében* megfogalmazott. Ott a kubai teoretikus a következőt állította:

„...És most, hogy saját irodalomelméletünk kidolgozásához elkerülhetetlen lépésként azt hangsúlyozzuk, hogy el kell utasítani a más irodalmakban született szempontok megkülönböztetés nélküli átvételét, az semmiképp sem tekintendő valamiféle elszigetelődési szándék következményének. Épp ellenkezőleg. Azért kell végiggondolni konkrét valóságunkat és feltárni az egyedi jellegzetességeit, mert csak ezzel az eljárással tudhatjuk meg, hogy a földkerekségen mi a közös, s melyek a valós kapcsolatok, s így egyszer majd eljutunk a világirodalom valóban általános elméletéhez.”¹⁷

Mindkét módszertani változat a végsőig elővigyázatos több okból is: egyrészt azért, mert a ténylegesen általános irodalomelméletet a nulláról kiindulva, *ab ovo* akarja megalkotni; másrészt pedig azért, mert lényegében induktív módon – sőt

¹⁶ R. ETIEMBLE, uo. 9–11.

¹⁷ R. F. RETAMAR, uo. 93. – JAMES J. Y. LIU: *Chinese Theories of Literature* című könyvében megtaláltuk ennek a második változatnak egy későbbi kifejtését. Abban azt írja a szerző: „Könyvem megírásakor három szándék vezérelt. Az első és az utolsó célja az, hogy hozzájáruljon az irodalom egy esetleges egyetemes elméletéhez az irodalom különböző elméleteinek a bemutatása révén, melyek a hagyományokból származhatnak (...) alapvetően függetlenek a kínai kritikaelmélettől, ami lehetővé teszi, hogy összehasonlítsuk más tradíciók elméleteivel. (...) Azok az összehasonlítások, amelyeket a különböző kulturális tradíciókhoz tartozó írók és kritikusok tettek, felfedhetik, hogy mely kritikai fogalmak egyetemesek, melyek korlátozódnak bizonyos kulturális tradíciókra, s mely vonatkozik kizárólag egy konkrét tradícióra. Ez pedig a segítségünkre lehet annak felfedezésében (feltéve, hogy a kritikai fogalmak gyakran valódi irodalmi műveken alapulnak), hogy mely vonások közősek az összes irodalomban, hogy mely korlátozódnak bizonyos nyelvekre vagy bizonyos kultúrákban létrehozott irodalmakra, illetve, hogy mely vonások tartoznak egy konkrét irodalomhoz. Ily módon az irodalomelméletek összehasonlító vizsgálata elvezethet az irodalmak jobb megértéséhez. (...)

Ha hajlandóak lennének tovább dolgozni egy egyetemes irodalomelmélet e távoli céljának a megvalósításáért, akkor tekintettel kellene lennünk a lehető legnagyobb mennyiségű, különböző irodalmi tradíciókból származó elméletekre. Reménykedem, hogy a nyugati komparatisták és irodalomteoretikusok figyelembe veszik majd azokat a kínai elméleteket, amelyeket e könyvben bemutatok, s hogy a továbbiakban nem kizárólag nyugati tapasztalaton alapuló általános irodalomelméleteket fogalmaznak meg.” (Chicago–London, The University of Chicago Press 1975. 2–3.)

teljes vagy a lehető legteljesebb indukciók révén – kívánja az elméletet létrehozni. Véleményünk szerint ez az elővigyázatosság meglehetősen túlzó. Ugyanakkor ennyi Európa-központú túlkapás után, és még a most is meglévő túlzások miatt ezt az elővigyázatosságot jogosnak tartjuk, sőt bizonyos fokig hasznosnak is. Mindenesetre kiválthat újabb – kétségtelenül helyénvaló és eredményes – vitát az irodalom-elmélet megalkotásának módszereiről, konkrétan például a – többek között a strukturalista (pl. Barthes) és a marxista (pl. Lukács) eredetű – induktivizmus és deduktivizmus sajátos lehetőségeinek és korlátainak elméleti és történeti vizsgálatáról.

Az Európa-központúság elleni reakció ez utóbbi módjának harmadik változata abban különbözik a másodiktól és egyezik meg az elsővel, hogy nem ismeri el a területi és a hasonló elméletek kidolgozásának prioritását, és közvetlenül az irodalom általános elmélete felé orientálódik, de abban mindkettőtől eltér, hogy távol áll tőle a túlzott elővigyázatosság. Szerinte nem szükséges a már meglévő összes egyetemesnek vélt tézisek teljes mellőzése, sem annak kivárása, hogy ezek az egyetemes tételek a világ műveinek vagy elméleteinek összehasonlítása során szülessenek meg. Éppen ellenkezőleg, mivel többet vár a világirodalom egységességétől, szükségesnek tartja e tézisek felülvizsgálatát a valóban egyetemes anyag összevetése révén. Ez nem követeli meg azt, hogy az általános elmélet kizárólagosan induktív módon, teljes vagy majdnem teljes indukciók révén legyen felépítve, és elfogadja a világirodalmi anyag összehasonlító vizsgálatában a hipotetikus-deduktív konstrukciók összevetését.

Explicit módon ez a változat nem jelentkezett Latin-Amerikában. A figyelmes olvasó észreveheti, hogy Fernández Retamar fentebb említett tanulmányának minden megállapítása e változathoz vezet; mégis, amikor az általános elmélet kérdésével foglalkozik – a korábban már idézett bekezdésben –, a szerző hirtelen kitér előle. Néhány oldallal előbb, amikor a szerző a latin-amerikai irodalom általános elméletének kidolgozására utalt, már felhívta a figyelmet a következőkre: „Az anyaországi elnevezések és kategóriák pusztá elfogadásával itt sem lehet szembe állítani egy ártatlan, de erőszakos *tabula rasát*, csak a konkrét kutatást és a pontos körülhatárolást.”¹⁸ A spanyol-amerikai regionális elmélet kidolgozásában a feltételezeten egyetemes tézisek bizonyítási taktikája és esetleges elismerése vezetett el a bennünket foglalkoztató változathoz, egyszerűen a többi regionális irodalom bevonásával, ami a már említett szovjet komparatista, Nyikolaj Konrad tanulmányában, *A régi orientalisztika és annak új feladataiban* is nagyszerűen kifejezésre jutott.

Ebben a tanulmányban, ami alapján az orientalisztika alapvető új feladata pontosan olyan anyagok összeállítása, amelyek kiküszöbölik az Európa-központúságot az általános elméletben, elhangzik az az igény, hogy az európai vagy a nyugati anyagokból már kidolgozott általános kategóriákat azoknak az anyagoknak az összehasonlító vizsgálata alapján rekonstruálják, amelyek a vizsgált jelen-

¹⁸ R. F. RETAMAR, uo. 83.

ségre a világ különböző részein fellelhető, s főként ott, ahol ez többféle módon ment végbe. Konrad így ír erről:

„A probléma nem abban áll, hogy elismerjük a nyugati történelem során felfedezett általános kategóriák sajátos formáinak meglétét a keleti történelemben is: a tudósok többsége egyetért ezzel. Az a fontos, hogy azonosuljunk azzal a gondolattal, mely szerint ilyen általános kategóriáknak a megmintázása a nyugati és a keleti anyagokon egyaránt szükséges.”¹⁹

A szovjet orientalista számára az irodalomelméleti Európa-központúság kiküszöbölésében a kulcsszavak a következők: „felülvizsgálni”, „újra felépíteni”, „kiegészíteni”, „pontosítani”, „javítani” és hasonlók.

Véleményünk szerint ez a változat értékes időt és erőfeszítést takarít meg, amit bizonyos mértékig a másik kettő elfecsérel, ugyanakkor ezáltal elvész valami lényeges abból, amit a második bemutat és kiemel. Így tehát ehhez a már meglévő három változathoz most szeretnénk részünkről egy negyediket is hozzátenni, mely egyetlen előnye az előbbiekkal szemben az lenne, hogy ebben összegződik minden jó megoldás, amit a többi magában foglal, és megteremti ezek egymást kölcsönösen kiegészítő jellegét.

Javaslatunk törekszik megőrizni és összehangolni azt a se nem induktivista, se nem deduktivista nézetet, melyet Konrad javasolt az igazoltan egyetemes elmélet kidolgozására, és amely szerintünk nagymértékben hozzájárul a második változatban fellelhető extrém empirista és induktivista reakcióhoz, mégpedig abban a formában, ahogy ezek a Fernández Retamartól idézett két tanulmányban már kifejezésre jutottak. Arra a felvetésre utalunk, hogy ki kell dolgozni a különböző területi, regionális, sőt nemzeti irodalmak elméleteit.²⁰ Ha az egyes elméletek effajta kidolgozása nemcsak indukción alapulna, hanem a deduktív hipotézisek összehasonlításán is; és ha ez így volna nemcsak az új általánosítások megfogalmazásakor, hanem a „régii”, az egyes irodalmakra érvényesnek vélt általánosítások felülvizsgálatakor is, akkor az egyes irodalomelméletek kidolgozása szoros és dialektikus viszonyban állna a bizonyítottan egyetemes elmélet párhuzamosan történő kidolgo-

¹⁹ NY. J. KONRAD, uo. 27.

²⁰ Egy másik szerző, aki szintén hangsúlyozta e sajátos fogalmi konstrukciók szükségességét, mégpedig ő is egy induktivista álláspontból, nem más, mint a szovjet sinológus Nyikolaj Pedrorenko, aki a következőt írta: „(...) Akkor kerülünk közelebb a keleti irodalmak problémáinak megoldásához, ha nem az apriorisztikus álláspontból vagy egy meglévő sztereotípiából indulunk ki, amelyek az európai modellek saját képére és hasonlatosságára jöttek létre, hanem objektíven, a kínai nép verbális művészeti fejlődésének valós útját véve figyelembe. Eközben nem szabad elképzeléseinkre támaszkodnunk, bármennyire is csábítóak, hanem kizárólag a kínai irodalmi fejlődés tényeinek tudományos elemzéseire, hiszen ez az egyetlen módja, hogy lehetővé váljon a kínai irodalmi jelenségek természetének megismerése saját lényegéből kiindulva, és nem abból, amit például az európai irodalmi fejlődés jellegzetességei teremtettek meg.

Röviden, a fogalmiságnak a valós irodalmi folyamat kutatásából kell kiindulnia. (...) Másképpen fogalmazva, ahogy a bölcs kínai mondás is tartja: 'A cipő méretéhez kell igazítani a lábat.'

zásával, s ez a viszony egymás kölcsönös gazdagításán és tökéletesítésén alapulna. Ez azt hivatott elérni, hogy a területi, a regionális és a nemzeti sajátosság és specifikum az elméletben ne maradjon tükrözetlenül, vagyis elkészüljön a konkrét irodalmi művek kritikájához és kutatáshoz szükséges mediációk közül néhány. Teljes mértékben igaza van a jugoszláv teoretikusnak, Stanko Lasićnak, amikor azt állítja, hogy „minden komoly kutató számára visszatartó kell, hogy legyen a vulgármarxizmus, a vulgáregzisztencializmus és a vulgárstrukturalizmus is, elsősorban azért, mert a legáltalánosabb dedukciós kategóriákat közvetlen módon alkalmazzák az egyedi esetekre”.²¹ S noha véleményünk szerint téved, amikor tagadja az empirikus szintézisek hiányát (hiszen azok csak a nyugati irodalmakra és azon belül is a XIX. és a XX. század esetében állnak bőségesen rendelkezésre), abban igaza van, amit a következő bekezdésben állít:

„A strukturalista nyelvész, Hjelmslev alapozta meg a mediációk problémáját, és ez a tény azért különösen érdekes, mert a nyelvezet általa megadott három szintje (séma-norma-használat) Hegel hármasságára: az általánosra, a partikulárisra és az egyedire emlékeztetnek. Amennyiben ez általában véve vonatkozik az irodalomelméletre és az irodalomtudományra, akkor e téren ez még kezdeti fázisban van. Vannak hozzá érthető kiindulási pontok meg a belőlük származó deduktív elgondolások, és nem hiányoznak az empirikus szintézisek sem, ami ellenben hiányzik, az egy olyan meditációs rendszer, amely a deduktív folyamatból és a gyakorlati tapasztalatból kiindulva teremti meg az egyetlen kiindulási elven alapuló fogalomrendszert: a tudományt. Vagy legalábbis: hiányzik az irodalomtudomány szétágazásának egy intenzív, eleven és megalapozott szétágazási folyamata az irodalomtudományon belül.”²²

Ez az elsődleges oka annak, hogy a szubkontinens konkrét irodalmi műveit tanulmányozók számára felettébb fontos e mediációk megteremtése, melyek a Fernández Retamar által javasolt „spanyol-amerikai irodalomelmélet” és a Carlos Rincón kolumbiai teoretikus által előterjesztett „latin-amerikai irodalomelmélet” jelentenének.²³

(Desiderio Navarro: *Eurocentrismo y antieurocentrismo en la teoría literaria de América Latina y Europa*. = *Revista de Crítica Literaria Latinoamericana* 1982. 16. 7–26. [Eredetileg más változatban: *Casa de las Américas* 21. 1980. 122.]

(Fordította: Futó Andrea)

²¹ STANKO LASIĆ: *Poetyka powieści kryminalnej* (lengyel fordításban). Varsó, PIW 1976. 159–160.

²² STANKO LASIĆ: *uo.* 161.

²³ CARLOS RINCÓN: *Hacia una teoría de la literatura latinoamericana. Fundamentaciones y perspectivas*. = C. R.: *El cambio en la noción de literatura*. Instituto Colombiano de Cultura, Editorial, Andes 1978.

ANTONIO CORNEJO POLAR

*A latin-amerikai irodalomkritika problematikus feladatai:
előtanulmány*

A hatvanas évek közepére mindenki előtt világossá vált, hogy milyen mély válságban van az irodalomkritika. Európában és az Egyesült Államokban elsősorban episztemológiai krízisről volt szó, mert ott a fő gond a kritikai diskurzus tudományosságát érintette más kulturális térségben pedig, kiváltképp is Latin-Amerikában, ideológiai jelentéseket és konfliktusokat hozott felszínre a válság: itt egyszerre lett vita tárgyává az, hogy az e diszciplína által felhalmozott ismeretanyag tudományos-e avagy sem, hogy adekvát-e az alkalmazott metodológia avagy sem, akárcsak az, hogy a kritika gyakorlásának van-e társadalmi funkciója.

Számunkra akkoriban két igénynek és kettős önigazolásnak igyekezett megfelelni a kritika: a tudománynak és az ideológiának. Sokak szemében ez a képlet megfellebezhetetlen diszjunktívát jelentett: a kritika vagy „ideologikus”, harcos és elkötelezett, s szilárdan kötődik az osztályharc alternatíváihoz, és gyakran a ún. „szociál-impreszionizmus” keretei közé szorul; vagy „tudományos”, látszólag autonóm, semleges és objektív a kritika, amelyet – a többnyire agresszív immanenzizmus elméleti alapján állva – szinte kizárólag az irodalmi formák némileg technológiai jellegű feldolgozása foglalkoztatja.

De létezett és ma is létezik másféle perspektíva is: a tudomány és az ideológia egyesülhet egyetlen szellemi műveletben, ha az ideológiai tudat, nevezetesen a népi osztályok tudata objektíve tudományos tudat is lehet: akkor felülmúlja és legitím hagyománnyá változtatja a történelem során a többi osztály által felhalmozott ismereteket és értékeket, s a hiteles egyetemesség legkonkrétabb és leghatározottabb lehetőségeként tűnik fel.

Nem fölösleges itt rámutatnunk, hogy mennyire hasonló az itt felvázolt helyzet, amelyet természetesen még majd árnyalnunk kell ahhoz, melyben – nemzetközi viszonylatban tekintve – a Harmadik Világ országai mint a valós egyetemesség hordozói most vannak; a globális homológiának persze nem szabad figyelmen kívül hagynia – ahogy az a függőségről foglalkozó tanulmányokban gyakran megesis –, hogy az egyes társadalmakban milyen belső ellentmondások léteznek.

A javasolt perspektíva lehetővé teszi, hogy – legalábbis első megközelítésben – rendszerezzük a latin-amerikai irodalomkritika hatalmas, bonyolult és zavaros területét. Ne feledjük, hogy itt sok olyan munka van, amit a diszciplína történelmi fejlődése során nem végeztek el kielégítően (olyanok, mint például a rendszeres bibliográfiai adatgyűjtés vagy a legjelentősebb kötetek filológiai feldolgozása); át kell tekinteni továbbá a ma már elfogadhatatlan elméleti elvek szerint

készült munkákat (idetartozik az irodalomtörténeteink java); és azoknak a témáknak a felvetését és meghatározását, amelyek csak ma tűnnek problematikusnak, s amelyek mielőbbi kritikai tisztázásra szorulnak.

Általánosságban szólva, ugyanakkor elismerve, hogy minden feladat sürgető a maga módján, világos, hogy a fenti perspektívából nézve elsőbbséget élveznek a társadalom és az irodalom közötti formációban található problémák. És ez nemcsak azért van így, mert az idevágó definíciók a nagyobb kutatási tervekhez is eredményesen köthetők (például azokhoz, amelyek a társadalmunk természetére és jelképzésére vonatkoznak), sőt meglehetősen közvetlen politikai tartalmú témákhoz is kapcsolódni tudnak (például ahhoz, amelyik a kultúra területén vizsgálja a hatalmi formákat), hanem azért is, mert nem lehet megérteni az irodalmat – kiváltképp is ha az irodalom specifikus céljaira koncentrálni a felfogásról van szó –, ha kirekesztjük a társadalmi folyamatból, mely létrehozta és amelyre visszahat.

Nem kívánunk most arról elmélkedni, hogy milyen jelleget és formát ölthet a társadalom és az irodalom közti viszony – ez még a marxista kritikában sincs teljesen feltárva –, de szeretnénk néhány konkrét kérdést megfogalmazni arról a kritikáról, amely a népi osztályok perspektívájából igyekszik ezzel a témával szembenézni. Az ún. problematikus feladatokat kíséreljük meg felvázolni: vázlatunkban, mely eleve elismeri más és másféle lehetőségek érvényességét, talán elkerülhetetlenül is sok a feltételezés, a kérdőjel, az űr. Ez itt csak a már halasztatatlanná vált vitához szóló problémafelvetés.

A TÖRTÉNELEM VISSZAKÖVETELÉSE

Sok oka volt irodalomkritika dehistorizálásának, kezdve a teljes latin-amerikai irodalomtörténet-írás megérdemelt presztízsveszteségétől egészen a diszciplína létjogosultságának elméleti tagadásáig, és különösképpen is a saussure-i nyelvészet alapvetően szinkronikus modelljéig, amire valószínűleg más szinten, de nem kisebb mértékben hatott a spanyol-amerikai újpróza néhány kiemelkedő darabja is, amely elbeszélő-hagyományunktól független, ádámí jelenségként tűntette fel magát. Sokatmondó az a tény, hogy szinte megszűnt ezen a területen a bibliográfiai gyarapodás, de az még árulkodóbb, hogy a legkülönbözőbb kritikai munkák nagy százalékából hiányoznak a történeti kategóriák.

Ennek következtében sok esetben egyfajta irodalomszociológia vállalja fel az immanentizmussal vagy a formalizmussal való szembehelyezkedést, s roppant nehézségekkel kell szembenéznie, ha érvényesíteni akarja a nélkülözhetetlen történeti komponenseket: úgy is fogalmazhatunk, hogy ebben a konfrontációban plusz teret kap az idealista kritika, amit aztán az zárójelbe tesz, de ami a másik perspektívából teljesen életbevágó volna. A történelmietlenített szociológia túlságosan hasonlít a metafizikára.

Ha egy megközelítés formális jellegű, de azért valamiképpen igyekszik betájolni a tárgyat, a fenti konfliktus a monográfiák meghökkentő mértékű elszaporodásában jelenik meg. Ha esetlegesen megjelennek bennük történeti elemek, azok inkább a társadalomra vonatkoznak, mintsem az irodalomra; így például egy adott irodalmi mozgásból kiragadott művet olyan társadalmi folyamattal hoznak összefüggésbe, amelynek bonyolultsága messze meghaladja a tanulmányozandó szövegét, s ez utóbbiból gyakran csak az marad meg, ami a szociológiai elemzést igazolja. Jóllehet ez a módszer inkább a szociológiához tartozik, mintsem az irodalomhoz, még mindig jobb, mint amelyik a társadalom elemzésénél sem veszi figyelembe a történelmet: ilyenkor az egész munka sterilé válik, ahogy az megfigyelhető bizonyos irodalmi jelenségek burzsoá, kispolgári vagy proletárjellegéről szóló vitákban. Ha ilyen esetekben nem kísérlik meg az említett osztályok rétegződését feltárni, és sem történelmi folyamatukat, sem az egész társadalomhoz fűződő, adott szakaszra jellemző kapcsolatukat nem elemzik, akkor csak teljesen kiürült tartalmú dogmák ködösítő manipulálása lesz az eredmény.

Ennek az irányzatnak a csúcán talán azok az inkább spekulatív, mintsem elméleti fejtegetések vannak, amelyek úgy igyekeznek összekapcsolni a latin-amerikai társadalmat és irodalmat, mintha mindkettő egységes és homogén volna; vagyis mintha egyetlen társadalomról volna szó, s az harmonikus és statikus volna, és mintha egyetlen irodalom létezne, s az ugyancsak szerves és állandó volna. Ezeknek a felvetéseknek a kicsavarása – legalábbis néhány esetben – egyáltalán nem naivitás dolga.

A VALÓS SOKFÉLESEG TISZTELETE

A történelem bevonásával jobb és árnyaltabb elemzéshez jutunk. Így még ha csak felszínesen vesszük is szemügyre a történeti elemeket, azonnal megkülönböztethető a Latin-Amerikát alkotó régiók, sőt országok közötti különbség, amint nyilvánvalóvá válik mindegyikükön belül is ennek az alapvető heterogenitásnak szinte kivétel nélküli jelenléte. Ennek a primér tudásnak az alapján, amit egyébként a modern szociológia, antropológia és közgazdaságtan széles körben feldolgozott, alapvetően újrafogalmazhatjuk az irodalomkritika egy sor témáját.

Az első szempont a megismerés lehetséges területeit meghatározó és szervező elvvel áll kapcsolatban: az „egység” elvével, miszerint csakis egységes és bizonyos értelemben homogén tárgyakat szabadna tanulmányozni. Valóban érdekes megfigyelni, hogyan alkalmazzák ezt az elvet, különösképpen is a nemzeti irodalmak esetében, hisz végül is aztán ugyanezt használják a latin-amerikai irodalom teljes egészére is. Nyilvánvaló, hogy az eljárás célja, hogy meggrajzolják egy adott nemzeti irodalom képét, s aztán kizárjanak ebből a térből minden olyan irodalmi jelenséget, ami nem felel meg e kirekesztő képletnél alkalmazott normáknak.

Az andoki országoknál egészen világosan látható ez a redukciós eljárás. A bolíviai, az ecuadori vagy a perui irodalom fogalma kizárólag az adott országban spanyol nyelven írt szépirodalmat foglalja magában, a bennszülött nyelvek szóbeli irodalma, sőt még a spanyol népszerű irodalom is kimarad a nemzeti irodalomból. Olykor teljes, végérvényes kiűzetésről van szó, s akkor jobbra a folklór felé terelik ezeket; olykor pedig körmönfontabb módszert használnak, és az őstörténet szintjére helyezik a bennszülött nyelvek irodalmát, mintha azok a hódítással megszűntek volna létezni. Mind a két esetben alapjában véve kettős tagadással állunk szemben: ezeknek az irodalmaknak nincsen irodalmi értékük és társadalmilag sem reprezentatívak, holott objektíve képtelenség az esztétikai értékességüket tagadni, amint azt se igen lehet vitatni, hogy ezekben az országokban a lakosság nagyon magas százaléka ismeri őket.

Ez nyilvánvalóan ideológiai eljárás, amely az andoki társadalom valós hierarchiáját, rendjét igyekszik reprodukálni és jóváhagyni, pontosabban az elnyomás alatt lévő etnikumok és osztályok helyzetét, amelyek kétségtelenül – s nem csak a felépítmények szintjén – marginalizáltak a saját országokban.

A meszticség fogalmának használata hasonló eredményhez vezet, különösen akkor, ha eltűnik benne az a tény, hogy az uralkodó társadalmi szektor kisajátította magának az alárendelt rétegeket illető, referenciális, formális vagy jelképes jelentéseket: mondjuk, a hajdani történelem valamelyik epizódját, valószínűleg egy-egy nyelvi fordulatot, talán valamilyen látványos árnyalatot. Gyakori továbbá, hogy a meszticség fogalma olyan végérvényesen elavult szempontokat hoz még ma is mozgásba, amelyek „a fajok pszichológiájából” meg „a természet jelentésének” kivetítéséből erednek, és az elnyomott társadalmi csoportok viselkedésének magyarázatára használják őket: eszerint például az Andok irodalmának nosztalgikus tónusa a kietlen felföldi táj következménye volna, vagy az ecuadori és perui tengerpart irodalmának érzéki humora a fekete faj szintén érzéki, mókázó lelkületéből származna stb. Így a meszticség ideológiája által elképzelt egység – a legjobb esetben is csak – egy alapvetően diszharmonikus entitás, hiszen az uralmi struktúra lényegileg nem változik meg, és szinte elkerülhetetlenül ahhoz vezet, hogy a társadalmi viszonyok és azok irodalmi megjelenítését konfliktusmentesnek mutassa.

Könnyű ezekben az esetekben kimutatni a többé-kevésbé primitív ideologizálást, amint könnyű – mondhatnám, kísértő – ellenkező előjelű, de hasonló ideologizálással válaszolni rá: ebben az esetben az a kiindulópont, hogy a valóság másik oldala az igazán nemzeti, s „a másik oldal” ilyenkor szinte mindig etnikai, mintsem osztályalapon értendő.

Kétségtelen, hogy másképp kell felvetni a problémát. Lényegében véve kétségbe kell vonni az egység kategóriájának alaptermészetét, mely mint láttuk, szinte szinonimája a részlegességnek és a töredékességnek, és fel kell vetni azt a lehetőséget, hogy meghatározott tárgyakat heterogén sokféleségük alapján kell elemezni. Ebben az értelemben a latin-amerikai irodalomkritikának hozzá kelle-

ne szoknia, hogy – tárgyával összhangban – belső ellentmondásokkal terhes anyaggal dolgozik. Nem felesleges itt arra emlékeztetnünk, hogy erre való a dialektikus módszer.

A viszonylag világos problémafelvetés azonban egyáltalán nem jelenti azt, hogy egyszerű lenne a konkrét megvalósítása. Távolról sincs tisztázva, hogyan lehet olyan alapvetően eltérő irodalmi rendszereket kutatni, amelyek közt az írásbeliség/szóbeliség oppozíciójától kezdve egészen az irodalmi alkotás számos antagónikus meghatározásáig sokféle ellentétet találunk, hiszen a legkézenfekvőbb megoldás – minden rendszert külön tanulmányozni – nem tűnik helyesnek. Valójában se a felsorolt nehézségek, se a mögöttes valóság, amelyből kialakulnak, nem semlegesítik azt a tényt, hogy valamennyi rendszer egyetlen közös történelmi folyamat része, még azokban a szélsőséges esetekben sem, amikor az egyes rendszerek társadalmi bázisa egészen más fejlődési szintnek felel meg. Az egy adott országban létező kapitalista és nem kapitalista (egyes terminológiákban „feudális”) termelési módok konvergenciája nagyon mély különbségeket és szembeötlő eltéréseket tud produkálni, ugyanakkor olyan függőségi formákat váltanak ki, amelyek a társadalom teljes szerkezetét meghatározzák.

Sürgető feladatunk, hogy érvényesítsük a pluralitás elvét, amelyet irodalmunk és társadalmi alapjuk szétforgácsolt jellegének objektív elemzésével állapítottunk meg. Nos, ha a sokféleséget alkotó valamennyi rendszer egyetlen történelmi folyamatba ékelődik, nyilvánvaló, hogy a pluralitás szembenáll az „egységgel”, igyekszik annak helyére lépni, ugyanakkor egy nagyobb elméleti kategória, a totalitás előhívására is sarkall. A dolgoknak ebben a rendjében a leglényegesebb ellentmondás az egység (ami a fentiek szerint egyfajta felosztás eredménye) és a totalitás közt van, s ez utóbbi nem más, mint a történelem egy-egy szeletének megfelelő valamennyi rendszer globalizációja.

E kifejezetten elméleti kérdéskörön túl – de annak következményeként – más alaptémákkal is kell foglalkoznunk. Az egyik, ami különösen sürgető, az, hogy lényegileg át kell alakítanunk a nemzeti irodalmak és az egész latin-amerikai irodalom korpuszát, hiszen tudományos szempontból teljesen tarthatatlan és ideológiailag indokolatlan, hogy egyetlen rendszernek biztosítjuk az irodalom monopóliumát, a többit pedig ok nélkül és jogtalanul kizárjuk belőle. E munkamódszer bevezetésének az elodázása azt jelenti, hogy kritikus tevékenységünk alapperspektívája továbbra is az uralkodó ideológia marad, persze azért ne feledjük, hogy még e privilegizált területen is szilárdan jelen van irodalmunk demokratikus, haladó és forradalmi hagyománya. Egy másik sürgető, fontos feladat lenne a szépirodalom emez alrendszerének a tisztázása, amelyről annyira aberrált olvasat születik: például az, hogy Vallejo „keresztény, metafizikus költő” vagy hogy Arguedas „az ökológizmus előfutára”.

Most nem részletezhetjük, hogy az újrafogalmazásoknak milyen hosszú sora következik a fentiekből, de azt azért meg kell említenünk, hogy a korszakolás normáit sürgősen át kell alakítani, úgy, hogy a vártnál lényegesen bonyolul-

tabb folyamatot mind a tartalmi gazdagság, mind a linearitás szempontjából figyelembe vegye; mindezt egy nagyobb munka keretébe kell illeszteni, amelynek végső soron az lesz a célja, hogy kidolgozza a latin-amerikai irodalom új történetét.

ELLENTMONDÁSOS TOTALITÁSOK

Ennek az új problematikus térnek az egyik lehetséges – közvetett, de hasznos – megközelítése úgy vihető végbe, hogy olyan irodalmi tárgyakkal dolgozzunk, amelyek egyrészt alkatukban hordozzák a latin-amerikai irodalom plurális és szabálytalan jellegét, másrészt azonban feltárják annak ellentmondásos totalitását; vagyis olyan irodalmi mozgalmakról van szó, amelyek két vagy több társadalmi alakzat vagy kulturális rendszer kereszteződésében helyezkednek el. A latin-amerikai irodalomkritika egyetemes fejlődése szemszögéből ez a kutatóterület joggal tekinthető a módszertani kísérletezésnek és az elméleti finomításának és elmélyítésének helyet adó térnek.

Az efféle feldolgozásnak sok és sokféle tárgya lehet: kezdve az olyan, nagyon is konkrét témákkal, mint például azok a formai és jelentésbeli átértelmezési mechanizmusok, amelyekkel a népszerű irodalom él, amikor újra mozgásba hozza a művelt irodalom félretett modelljeit, egészen azokig a kiterjedt és bonyolult jelenségekig, amelyek eltérő természetű tényezők kereszteződésével jönnek létre, és amelyek csak úgy értelmezhetők, ha kialakulásuknak teljes folyamatát és a részleteiben feltárt történelmi folyamatba való beilleszkedésüket is végig-elemezzük. Idetartoznak a krónikák, a *gauchóirodalom*, a *negrismo*, az *indigenismo*, az észak-keleti brazil próza, az ún. társalgó költészet, a mágikus realizmus stb. Itt minden esetben – persze mindig másképp – egyetlen generáló folyamat kapcsolja össze nagyon is változó módszerrel a különböző társadalmi-kulturális előjelű tényezőket, amelyek nemcsak az eredeti perspektívájuk ideológiai elfogultságát hordozzák magukban, hanem – sokkal inkább – társadalmunk széttöredezett szerkezetét is: az ún. ellentmondásos totalitás keretén belül működő jelképzés heterogenitását s bizonytalan, változékony képletét.

Ebben a helyzetben valóban tanulságos megfigyelni, hogy például hogyan változik történelmileg az indigenista irodalom dinamikája, attól kezdve, hogy eleinte külső szempontból írják le a földműves indiánt, következőképpen az nem több merő hivatkozásnál, egészen a későbbi, az előzőknél jóval árnyaltabb megoldásokig, amikor is az addigi puszta passzivitás erőre kap és hatni kezd az őt artikuláló egész alkotó folyamatra, és csírájában kialakít egy új valóságképet, létrehoz egy másikat, s hozzá egy új formát; kép és forma fordított módon, lassan feltárja az osztályok és etnikumok szemszögéből a kapitalista modernséget. S ez az irodalom ekkor nemcsak egy társadalmi szektor jellegére vet fényt, ahogy azt a földműves-indián réteg esetében történhetne, hanem egészen élesen feltárja an-

nak az adott nemzeti társadalom egészében artikulált terét is; azaz egy specifikus történelmi tapasztalat konkrét totalitását.

Nem fölesleges aláhúznunk, hogy ilyen jellegű folyamatok elemzésekor külön figyelmet érdemel a formák vizsgálata; végül is az irodalom általuk reprodukálja és szimbolizálja a világot, amelyből származik és amelyre – megszilárdító vagy átalakító erővel – visszahat. Az emancipáció korának az irodalmában, hogy csak egy példát említsünk, nagyobb jelentősége lehet a prehispán hagyományból származó formák használatának, mint a függetlenséget követelő, gyarmatellenes tartalmak felsorakoztatásának, különösképpen is akkor, ha – ahogy sokszor valóban megtörtént – ezek ellentmondásosan épp az anyaországi normák tiszteletben tartásával formalizálódnak.

Valószínű, hogy a fent kifejtett kérdéskör perspektívája országaink közt nem mindenütt lesz egyformán vonzó; de kétségtelenül az lesz ott, ahol az osztályrétegződést etnikai konfliktusok bonyolítják, más szóval, azokban a társadalmakban, ahol a nemzeti kérdés még mindig függő, gyötrő téma. Azért azt mindenképpen feltételezhetjük, hogy e konkrét téren nyert tapasztalatok valóban hasznára válnak egy következetesen latin-amerikai szempontú kritikai projekt megalkotásának; tehát egy olyan tervezetnek, amely újszerű, eredeti és magas szintű elméletet alkot, módszertanilag bátran kísérletezik, sokféle lehetőséggel él, de alkalmasságukat az elemzendő tárgy szempontjából ítéli meg, és rendelkezik azzal az éltető, elengedhetetlen elkötelezettséggel, amely végül is világosan megkülönbözteti ezt a munkát a többi alternatív lehetőségtől: ennek az elkötelezettségnek és döntésnek az a célja, hogy olyan ismeretet fogalmazzunk meg, amely mint minden hiteles tudás, fényt vet a valóságra és elősegíti annak átalakítását.

(Antonio Cornejo Polar: Sobre literatura y crítica latinoamericanas. Caracas, UCV. 1982. 33–41. – Eredetileg 1981-ben, Havannában elhangzott előadás.)

(Fordította: Scholz László)

Irodalomelmélet és társadalmi haladás Latin-Amerikában

A kortárs latin-amerikai irodalom jelentős fellendülése és földrészünkön túli térhódítása is hozzájárult ahhoz, hogy több mint egy évtizede már nem csak a latin-amerikai irodalomkritika létrehozásáról elmélkedünk, hanem egy nála sokkal lényegibb és rendszerszerűbb területről: nevezetesen egy olyan latin-amerikai irodalomelmületről, amely alap kategóriák, valamint strukturális és funkcionális modellek révén artikulálni tud egy olyan Tárgyat, amely a latin-amerikai irodalom természetének és különböző jelenségeinek teljes egészében és hűen tárja fel a sajátosságát, és amely – épp ez által – megszabja a társadalom- és a humántudományoknak ezen a területén a bennünket, a kultúra dekolonializált alanyait megillető helyet. Nem kevés, amit előrehaladtunk e célkitűzés megvalósításában; s a megtett úton elég számottevő eredmények születtek, amelyeket hely szűkében itt még csak fel sem sorolhatunk. A következőkben az elképzelés néhány ma is fennálló problémájára mutatunk rá, és megfogalmazzuk a magunk válaszát.

Mielőtt azonban rátérnénk a tulajdonképpeni tárgyra, említsük meg, hogy az, hogy most a latin-amerikai irodalomelmélet kérdésével foglalkozunk, bizonyos szempontból és elveink ellenére tulajdonképpen egy újabb csapda, amelyet épp az a kulturális kolonializmus állít nekünk, amelytől igyekszünk megszabadulni. Hisz mi valóban vártuk, hogy Európa vállveregető elismeréssel fogadja az újregényünket, mert akkor majd mi magunk is nagyok tarthatjuk és megkísérelhetjük elméleti kategóriákba és modellekbe foglalni. Noha itt dicséretes, nemzeti szándékról van szó, az végül mégis csak a kulturális eurocentrizmus egyik ránk erőltetett feltételes reflexeként működik. A levonható tanulságot már több kiváló tudósunk megfogalmazta, talán mégsem árt kiemelni. Először is úgy gondoljuk, hogy nem kell megvárni, hogy kívülről jelöljék meg nekünk, hol található egy újabb nagyszerű pont irodalmunk hatalmas területén, és majd csak utána kezdjük el a komoly és szisztematikus vizsgálódást. Másodszor pedig úgy gondoljuk, hogy az elméleti vizsgálódást nem kell hozzákötni az irodalmi rendszereink vagy alrendszereink állítólagos kiválóságához, hisz egy irodalom értéke végül is az ideológiák függvénye, következésképpen csoportérdekeknek és a hatalmi szektoroknak van alávetve; ellenkezőleg, az elméleti reflexikónak meg kell előznie az irodalmi valóságunk kirekesztett és marginális rendszereinek a vizsgálatát, s nemcsak azért, mert az igazság ezt követeli, ha vissza akarjuk hódítani az elméletet, hanem azért is, mert ez az igazságtétel fogalmi járulékaival majd hozzájárul egy kerek elméleti korpusz kialakításához, amely – reményeink szerint – számot tud adni a feldolgozandó irodalmi jelenség egészéről.

A tárgyra térve, azt találjuk, hogy bennünket, latin-amerikaiakat nem annyira az irodalmiság (az irodalmi szövegek irodalmi jellegének az) elmélete foglalkoztat, hanem az irodalmi jelenség elmélete (az, hogy milyen módon működnek a latin-amerikai irodalom különböző rendszerei, halmazai vagy szintjei; hogy keletkeznek és kerülnek befogadásra konkrét tárgyai; s hogy ez utóbbiak és a hozzájuk tartozó rendszerek hogyan kapcsolódnak a mi Amerikánk történelmi kérdésköréhez). Tehát a mi kutatóink arra az elméletre helyezik a hangsúlyt, amelyre ma a legnagyobb szükségünk van: azokra az elméleti fogalmakra és modellekre, amelyet az egyre inkább a történelmi-társadalmi elkötelezettség felé közeledő irodalomkritika- és történet sajátos igénye megkövetel. Olyan elkötelezettségről van szó, amelyet konkrétan az a cél vezérel, hogy hozzájáruljon Latin-Amerika megismeréséhez és kibontakoztatásához, mégpedig azzal, hogy pontosan megfogalmazza a latin-amerikai irodalom sokféleségében valamilyen módon fellelhető jelentéseket és csírákat. Ezért toldott el a latin-amerikai irodalomelmélet megvalósíthatósága egyfajta instrumentális, utilitariánus, röviden: latin-amerikanista funkció felé, ami egybevág több kritikuskunk – Reyes, Portuondo és Fernández Retamar – szerint az irodalmi folyamataink nagy részére jellemző, alapvető eszközjelleggel.¹

Ha valakinek ez a fajta beállítódás elmélet- és tudományellenesnek tűnik, szeretném emlékeztetni a tudományos haladás és a társadalmi haladás közt fennálló közismert viszonyra, arra, amelyik – egyik vetületében – a Nyugat tudományos és technikai fejlődését a polgári társadalom eredményének tartja, ahova az európai nemzetek Amerika felfedezését követően, majd gyorsabb tempóban, a Francia Forradalom után jutottak el; s amelyik – egy másik vetületében – azt tartja, hogy a tudományos haladás bizonyos társadalmi jóléthez (a társadalmi élet anyagi formáinak a bizonyos fejlődéséhez) vezet, ami szemmel látható, ha az „American way of life” pozitív, emberileg használható értékeit az Észak-Amerikai Egyesült Államok tudományos haladásának az eredményeként fogjuk fel. Ha egyszer a tudományos haladás és a társadalmi haladás interaktív kapcsolatban áll egymással, miért ne vihethénk ezt a viszonyt episztemológiai szintre és miért ne járhatnánk el úgy, hogy nyíltan a társadalmi haladás felé fordulva formáljunk meg egy olyan kialakulóban lévő diszciplínát, mint amilyen a mi irodalomelméletünk? Itt most nem arról van szó, hogy „politizálni” kell egy elméletet, hanem arról, hogy megfelelő módon el kell látni azokkal az elméleti eszközökkel, amelyek szükségesek egy jól működő kritikához, amely – a legtermékenyebb területén – világos társadalmi szerepet vállal.

¹ Lásd a latin-amerikai irodalom „eszközjellegével” foglalkozó gondolatokat Roberto Fernández Retamar tanulmányában, amely *A spanyol-amerikai irodalom néhány elméleti problémája* címmel jelent meg (*Para una teoría de la literatura hispanoamericana y otras aproximaciones*. Havanna, CASA-füzetek, 16. 1975. 71.)

Most lássuk elméleti célkitűzésünknek indokolatlan részét, vagyis azt, amelyik elképzelhetőnek tartja egy latin-amerikai irodalomelmélet létrehozását.² Erről el kell mondani, hogy nem létezhet olyan latin-amerikai irodalomelmélet, amely szembenáll egy – nem létező – másik európai, észak-amerikai, szovjet vagy más irodalomelmélettel.³ Ahogy például fizika is egy van (jóllehet keretében megtűr különböző eltérő álláspontokat, sőt egymásnak ellentmondó hipotéziseket), az irodalomelmélet is egy és oszthatatlan, általános érvényű és kívül áll a területi szempontokon.

Arra ellenben szükség van, hogy elméleti, szisztematikus és komoly vizsgáldást folytassunk irodalmunk egészéről, hogy kialakítsuk azokat a kategóriákat és modelleket, amelyek minden problémáját felvállalják, tehát sokféleségét, függőségi szintjeit, belső viszonyrendszerét, a valóságészlelését és -megjelenítését, a történelmi folyamatba való beékelődésének konkrét módozatait, az irodalmi mű alkotási és befogadási módjait és így tovább. Meglehet, hogy ebben a folyamatban sok kategória és modell szembe fog szállni az eurocentrizmus eszközeivel – és majd vitatják, helyesbítik, újrafogalmazzák, kiegészítik őket –, hogy a kialakuló elméleti korpusz hű maradjon a feldolgozandó jelenséghez. Ez elvezethet ahhoz a helyzethez, amelyben az (általános) irodalomelméletet jelentős eredménnyel gazdagítjuk, úgy, hogy – jóllehet a mi tevékenységünk az egyetemes irodalomnak csupán egy szektorával foglalkozott – az egész rendszerhez egy jelenségszintű eredmény, új rend és egy új történelmi arculat társul.⁴ Ha valaki ezt kétségesnek tartja, annak szeretném felhívni a figyelmét Propp esetére, aki csupán az orosz tündérmesék kanonikus modelljét kívánta leírni, s közben váratlanul ráakadt egy olyan modellre, amely más tájakon történő adaptálással nagyon is alkalmas volt a legkülönbözőbb eredetű és fajtájú történetek értelme-

² Még nem a latin-amerikai irodalom elméletéről beszélünk, ami lehetséges, értékes és szükséges cél.

³ Nem létezik olyan független rendszerként – sőt még autonóm rendszerként sem – észak-amerikai, szovjet vagy európai irodalomelmélet, amely egymagában kimerítené az általános irodalom jelenségeinek a területét. Nem alkotnak olyan érvényes fogalmi korpuszt, amely egy-egy nemzet vagy kultúra irodalmi jelenségeinek a megfigyeléséből kiindulva olyan kategóriákat tudna artikulálni, amelyek a világon létező valamennyi irodalom jelenségeire is kiterjeszthetők lennének. Képletesen beszélhetünk francia, német vagy észak-amerikai irodalomelméletről, ha valamelyik többé-kevésbé egységes és egy adott pillanatban termékeny elméleti iskolára utalunk. Ilyen értelemben beszélhetnénk latin-amerikai irodalomelméletről is, mármint akkor, ha működik közöttünk is egy csoportszellemű, eredményes elméleti irányzat, amelyik többé-kevésbé hasonló fogalmi és rendszerezési eljárásokat alkot. Egy efféle jelenség azonban nyilvánvalóan messze áll még a jelenlegi lehetőségeinktől, de – s tanulmányának ez az egyik észrevétele – ez a cél nem kell, hogy nyugtalanítson bennünket, legalábbis egyelőre nem.

⁴ Ebben a kérdésben James J. Y. Lin is hasonló véleményen van: szerinte a kínai irodalmi hagyományokból kibontható különféle teóriák „hozzájárulhatnak egy esetleges egyetemes elmélethez”. Lásd Desiderio Navarro Európa-központúság – anti-Európa-központúság a latin-amerikai és európai irodalomelméletben (*Revista de Crítica Literaria Latinoamericana* 1982. 16. 7–26.) című cikkét. (Egy része ebben a számban magyarul is olvasható.)

zésére, és ami még fontosabb, nagyon is képes volt újabb narratív modellek kialakítására, amivel megalapította az általános prózaelméletet avagy narratológiát, az általános irodalomelmélet egyik fontos fejezetét.

Látjuk tehát, hogy milyen széles az általános irodalomelmélet területe, s egyáltalán nem uniform és nem is változatlan. Különböző összetevői szüntelen kölcsönhatásban állnak egymással, s fejlődése során igyekeznek a lehető legközelebből követni az irodalom egyetemes korpuszának egészét és alakulását. S azt is látjuk, hogy különböző absztrakciós szintekkel rendelkezik ez az elmélet, amiből az következik, hogy egyetemes érvényű modellek éppúgy fellelhetők benne, mint az irodalom korlátozottabb részeire vonatkozó rendszerek. Eszerint a latin-amerikai irodalom elmélete az általános irodalomelmélet egyik fejezete, de nem zárható ki az a lehetőség, hogy egy-egy modellje – az irodalmi jelenség egyetemességében – esetleg magasabb szintre jut, anélkül persze, hogy lemondana eredeti helyi funkciójától. D. Maldavsky argentin kutató egyik érdekes könyvében az elméleti absztrakciónak legalább két fokozatát, vagyis az irodalomelmélet két szintjét különbözteti meg: eszerint egy felsőbb szinten helyezkednének el a nagyobb hatóerejű modellek és fogalmak, amelyek minden irodalmi jelenség állandó és közös jegyeit tartalmazzák; a másik szinten lennének az úgynevezett „mediációs hipotézisek”⁵, amelyek az elméleti anyagot szolgáltatják az irodalom olyan sajátos részeinek, mint például az elbeszélés, a költői nyelv, a stílus stb. Maldavskytól átvehetők ezek a fogalmak és megtölthetők az eredetitől kissé eltérő tartalommal – ahogy Desiderio Navarro kubai kutató már meg is tette egy alapos tanulmányban⁶ –, mégpedig úgy, hogy „mediációs elméletnek” tekintjük azokat a teóriákat is, amelyek olyan irodalmi rendszereket szolgálnak majd, amelyek jellegét a konkrét kultúrák, a különböző nemzetiségek, a társadalmi rendre ható ideológiák és más egyebek határozzák meg.⁷

Nos, ha hozzá akarunk járulni az általános irodalomelmülethez, már nem elégedhetünk meg az irodalmi jelenség közvetlen, egyszerű – mondhatni naiv – megfigyelésével. Ma nem amatőrök írják az elméletet – mármint az explicit kategóriákból és modellekből, s nem merő ideológiai feltételezésekből álló elméletet –,

⁵ DAVID MALDAVSKY: *Teoría literaria general*. Buenos Aires, Paidós 1974. – A mediációs hipotézisekre és elméletekre vonatkozó rész a *Metateoretikus gondolatok (13-26.)* című fejezetben található.

⁶ Lásd DESIDERIO NAVARRO, i. m.

⁷ Erre vonatkozóan azt írja Desiderio Navarro, hogy ez a magatartás „azt hivatott elérni, hogy a területi, a regionális és a nemzeti sajátosság és specifikum az elméletben ne maradjon tükrözetlenül, vagyis elkészüljön a konkrét irodalmi művek kritikájához és kutatáshoz szükséges mediációk közül néhány”. (I. m. 18.) Majd pedig: „Ha pedig annak ellenére, hogy a regényelmélet és a realizmus elmélete csupán egy műfaj, illetve irányzat és típus esetére érvényes, mégis mindkettő igazi teóriaként létezhet az általános irodalomelmélet mellett, akkor ott lehetnek mellette a kínai, a hindu, a japán, az európai irodalmak elméletei is... akárcsak a Fernández Retamar és Carlos Rincón által javasolt spanyol-amerikai, illetve latin-amerikai irodalmak elméletei.” (I. m. 19.) Csak azt hiányoljuk ebben a kitűnő eszmefuttatásban, hogy nem említi Maldavskyt és a mediációs hipotéziseket.

hanem azok, aki professzionálisan ismerik ezt a tudományágat, és fel vannak készülve a konkrét irodalmi tények (nem csak a szövegek) értelmezésére és megértésére. Az irodalomelmélet fejlődését napjainkban leginkább az elmélet (a fogalmi bázis) és a kritika (a konkrét irodalmi jelenség megismerő praxisa) kölcsönhatása alakítja. Az egyik adja a szabatos kritikai megközelítéshez szükséges kategóriákat és modelleket; a másik pedig – később – visszajuttatja az elmélethez a gyakorlatban kipróbált elemeket, s azok aztán módosítják, elmélyítik, szélesítik és ösztönzőleg befolyásolják az alapfogalmakat és -modelleket. Ezt a felfogást vallja ma a latin-amerikai irodalomkutatás legproduktívabb csoportja.

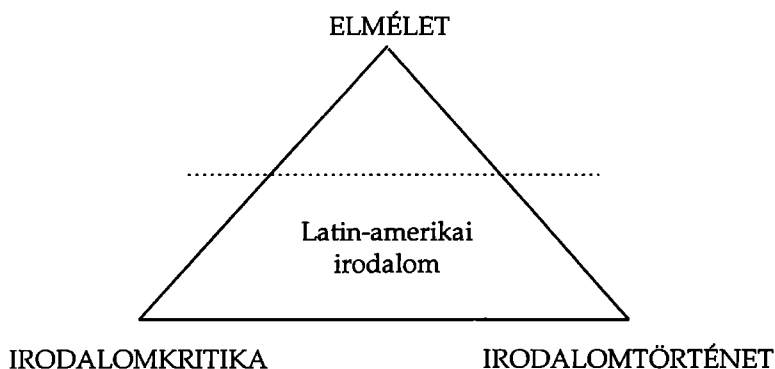
A fentiek nem jelentik azt, hogy eltűnne az irodalmi kutatások területéről az intuitív kritika, amely a „jó” ízlésen (többnyire az uralkodó osztály ízlésén) vagy – úgymond – egyetemes és változtathatatlan értékeként meghonosított ideológiai szempontokon alapul. Épp ellenkezőleg. Minél szilárdabb talajon áll a kritika tudatos és korrekt, elméletileg dokumentált és módszertanilag tapasztalt gyakorlata, annál többen élnek – mintegy ellenreakcióként – az impresszionista vagy a dogmatikus kritikai diskurzussal. Arra azonban rá kell mutatnunk, hogy ez a fajta kritika nem segíti elő az elméleti reflexiót (annál az egyszerű oknál fogva, hogy nem használ elméleti kategóriákat), amint nem mond nagyobb dolgokat magáról az irodalmi jelenségről sem, de a műnek a történelmi-társadalmi folyamatokba történő valós beilleszkedéséről sem (mert a társadalomnak szinte mindig csak egyetlen szintjével foglalkozik, nevezetesen a kifejezetten irodalmi viszonyokkal, például úgy, ahogy az Borges prózájának tematikai forráselemzésénél szokott történni). Elég is ez a két fogyatékoság, hogy irodalomkutatásunk zárójelbe tegye (esetleges majdani megfigyelésre vagy épp elvetésre) az improvizáló és dilettáns kritikus ítéleteit.

Az irodalomelmélet és -kritika mindazonáltal nem meríti ki az irodalomkutatás területét. Ebbe ugyanis beletartozik az irodalomtörténet (pontosabban az irodalmi történetírás, amely létrehozza) több jelentős eleme is. Mint a fénixmadár, úgy támad most fel az irodalomtörténet Latin-Amerikában, és gyökeresen újrafogalmazza magát. Korábban az irodalomtörténetet – minden látszat ellenére – alapjában véve pusztán kulturális folyamatként fogtak fel, tehát a politikatörténetből, a filozófiából, az etnológiából és máshonnan válogatás nélkül átvett sé mák szerint csoportosított és besorolt kulturális jelenségek folyamataként; most ellenben Mariátegui alapképletét követik, tehát az irodalomtörténetet egy bonyolult történelmi-társadalmi folyamat alkotórészének tekintik, melyben az irodalmi produktumok a kollektív képzelet más tárgyaihoz hasonlóan – a szerzői szándékon innen és túl – egyáltalán nem mechanikusan követik a gazdasági, a társadalmi, a politikai, a történelmi – s az alkotásban és a befogadásban ható egyéb – tényezők meghatározó elemeit.

Ahogy elmélet és kritika közt, úgy elmélet és irodalomtörténet közt is léteznek kölcsönhatások. Nem lehet megfelelő irodalomtörténetet írni elméleti vákuumban, s csak a hagyomány és/vagy a hatalmi csoportok által elfogadott ideológ-

giai elvekre hagyatkozni: annak explicit fogalmakból, osztályozási modellekből és az irodalmi folyamatok rendszerezéséből kell kiindulnia. Sőt, a kritikához hasonlóan az irodalomtörténet is juttat eredményeiből az elméletnek, lévén hogy vizsgálódása során kénytelen megkérdőjelezni és újfogalmazni a rá vonatkozó kategóriákat, s olykor olyan helyzeteket talál, amelyeket az elmélet még nem dolgozott fel; mindezzel olyan információkat tár fel, amelyet majd az elmélet tud fogalmakba foglalni és dialektikusan és extenzíve beépíteni.⁸

Mindezért az irodalomkutatást Latin-Amerikában és másutt is egy olyan háromszöghöz hasonlíthatjuk, amelynek az elmélet, a kritika és az irodalomtörténet alkotja a három csúcsát, úgyhogy minden terület szükségszerűen és kölcsönösségi viszonyban kapcsolódik a másik kettőhöz (mondanunk sem kell, hogy az irodalomtörténet a kritikától kapja a konkrét jelenségekre vonatkozó ismeretet, s azt halmazokba és rendszerekbe szervezi):

Azt is látjuk, hogy e geometriai modell három csúcsából kettő kontextualizált tevékenység, azaz valós térben, Latin-Amerika terében folyik, és igyekszik választ adni annak konkrét irodalmi jelenségeire és produktumaira; e két csúcs, nem kétséges, a latin-amerikai irodalomkritika és irodalomtörténet. Az elmélet csúcsa ellenben nem utal közvetlenül erre a térre, de – mint láttuk – segíti a másik két diszciplínát, amelyek valamely történelmi kompromisszumnak engedve tiszteletben tartják és elfogadják az elméletet. Ez utóbbi azonban szüntelenül az általános felé hajlik, mégpedig annyira, amennyire a sajátos irodalmi jelenségeinket követő absztrahálás megengedi, s igyekszik kiegészíteni azt a keretet,

⁸ Ezeket a kölcsönhatásokat már kifejtette – még hozzá a folyamat dialektikus értelmezésével – R. Welles és A. Warren a közismert *Irodalomelmélet* című könyvükben (spanyol kiadás: Madrid, Gredos 1953. 63.) Welles-Warren okfejtésétől az távolít el bennünket, hogy mi – amint a következő lapokon majd kiderül – megkülönböztetett figyelmet és elkötelezett praxist igényelünk az irodalomkritikának és -történetnek, és hogy olyan konzisztens elméleti eredményre akarunk jutni, ami az elmélet és a kritika következetes és szabatos gyakorlásából következik.

amelyet az irodalmi jelenségek feltételezett egyetemes szuperrendszere alkot, s amely láthatóan bővíthető és folytonos fejlődésben van.

A latin-amerikai valóság nemcsak azért kötődik a latin-amerikai kritikához és irodalomtörténethez, mert kontextualizálja őket, hanem azért is, mert e két terület tárgyát képező irodalom kétszeresen is utal a valóságra. Valójában a latin-amerikai irodalmi mű 1) egy megjelenített világot posztulál, ami eme valóság jeleként (nyilvánvaló vagy szimbolikus, rejtekező vagy feltáró, egyetértő vagy polemikus jelként) tűnik föl, és 2) magába foglalja azokat az elemeket, amelyek elvezethetnek bennünket a valós társadalmi-történelmi tényezőkhöz, amelyek közrejátszanak a mű megteremtésében és befogadásában, és amelyek meghatározhatják annak formai és tartalmi jellegét. Épp ezért egyáltalán nem tűnhet indokolatlannak most az az állításunk, hogy Latin-Amerikában mindkét tevékenységi formának – a kritikának és az irodalomtörténetnek – tudatosan és szándékosan kompromisszumot kell kötnie; tehát nemcsak azt kell passzív módon megmutatniuk, hogy milyen kapcsok kötik az irodalmat a kontextuális és megjelenített valósághoz, hanem át is kell alakulniuk aktív eszközökké, amelyekkel – a kínzó fejetlenség és függőség leküzdését szem előtt tartva – hozzájárulhatnak a valóság történelmi problematikájának a tisztázásához. Következésképpen a mi állításunk szigorúan véve 1) olyan kutatásra vonatkozik, amelyik azt vizsgálja, hogy a latin-amerikai irodalom milyen módon néz szembe (vagy sem) diskurzív szinten ezzel a problematikával; és 2) hogyan lehet olyan ismereteket létrehozni, amelyek produktív módon épülhetnek be egy koherens és korrekt tervbe, mely a társadalmi igazság keretén belül a latin-amerikai nép felszabadulását és fejlődését tűzi ki célul.

Ha irodalomkutatásunk kibontakozását úgy igyekeznénk siettetni, hogy kiüntetett figyelmet szentelnénk az irodalomelméletnek, megtörténhetne, hogy lemondanánk az említett történelmi kompromisszumról. Nekünk az a társadalmi kötelességünk – és ezt szeretnénk itt a leginkább hangsúlyozni –, hogy figyelmünkkel inkább a latin-amerikai kritikát és irodalomtörténetet részesítsük előnyben. Annál is inkább, mert mint láttuk, e két diszciplína szabatos, tudatos, professzionális és történelmi-társadalmi funkciójú művelése szükségszerűen az irodalomelmélet javát is szolgálni fogja. Ez utóbbi pedig – ha egyszer olyan megfigyelésekkel gazdagodik, amelyek kellően fogalmazzák meg irodalmi specifikusságunkat – majd lehetővé teszi, hogy irodalmi műveinknek jobban megfelelő kritikai és historiográfiai megközelítések jöjjenek létre; ezek pedig újabb és pontosabb információt juttatnak majd az elméletnek, amely akkor... – és így tovább megállás nélkül.

Mindennek az eredménye később egy értékes elméleti megfogalmazásokból álló, meglehetősen teljes és kiegyensúlyozott korpusszá állhat össze, s az alkotja majd a latin-amerikai irodalom elméleti ágát, amely pedig – egy tágabb kapcsolódással – beékelődik az általános irodalomelmélet tartományába. S ez

úgy valósulhat meg, hogy közben nem térünk ki az elől a történelmi kihívás elől, amely latin-amerikai létünkéből következik ebben a nehéz és döntő pillanatban.

(Raúl Bueno: *Escribir en Hispanoamérica. Ensayos sobre teoría y crítica literarias*. Lima, Ed. Latinoamericana 1991. 73–83. – Eredetileg: *Hispanamérica* 1986. 43.)

(Fordította: Scholz László)

A latin-amerikai irodalmak elméletének célja és követelményei

A latin-amerikai irodalomelmélet megalkotásának egyik inherens kérdésével fogunk foglalkozni: azzal tehát, hogy tizenöt év lelkes munkája ellenére miért nem az elvárások szerint működött e terv, illetve azzal, hogy miként működhetne – és működik – valójában. Most egy pragmatikus kísérletet teszünk a feladat körvonalazására. Paradoxonnak tűnhet elméleti gyakorlatról beszélni, de nem erről van szó: egy elmélet önmagában nem gyakorlat, ám az elméletalkotás már az. Az erre irányuló konkrét praxisban meg kell fontolni néhány stratégiai kérdést. Például átfogó pillantást kell vetni a probléma egészére, illetve meg kell vizsgálni, hogy mit ölel (hogy mit ölelhet) fel, mi az, amit elfed, amit átfed, és mi az, amit felfedhet (és fel kell hogy fedjen).

Már az elején egy nyilvánvaló tényt kell leszögeznünk: *nincs még latin-amerikai irodalomelmélet*. Csaknem tizenöt év telt el azóta, hogy Roberto Fernández Retamar felvázolta egy olyan irodalomelmélet létrehozásának az igényét, amely kifejezetten a latin-amerikai irodalmi jelenségek figyelembe vételéből indul ki (*A spanyol-amerikai irodalomelmülethez*. 1974.), s ezzel olyan igényt fogalmazott meg, amely szerint nekünk, latin-amerikaiaknak kell megalkotnunk azt az elméleti-kritikai rendszert, amely meghatározza irodalmunk sajátos jellegét. Az az igazság, hogy még ma sincs ilyen kifejezetten latin-amerikai (vagy spanyol-amerikai) irodalomelméletnek nevezhető szisztematikus elméleti korpusz. Pedig Latin-Amerikában már egy jó ideje írnak az *általános irodalomelmélet* körébe tartozó, rendszerre törekvő – ám azt nem mindig kielégítő – tanulmányokat, amelyek a lehető legegységesebb szinten fogják fel az irodalom jelenségét, ugyanakkor nem határozzák meg az olyan irodalmak (köztük a mienk) sajátosságait, amelyek egykönnyen nem asszimilálhatók ahhoz, amit a nyugati tradíció egybehangzóan irodalomnak nevez. Olyan művekre gondolunk, mint a jól ismert *El deslinde. Prolegómenos a la teoría literaria* (*Határvonalak. Bevezetés az irodalomelmülethez*. 1944.) Alfonso Reyestől vagy José A. Portuondo *Concepto de la poesía* (*A költészet fogalma*. 1944.) című alkotása, illetve Aguilar e Silva széles körben elterjedt *Teoría de la literatura* (*Az irodalom elmülethez*. 1972.) című munkája, továbbá Félix Martínez Bonati *La estructura de la obra literaria* (*Az irodalmi mű struktúrája*. 1972.) és David Maldavsky *Teoría literaria general. Enfoque multidisciplinario* (*Általános irodalomelmülethez. Multidiszciplináris megközelítés*. 1974.) című műve vagy a legutóbbi publikációk, mint Walter Mignolo *Elementos para una teoría del texto literario* (*Az irodalmi szöveg elmülethez összeszedevei*. 1978.) című könyve, illetve a *Teoría literaria. Una propuesta* (*Irodalomelmülethez. Egy javaslat*. 1986.) című munka Susana Reiszttól. A fen-

ti műveket időben jóval megelőzték a brazil Sílvio Romero 1872 és 1912 között publikált tanulmányai (cikkek és elméleti észrevételek, melyekből Ant3nio C3ndido 1978-ban jegyzetekkel ell3tott gyűjteményes kötetet állított össze) vagy az ugyancsak brazil Fidelino de Souza Figueiredo ígéretes esszéje, *La crítica literaria como ciencia* (Az irodalomkritika mint tudomány. 1912.) és a *La lucha por la expresi3n* (Küzdelem a kifejezésért. 1943.) című bölcseleti könyve, illetve a Costa Rica-i Roberto Brenes Mesén *Las categorías literarias* (Az irodalmi kategóriák. 1920?) címen megjelent igen érdekes munkája, amely az általános kérdések kutatása mellett, mint majd látjuk, határozottan azt is kezdeményezi, hogy vegyük revízió alá az irodalmi kánont befolyásoló sajátosságokat.

Természetesen ezek a művek nem korlátozódnak arra, hogy a más tájakon szerzett információk kivonatát közvetítsék, hanem kisebb vagy nagyobb mértékben világosan és kreatív módon gondolkodnak az irodalomról és általában az irodalmi szövegekről. A gyakorlatban azonban éppen ebből az egyetemes jellegből és elhivatottságukból adódóan – mindegy, hogy elhivatottság-e vagy szokás, mindenesetre, mint később látni fogjuk, olyan tendencia, amely nem mindig ignorálja az ellentétes erőket – arra kényszerülnek, hogy *figyelmen kívül hagyják a latin-amerikai irodalom sajátos voltát*, mint ahogy figyelmen kívül hagyják azt a lehetőséget is, hogy megváltoztassák és tágítsák az irodalom általános kereteit olyan jelenségek beépítésével, amelyek a jobbra nyugat-európai irodalomelméletek modelljeként szolgáló irodalmakból kiszorultak.

Roberto Fernández Retamarnak igaza van, amikor azt mondja, hogy egy irodalom elmélete egy bizonyos irodalomnak az elmélete, és hogy az idáig létrehozott irodalomelméletek – különösen az európaiak, Arisztotelésztől Wellek Warrenen át a legújabbakig – azoknak az irodalmaknak a képét és értékeit őrzik s teremtik újra, amelyek alapján létrejöttek. Brenes Mesén már a 20-as években világosan látta, hogy „másfajta lett volna az elméleti általánosítás, ha a vizsgálódás körébe (Arisztotelész látóterébe) a görögtől eltérő irodalmak is bekerültek volna, és akkor az európai irodalomelmélet sem vette volna fel közismert dogmatikus merevségét” (1920: 8). Azt még ennél is tisztábban látta, hogyha kitágítanánk az irodalom határait, az „véget vetne annak a torzító eljárásnak, miszerint *minden népcsoport* (a kiemelés tőlünk) és minden egyén alkotásait olyan szabályok alapján ítéljük meg, amelyeket csupán néhány mű alapján végzett megfigyelésből állítottak fel” (1920: 18).

Általában két alapvető jellemzője van a fent említett tanulmányoknak: törekvés az elméleti-irodalmi egyetemességre és az az igyekezet, amely a kutatás területét a tudós és a művelt irodalomra korlátozza. Legjelentősebb elméleti diskurzusainkból ezzel a felfogással és korláttal kétszeresen is ki vannak rekesztve azok a latin-amerikai irodalmak, amelyeket ma általános néven alternatív irodalmi rendszereknek ismerünk (gondoljunk a népi, a szóbeli, a hagyományos irodalomra, az etnikai kisebbségek, a marginalizáltak, a tömegek és mások irodalmára, amelyek összességükben irodalmunk többségét jelentik). Sőt, ha szó is

esik róluk, mint például Reisz könyvének egyik fejezetében, ahol a szerző Peru orális lírájának jelenlegi helyzetével foglalkozik, akkor a trivialitását hangsúlyozzák, megfélelkezve arról a tényről, hogy az efféle elméleti-értékelő tevékenység pontosan egy *petitio principii* (vagy egy kulturális önelemzés narcisztikus gesztusának) eredménye. Az pedig nem más, amint Brenes Mesén elméleti munkájának legnagyobb részében már utalt rá, mint hogy a műveket a nagy irodalmak vélt kiválóságához mérten tanulmányozzuk és értékeljük, s közben fel sem vetődik bennünk az a kérdés, hogy „jogos-e kiválónak kikiáltani őket azoknak a szabályoknak és normáknak az alapján, amelyek létrehozására saját maguk szolgáltak” (1920: 18. – a kiemelés végig tőlünk). E magatartás láttán érthető, hogy a mi Amerikánk alternatív irodalmairól szóló tudás nem sokat vagy éppen semmit nem ad hozzá a nagy latin-amerikai irodalomhoz, melyet leginkább a benne levő – természetesen nem kevés – nyugati és klasszikus elem alapján értékelnek és magyaráznak, és semmit vagy szinte semmit nem nyújt az irodalomelméletnek, elteleitvén, hogy a nagy latin-amerikai irodalom éppen azért nagy, mert magában hordja az ún. triviális irodalmak regisztereit (lásd Arguedas, Cortázar és Puig stb. műveit). Csak ennek az aggodalomnak a szemszögéből érthető, hogy az egyéb latin-amerikai irodalmak miért nem rendelkeznek, úgymond, olyan értékekkel, volumennel, strukturális és esztétikai gazdagsággal, hogy egy irodalomelméleti tudományágnak (a latin-amerikai irodalomelméletnek) anyagot szolgáltatassanak, és ez az előítélet meghíúsítja azt a roppant lehetőséget, hogy autonóm módon alkossunk róluk elméletet.

A bennünket foglalkoztató elméleti tervhez visszatérve, azt kell mondanunk, hogy Fernández Retamar felvetése, mely bizonyos értelemben egybevág Mario Benedetti korábbi elképzelésével – (*Necesidad de una interpretación – Az interpretáció szükségessége*. 1972. című cikkében) – nem maradt visszhang nélkül, hiszen az utóbbi években tanúi lehettünk és lehetünk viszonylag sok olyan munka megjelenésének, amelynek középpontjában explicit módon ez a téma áll. E munkák legfontosabb közös ismertetőjegye az, hogy legfőbb szempontjuknak a *terv tudományosságát* tartják, azaz olyan jelenségeket kutatnak fel, gyűjtenek össze, vizsgálnak és vitatnak meg, amelyek ténylegesen az elmélet megalkotásával vannak kapcsolatban. Olyan jelenségekre gondolunk, mint például annak a veszélye, hogy irodalmunkba meggondolatlanul importált modelleket és „rácsokat” (Nelson Osorio) ültessünk át, továbbá olyan előnyökre, hogy – amikor ezt megtehetjük – kreatív módon átvegyünk más területeken kipróbált modelleket (Domingo Miliani), vagy éppen azokra a kognitív előnyökre, melyek abból adódnak, hogy az Európa-központú kultúra által periférikusnak vélt irodalmi jelenségeket – önállóan vagy egymáshoz való kapcsolatukban – vizsgálunk (Desiderio Navarro). Ilyen értelemben a fenti elméleti munkák (az említett és más szerzőké, köztük Hugo Achugar, Noé Jitrik, Carlos Rincón, Antonio Cornejo Polar és e cikk írója) még csak körvonalazzák, hogy e tudományágnak milyennek *kell lennie*, s egy olyan elméleti korpusz létrehozását tartják legkívánatosabbnak, amely a

legkevésbé sem merül ki ellentmondásos kísérletekben és felesleges fogódzók alkotásában. Anélkül, hogy alábecsülnénk az elméleti problémákat sarkalatosan vizsgáló munkákat, és külön figyelmet szentelve António Cândido művére (*Literatura e Sociedade* – Irodalom és Társadalom. 1965.), összefoglalásul elmondhatjuk, hogy a témával kapcsolatos, a mai napig szerzett explicit ismeretek még csak a *terv tulajdonképpeni episztemológiai szintjén található*, hangsúlyozva mindenekelőtt a szándékot, melyet maga a *terv* szó is jól kifejez.

Más a helyzet azokkal a munkákkal, például a *latin-amerikai irodalmakról szóló kritikai és történeti dolgozatokkal*, amelyek nyilvánvalóan szerényebb elméleti távlatból íródtak. E területeken jelentős a témáról gondolkodó, elméleteket, kategóriákat és modelleket létrehozó értelmiség eredménye, akik arra törekszenek, hogy a maga összetettségében értsék meg a latin-amerikai irodalom különböző területein található jelenségeket, kezdve azokkal a munkákkal, amelyek a konkrét tárgyra (magukra az irodalmi művekre) vonatkoznak, egészen azokig, amelyek figyelembe veszik Latin-Amerika irodalmi folyamatainak és egészének tág aspektusait (irodalmi szinteket és rendszereket, irodalmi és társadalmi momentumokat és időszakokat stb.). Konkrétan két egészen friss kritikai munkát tudunk megemlíteni azok közül, melyek elemző-magyarázó céljuk elérésére bizonyos elméleti keretet nyújtottak: Angel Rama elemzéseit a transzkulturáció regényirodalmáról és Antonio Cornejo Polar tanulmányait az *indigenismo* diskurzív és szemantikai korlátairól.

Rama a transzkulturáció regényeinek szerkezetét és működését egy olyan modellel magyarázza, amely szerint az irodalom tradicionális (vagy egyszerűbb tematikus) elemei beépültek az avantgárd és a kozmopolita formákba. Ez a modell egyszerre alkalmasnak bizonyul arra, hogy megvilágítsa irodalomtörténetünk olyan problematikus jelenségeit, mint amilyen például a punói „Orkopata” húszas évekbeli indigenista-avantgárd lírája vagy a huayno és salsa-cumbia közötti „chicha” líra, melyet Peru mára városiasodott hegylakói (a tegnap „hódítói” és leszármazottaik) hoznak létre. Mindkét esetben arról van szó, hogy tradicionális tartalmak és a mögöttük lévő jelentés (az Andok kultúrája és különösképpen bizonyos évszázados esztétikai, lírai, illetve lírai-zenei kifejezési módok) a forrongó avantgárd formáit öltik magukra (futurista-dadaista formák az első esetben, míg a másodikban a salsa hangszerelése, nyelvezete és a rock zene) a túlélés és a társadalmi átörökítés érdekében. Röviden: láthatjuk, hogy Rama kritikai rendszere saját elméleti modelljének természetét tükrözi akkor, amikor az őt létre hívó jelenségtől elszakadva alkalmassá válik minden olyan irodalmi és művészi diskurzus vizsgálatára, amely (referenciálisan vagy funkcionálisan elhelyezkedve) két kultúra találkozásakor és összeolvadásakor jön létre, feltéve, ha egyikük valamilyen módon anyaországi.

A José María Arguedas prózájáról és az *indigenista* regényről szóló tanulmányaiból kiindulva, Cornejo Polar finomítja a heterogenitásról alkotott elképzelését, hogy meg tudja magyarázni az *indigenismo* tagadhatatlan sajátosságát: azt,

hogy olyan diskurzus, melynek mindig valamilyen más kulturális rendszer a referenciája. Ezt követően megjegyzi, hogy a heterogenitás nem korlátozódik az *indigenismo* jelenségére, és minden „kettős státusú” kulturális diskurzusban megtalálható, így például a közép-amerikai negrizmóban, a gauchoirodalomban, a mágikus realizmus elbeszéléseiben stb. Mindezek olyan diskurzív sokszínűséget mutatnak, amely szükségessé teszi, hogy az ellentmondásos pluralitás fogalmához folyamodjunk annak érdekében, hogy számot adhassunk egy különböző megjelenési formákban megnyilvánuló általános jelenségről. Mindezzel Comejo Polar utat nyit a latin-amerikai irodalom „ellentmondásos totalitásra” épülő modelljének a létrehozására, amely majd elméletileg dolgozza fel a mi Amerikánk irodalmának különböző rendszereit és szintjeit, s amely egyúttal majd kiküszöböli irodalomtörténetünkben a jól ismert egységesítő szemlélettel bekerült problémákat. Olyan problémákra gondolunk, mint például az irodalmi rendszer kizárólagossága, amely a homogenitás elvéből következik, vagy a kizárólagosságból származó csonkítás, illetve más problémákra, melyeket a sokszínűséggel okosan árnyalt egységnek sem sikerül megoldania.

Kifejezetten irodalomtörténeti és -kritikai szövegeket tanulmányozva José Carlos Mariátegui felvázolta a perui irodalom fejlődésének modelljét (gyarmati, kozmopolita és nemzeti korszak), aminek az értéke abban rejlik, hogy képes elhatárolni magát az ország történelmének politikai korszakaitól, és figyelembe veszi az irodalom egészének viszonylag önálló folyamatait. Elég hamar kiderült, hogy ez a modell általában jól megfelel a spanyol-amerikai tudós irodalom fejlődésének bemutatására, és egyúttal lehetővé teszi az irodalomban egy olyan evolúció elismerését, amelyet nem szükségszerűen befolyásolnak politikai események. Ösztönös érzéssel és tehetséggel Mariátegui a maga módján a tükrözésemélet túlhaladását vázolta fel (a köztársaság irodalma nem feltétlenül köztársasági: még mindig gyarmati), és körvonalazott egy olyan széles spektrumú, formális kérdést, (a kozmopolitizmust, azaz irodalmi irányzatok és poétikák egyfajta leszűrt elméletét), amely a nemzeti irodalom előfeltétele (egy nemzetet tehát, és nem egyszerűen egy országot).

Amikor egy másik irodalomkutatónk, Alejandro Losada a latin-amerikai irodalom társadalomtörténetének gazdagítását tűzte ki célul, szükségét érezte, hogy jelentős mennyiségű elméleti fogódzót hozzon létre, amelyek – látva tanítványainak feldolgozásait – egy szinkron és diakron igényű, illetve háttérű elméleti rendszert alkotnak, és amelyek erősen emlékeztetnek az irodalmi alkotások és jelenségek elméleteire. Idő hiányában nem bocsátkozunk részletekbe, de meg kell jegyeznünk, hogy olyan fogalmak, mint „társadalmi” és „intellektuális tér” végeredményben a latin-amerikai irodalom jelenségeinek az európainál összetettebb jellegét bizonyítják, továbbá azt, hogy olyan elméleti eszközöket kell megalkotni, amelyek megfelelnek ennek az összetettségnek.

Összefoglalva: a fenti példák jól jelzik, hogy a) az egyes partikuláris modellek miként lépnek túl az őket létrehozó konkrét jelenségeken és eseményeken, illetve

miként irányulnak egy nagyobb érvényű elméleti tevékenység felé – amelyben az irodalmi események pluralitása alaptermészetnek tűnik –, s hogy ennek során az egyszerű kritikai modellekből az irodalom bizonyos tág értelmezését szolgálva – elméleti modellek jönnek létre; továbbá azt is jelzik, hogy b) egy, a kulturális etnocentrizmustól különböző – különböző, mert sokszínű, egymás mellett élő és konfliktusokkal teljes társadalmakat és kultúrákat feltételez – irodalomtörténetre való igény miként vezet egy olyan elméleti jellegű, szisztematikus és tág modell-, illetve fogalomgyűjtemény létrehozásához, amelyre támaszkodva új, komplex és merőben más irodalomtörténetet lehet megalkotni.

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy pillanatnyilag *elsősorban a latin-amerikai irodalomtörténetek és -kritikák hozzák létre az áhított latin-amerikai irodalomelméletet*, úgy, hogy kereteiken belül olyan eszközöket teremtenek, amelyeket a latin-amerikai irodalom iránti hűség és pontosság követel meg; ez olyan igény, amely új koncepciókra, kategóriákra és modellekre épít, hogy kimerítően és találóan tudják feltárni, megmagyarázni az egyedi irodalmi jelenségeket és tárgyakat.

Két csoportra lehet osztani az eddig elért eredményeket, az elsőbe azok tartoznak, amelyek a diszciplína episztemológiai alapjainak szintjén találhatóak, a másodikba azok, amelyek a kidolgozás során eszközöket teremtenek; az a közös bennük, hogy mindkettő *a latin-amerikai valóság megismerésére törekszik*, olyan elméleti ismeretek – vagy az ezekhez szükséges alapok – kialakításával, amelyek a latin-amerikai irodalmak szignifikus sajátosságait kiemelő kritikai és történelmi magyarázatokat tesznek lehetővé; más szóval tehát mindkét csoport elfogadja ezeknek az irodalmaknak a referenciális jellegét és a latin-amerikai valóságnak – valamilyen módon – ábrázolt képét. Latin-amerikai perspektívából és a kidolgozott diskurzusok mennyiségének és változatosságának a szempontjából kétségtelenül ez a két csoport vagy irányzat – így együtt – ma is a latin-amerikai irodalomkutatás legtermékenyebb ága. Olyan tendencia ez, amely nem kizárólag a szöveg immanenciájával foglalkozik, vagy más esztetizáló jellegű és elefántcsont-toronyba húzódo elméleti és kritikai különállást hangsúlyoz, hanem szoros kapcsolatban áll a szöveggel, a kontextualitással, az irodalommal és az azt létrehozó, illetve az abban megjelenő valósággal. Mindezek következtében, és mivel igazságosan és következetesen igyekszünk eljárni, azt kell mondanunk, hogy a bennünket foglalkoztató és vonzó elméleti megfogalmazást (nevezzük csak „elméletnek” azért, hogy tagolását és fejlődését jobban el lehessen képzelni) teljes joggal nevezhetjük a *latin-amerikai irodalom társadalomelméletének*.

Mint arra már némileg utaltunk, ezek az elméleti információval teli kritikai művek még csupán töredékesen, hiányosan és viszonylag szervesen léteznek, és *integrációra, illetve továbbfejlesztési kísérletekre várnak*. Csak a legnyilvánvalóbb eseteket említjük: nem kaptak kellő figyelmet Carlos Rincónnak az irodalom fogalmának spanyol-amerikai jelentésváltozásáról tett megfigyelései, sőt a később felmerülő vitákban sem kerültek szóba (szemben például Figueiredo és Portuondo – spirituális, illetve materialista szempontú – költészet- és irodalomfelfogásá-

val), illetve más munkákba, elméleti és kritikai kutatásokba sem illesztették őket. Alejandro Losadának az irodalmi rendszerekről készült és Antonio Cornejo Polarnak az alternatív irodalmakról szóló modelljeit sem állították kellőképpen összhangba egymással, amiért is e modellek nem hoztak létre a témához szükséges, gazdag szövésű elméleti-fogalmi hálót. Ugyanez történt a már említett, a transzkulturációs és heterogén irodalmakat tartalmazó modellek összekapcsolásával is, belőlük sem jött létre egy olyan korpusz, amellyel átkerülhetnének és beékelődhetnének egy integrális rendszerbe.

Az előzőek alapján és tudván tudva, hogy ezzel az előadással is a terv kifejezetten episztemológiai aspektusát gyarapítjuk, néhány olyan *nagy jelentőségű feladatra* szeretnénk felhívni a figyelmet, amelyet a latin-amerikai elhivatottságú latin-amerikai irodalmi kutatásoknak tekintetbe kell venniük, mármint azoknak a kutatásoknak, amelyek társadalmi-történelmi keretben értelmezik magukat. És amennyire ez lehetséges, felvázoljuk feladataink általános helyzetét is, vagyis a globális elméleti és kritikai terv irányait és céljait, megmutatva egyúttal azokat a még csak a vágyak szintjén lévő területeket is, amelyek további elmélkedést igényelnek, mivel igényeik és távlataik révén a legértékesebben járulnak hozzá a tervhez.

Az egyik ilyen feladat a latin-amerikai irodalmak (a többes számot Losada és Enrique Ballón használja előszeretettel, noha többeknek világos, hogy a *latin-amerikai irodalom* fogalma elméletileg magában foglal minden irodalmi rendszert, szintet és variánst) elméleti rendszerének integrációjával kapcsolatos, s lényege abban áll, hogy összegyűjtjük, összehangoljuk és rendszerezünk azt az elméleti és episztemológiai jellegű fogalmi tudást, amelyet Latin-Amerikában az esszé műfajában találunk meg bőségesen. Az *esszé* nálunk olyan gondolatokat fogalmazott meg, amelyek – az őket követő vitákkal együtt – *egy globális elméleti terv értékes területeit képesek gyarapítani*. Mindezt olyan sajtóságokkal érte el, mint a kifejezőkészség gazdagsága, a központi kérdésekre irányuló, gyakran zseniális intuíció vagy a rá annyira jellemző szuggesztív – néha provokáló – erő, valamint az a gazdagító-megkülönböztető tulajdonság (szemben az európai esszével), amellyel erősen heterogén társadalmakra és kulturális gyakorlatokra képes utalni. Ezt bizonyítandó elsőként kell megemlítenünk Pedro Henríquez Ureña művét – *Seis ensayos en busca de nuestra expresión* (*Hat esszé kifejezésünk keresésére*. 1928.) –, amely (annak, aki ezt észreveszi) nem annyira irodalmi, mint inkább egy nyilvánvalóan elméleti tervet foglal magában (röviden arról van szó benne, hogy fel kell építenünk saját kategória- és értékrendszerünket, mégpedig úgy, hogy jellegzetes irodalmi formáinkból alakítjuk ki őket). Egy másik példa José Carlos Mariátegui műve (*Hét tanulmány a perui valóságról*. 1928.), amely amellett, hogy a perui irodalomtörténet kritikai korpusza és modellje, jó néhány elmélet felé mutató episztemológiai döntést is tartalmaz. Külön figyelmet érdemel ezek közül az olyan modellek megalkotása, amelyek nem függnek a hivatalosan elfogadott, az irodalmat érdekek szerint értékelő és változtató programoktól, továbbá az az

elhatározás, hogy egy diszciplína kialakulását és működését annak a valóságnak a megismerésére és kibontakoztatására kötelezzük, amely valamiképp e diszciplína területéhez tartozik.

Egy másik fontos feladat abban áll, hogy *ne hagyjuk figyelmen kívül azokat az eredményeket, amelyekkel az általános irodalomelméleti művek járulnak hozzá a globális kutatáshoz, szülessenek azok akár latin-amerikai, akár más szerző tollából.* Bár ezek a művek az irodalmi egyetemesség felé mutatnak, és nemigen foglalkoznak irodalmunk specifikumaival (többségük inkább az irodalmisággal, mint a szövegalkotással foglalkozik, ez utóbbin belül pedig jobban érdekli őket az irodalmi alkotás általában, mintsem Latin-Amerikában), tartalmaznak olyan szempontokat, amelyeket adaptálni és hasznosítani lehetne egy olyan *igencsak specifikus elméleti modell szolgáltatásban*, mint például a latin-amerikai irodalomelmélet. Az adaptáció lehetőségéről már tettünk említést egy munkában (1986.), amely Maldavsky „a mediációs hipotézis” fogalmának használatát javasolja, nemcsak a műnem, a műfaj kérdésében (amire egyébként ki volt találva), hanem a minket érdeklő elméleti modellekben is: arra, hogy számot adjunk a latin-amerikai irodalmak összességéről (vagy a leginkább látható részeiről) egy közepes értékű fogalmi korpusz segítségével, vagyis egy olyan „közvetítő elmélettel”, amely irodalmunk konkrét jelenségei és az általános irodalomelmélet között helyezkedik el. Erre vonatkozóan hasznos lehet Mignolo „regionális elméletének” fogalma is (bár a szerző könyvében éppen hogy csak említést tesz róla), amely kutatási tervünkben a kezdetektől különleges értelmet kap, az „általános elmélet” és a „specifikus elmélet” fogalmaival együtt (illetve azokkal ellentétben is).

Úgy gondoljuk, hogy dolgozatunk már mutatott egy példát a más terveket és más koncepciókat szolgáló elméleti anyag átvételének és adaptációjának lehetőségére, amikor felfigyelt Brenes Mesén művének azokra a nagyszerű részleteire, amelyek tervünk néhány lényegbe vágó aspektusát érintik. Ugyanez megtehető – a diszciplínára nézve nem kevés konceptuális előnnyel –, ha latin-amerikai művekről szóló, az irodalmi produktivtáshoz lényegesen hozzájáruló, értékes anyagot veszünk elő, például Portuondo *Concepto de la poesía* című alkotását vagy António Cândido *Literatura e sociedade* című művének kifejezetten elméleti részét; ugyancsak hasznos, ha az irodalmiságból táplálkozó műveknek – például Reisznek és Mignolónak az említett munkáinak – azokat az aspektusait vesszük figyelembe, amelyek korrekt módon a lotmani kritériumokból kiindulva teszik viszonylagossá az irodalom, a költészet, a szöveg, az esztétikai és más funkciók fogalmát, mégpedig a szerint a kulturális szisztéma szerint, amelyben működnek (tehát a szerint az ideológiai faktorok szerint, amelyek koncepciójukat befolyásolják).

Másrésről nagyon fontos a mi Amerikánkban használt – gyakran nevéen is nevezett – *kritikai modellek és rendszerek alapelméletének az értékelése is.* Most nem a már Ramánál látható konkrét irodalmi esetek absztrakcióiról beszélünk, amelyek egy valódi elméleti modell tágabb érvényességét biztosíthatják, hanem néhány kutatónk által koherens és konzekvens módon használt kritikai rendszerekről.

Az impresszionista és amatőr kritikák – bármilyen ragyogóak is legyenek – alig vitatott, a priori koncepciókra támaszkodnak, s nem pedig az irodalmi témák és jelenségek szisztematikus ismeretére. Ezekkel ellentétben a bennünket e szempontból érdeklő szerzők kritikája általában rendelkezik olyan elméleti korpusszal, amely episztemológiai alapokon és referenciákon nyugszik. Így látta ezt Ant3nio C3ndido is, amikor egyik kutatónk m3veit tanulmányozta, és megírta az *O M3todo Cr3tico de S3lvio Romero (S3lvio Romero kritikai m3dszere. 1945.)* cím3 tanulm3ny3t, vagy amikor saját m3v3nek, a *Literatura e sociedade* kritikai r3sz3t olyan eszmerendszerrel vezette be, amely a c3mben jel3lt kapcsolatot megvil3g3tja. 3lljon itt egy illusztrativ3 p3lda, egy id3zet, melynek számunkra fontos elméleti 3rt3ke van: el3mozd3tja az irodalom 3s a val3s3g k3z3tti kapcsolat kutat3s3t, 3gy, hogy nem abb3l indul ki, hogy a k3t elemet k3l3nb3z3nek 3s egymással ellent3tben 3ll3nak tekinti, hanem integr3lhat3nak egyazon diskurz3v 3s m3v3si aktus alapj3n:

„Ilyen esetben t3ll3p3nk a szociol3gia, a szociol3gia t3rt3net3nek vagy a szociol3gia 3tal befoly3solt t3rt3nelemnek a perif3rikus ter3letein, hogy olyan eszt3tikai 3rtelmez3sre jussunk, amely a t3rsadalmi dimenzi3t mint m3v3szeti t3nyez3t3t foglalja mag3ba. Amikor ez bek3vetkezik, a kor3bban eml3tett paradoxon j3n l3tre: a *k3ls3 bels3v3* alakul, 3s a kritika, ahhoz, hogy kritika legyen, megsz33nik szociol3giai lenni.”¹

Sajnos id3 3s hely hi3ny3ban nem tudjuk tov3bb r3szletezni mindazokat az aspektusokat, amelyeket egy latin-amerikai irodalomelm3let megalkot3s3nak glob3lis terve foglal mag3ba. 3ppen ez3rt az al3bbiakban igyeksz3nk – proviz3rikusan 3s sematikusan – egy *3sszefoglal3 t3bl3zatba foglalni minden idev3g3 3lt3l3nos k3rd3st*. Vagyis megpr3b3ljuk rendszerezni az 3sszegy3jt3tt 3s 3sszegy3jthet3, egym3shoz szorosan kapcsol3d3 inform3ci3kat.

1) A terv episztemol3giai 3s elm3leti alapja 3s az 3ltaluk mozzgatott puszt3n ideol3giai el3f3lt3telek ter3lete. Ez ut3bbi elnevez3ssel a „k3rnyezet3nkben” l3v3 irodalmi, illetve az irodalomr3l sz3l3 domin3ns krit3riumokra utalunk, amelyeket 3vsz3zados 3s megd3nthetetlen igazs3gk3nt tartunk sz3mon, 3s amelyekr3l nem vesznek tudom3st a k3l3nb3z3 kultur3lis int3zm3nyek p3ly3zatokban, oktath3si tervekben, kritikai diskurzusokban, tov3bb3 m3s, tudom3nyos alapjaikat megfogalmazni k3ptelen munk3kban, amelyek eset3ben ezek az alapok n3ha „term3szetes m3don” ker3lnek bele egy-egy elm3leti kutat3sba.

2) Azoknak az elm3leti modelleknek a k3re, amelyek a latin-amerikai irodalom glob3lis problematik3j3t k3v3nj3k meg3rteni rendszereik heterogenit3s3ban 3s aktualiz3l3suk k3l3nb3z3 szintjein (alkoth3s, forgalmaz3s, fogyaszt3s). Olyan, a k3l3nb3z3 irodalmakra 3rv3nyes modellekr3l van teh3t sz3, amelyek egyazon

¹ ANT3NIO C3NDIDO: *Literatura e sociedade, estudios de teoria e hist3ria liter3ria*. 1965. 7.

társadalmi formáción belül valósulnak meg, továbbá olyanokról, amelyek különböző társadalmi és kulturális formációk irodalmára érvényesek.

3) Olyan kategóriák és modellek csoportja, amelyek számot kívánnak adni irodalmaink többé-kevésbé átfogó sajátosságairól (ilyen például az érték, a műfaj, a koncepció és a funkció kérdése). Egyebek között ide tartozik az európai irodalmi paradigma öröklött taxonómiáinak problémája is.

4) Azoknak a koncepcióknak és javaslatoknak a köre, amelyek minden előző pontban már említett diskurzív-irodalmi szöveg szervezésével kapcsolatosak. Olyan modellekről van tehát szó, amelyek a szövegfenomenológiához a leginkább kötődnek.

5) Olyan eszközöknek a területe, amelyek a sokféle latin-amerikai irodalom és a sokféle valóság közötti kapcsolatok problémájával foglalkoznak, továbbá az e kapcsolatokban lévő ideológiai áttételek kérdésével.

6) A latin-amerikai irodalomkritika és irodalomtörténet gyakorlatát megalapozni szándékozó elméleti kezdeményezések területe, továbbá azok a konstitutív és járulékos kapcsolatrendszerek, amelyek a latin-amerikai irodalmak elméletében, kritikájában és történetében léteznek.

7) Végül (de nem utolsó sorban) az a csoport, amely ennek a globális kutatási tervnek – vagy néhány részének – az európai és az észak-amerikai elméleti rendszerektől való megkülönböztetését vállalja. Ugyanakkor itt találjuk az olyan módszerekre irányuló kutatást is, amely azt mutatja meg, hogy miként szándékozik ez a terv az általános irodalomelmélet körébe tartozó és elméleti információval nem rendelkező területeket feltárni (illetve hibás vagy hiányos információt kijavítani).

Természetesen *nem egyetlen, nagy modellkészlet összeállítását javasoljuk*, amelyben minden olyan koncepció, kategória és elméleti módszer fellelhető, melyet Latin-Amerikában hosszú évek, sőt évszázadok alatt (gondolunk itt Espinoza Medrano tevékenységére vagy az esztetizáló vizsgálódásokra a klasszicizmus és a barokk korából) az irodalmi kutatások létrehoztak; nem törekszünk arra sem, hogy számba vegyük az összes, napjainkban a szubkontinensen látenszen vagy ténylegesen jelen lévő kritikai-elméleti tendenciát, s még kevésbé kívánjuk a latin-amerikai irodalmak átfogó és teljes teóriáját nyújtani. Valójában lehetetlen egyetlen átfogó és organikus modellre redukálni – mintha egyetlen tudományág világának részei vagy megnyilvánulásai volnának – az egymástól annyira különböző elméleti tendenciákat (vagy irodalomkritikai és -történeti alkalmazásukat), mint amilyen például Carlos Rincón elméleti-kritikai kutatási terve (*Az irodalom fogalmának jelenlegi változása*. 1978.) és Mignolo művének konceptuális rendszere vagy mint Mariátegui történelmi-irodalmi modellje, továbbá olyan történelmi eseménysorok folyamánai, amelyek befolyásolni kívánják irodalomtörténetünk felosztását (a Hódítás, a Gyarmatosítás, a Függetlenség irodalma stb.).

Azt ellenben meg kell kísérelnünk, hogy *a rokon* (vagy rokonítható) *elméleti feltevéseket modellbe* foglaljuk, mégpedig annak az irányzatnak a keretén belül, amely – véleményünk szerint – leginkább összhangban áll korunkkal és azokkal

az önmegismerésre irányuló, illetve a társadalmi fejlődést elősegítő feladatokkal, amelyekkel nekünk, latin-amerikaiaknak szembe kell néznünk, tehát olyan irányzaton belül, amely rendelkezésre bocsátja egy elkötelezett irodalomkritika és -történet igényeinek megfelelő elméleti eszközöket, amelyek az irodalom és annak kontextuális és enunciatív valóságát már nem passzív módon mutatják be, és amelyek aktív eszközökké kívánnak lenni e valóság történelmi problematikájának megvilágításakor. A sajtóságos elvárások következtében ez az irányzat az irodalmi művek sorozata és a társadalmi-történelmi eseménysorok kapcsolataira helyezi a hangsúlyt. Ezáltal olyan kritika alapjait veti meg, amely a szöveg textuális elemzésén túl kiemeli az irodalmainkba valamiképpen beépült történelmi-társadalmi célokat, olyanokat, mint például a latin-amerikai identitás keresése vagy a társadalmi igazságosságon alapuló társadalmak lehetséges felvázolása. Mellesleg szólva, egy efféle kritika nem teszi természetellenessé sem irodalmainkat, sem tanulmányozásukat, mert – mint arra már éppen kritikai munkák egész sora élesen rámutatott – ezek a történelmi-társadalmi célok valóságosan és nagymértékben jelen vannak irodalmainkban (Cândido szerint „beférkőztek”), mivel népeink diskurzív rendszereiben még mindig elsődleges helyen áll az a kérdés, hogy miként és milyen úton kell fejlődni.

A dolgok jelenlegi állapotában nem javasoljuk a deduktív eljárást, vagyis azt, hogy irodalmaink *fölött* hozzunk létre egy elméleti korpuszt, hanem azt, hogy *bennük* és velük tegyük meg ezt, s ezáltal mutassuk meg a már említett sokirányú és sokféle probléma általános kereteit, és – amennyire ez lehetséges – egészítsük ki a kevésbé fejlett területeket, hogy produktív, kitüntetett helyet töltsenek be (vagyis sokféle kapcsolatot generáljanak a kategóriák, az új fogalmak és az elméleti módszerek közt), s kellő figyelmet kapjanak, ha még megfontolásra és modellezésre van szükségük. Ezért *elsősorban egy kollektív munka eredményeként létrejövő informatív tabló* felállítását célozzuk meg, amely jól mutatja a bizonyos ismeretek következtében kialakult aggodalmakat, és amely leleplezi azokat a területeket, amelyek inkább csak elmélet iránti vágyak, mintsem megvalósulások. Ily módon ez a munka *felhívás* az eddig elért eredmények egyeztetésére, hogy a témával kapcsolatos általános tanulmányoknak organikus tartalmat lehessen adni, ám ennél sokkal fontosabb, hogy ez a felhívás arra is szól, hogy vegyünk részt az említett „üres” elméleti területeket kitöltő módszerek kidolgozásában, illetve a már létezők kiegészítésében, továbbá olyan koncepciók, kategóriák és modellek megalkotásában, amelyek pontosak és hűek a magát organikusnak, átfogónak és – a mi Amerikánkban az irodalom szintjén oly ritkán – igazságosnak tartó elmélet szempontjából.

(Raúl Bueno: *Sentido y requerimientos de una teoría de las literatura latinoamericanas.* = *Revista de Crítica Literaria Latinoamericana* 15. 1989. 29. 295–307).

(Fordította: Santosné Blastik Margit)

GEORGE YÚDICE

Lehet-e posztmodernről beszélni Latin-Amerikában?

IMITÁCIÓ, EREDETISÉG VAGY KI-SAJÁT-ÍTÁS?

Lehet-e posztmodernről beszélni Latin-Amerikában? Ez a kérdés már eddig is rengeteg vitát eredményezett. Ezekben a vitákban újra előtérbe kerültek a régi vetélytársak: a SAJÁT versus IDEGEN. Egy mostanában megrendezett kongresszuson¹ Juan Corradi azt fejtegette, hogy Argentínában, azaz Latin-Amerikában nem posztmodernről, hanem pszeudomodernről kell, hogy beszéljünk. Carlos Waisman ugyanezt a logikát követve kijelentette, hogy a posztmodern gondolkodásnak Argentínában nincs meg a referenciális alapja, hiszen az egyetlen modern jelenség ebben az országban az elmaradottság. Az ő véleménye szerint a posztmodern gondolkodás csupán reprodukció, ugyanúgy, mint minden más, középpontban lévő országból eredő gondolat. Andrés Avellaneda az irodalomra vonatkoztatva azt állítja, hogy a legfiatalabb, magukat posztmodernnek tekintő írók műfajokat és nem elbeszéléseket írnak, tehát másolatokat, utánzatokat alkotnak. Mindhárom előadó egyetértett abban, hogy a posztmodern gondolkodás e reproductív vagy másolatokat készítő jellegzetessége (Argentínában, azaz Latin-Amerikában) összefüggésbe hozható a kritika szerepének elvesztésével, a kritika pedig elválaszthatatlan a közéleti szereptől. Corradi ezt úgy pontosította, hogy ez a veszteség nem egyenlő a posztmodernnel, hiszen ha a posztmodern mint a közéleti szerep megsokszorozódását és a demokratikus szerepvállalás kultúrává válását tekintjük, akkor Argentína esetében az állam továbbra sem vállal sem politikai, sem pedig kulturális szerepet. Tehát innen ered a posztmodern gondolkodás utánzó jellege.

A kongresszuson, ahol jelen tanulmányom egy korábbi változatát² adtam elő, Nelson Osorio elutasította azt a lehetőséget, hogy a latin-amerikai kultúra posztmodern nézőpontból tanulmányozható lenne. Nelson Osorio szerint a posztmodern idegen fogalom, és nem egyeztethető össze a latin-amerikai valósággal. Ahelyett, hogy olyan kategóriákat „alkalmazzánk”, amelyek nem azonos körülményekből erednek, tudományos módszerekkel saját fogalmakat kellene alkotni, amelyek nemcsak arra lesznek alkalmasak, hogy megismerhetővé teszik

¹ Marta Francescato *A Poszt-Modern vitája Argentínában* címmel szervezett előadásokat a Latin American Studies Association XIV. Nemzetközi Kongresszusán. (1988. március 18.)

² *Latin-Amerika: New Directions in Literary Theory and Criticism*. Dartmouth College, Hanover, New Hampshire, 1988. április 8–10.

a „mi valóságunkat”, hanem lehetővé teszik, hogy megértsük a hegemonikus államok valóságát a „mi nézőpontunkból”.

Annak a véleménynek alátámasztására, hogy a posztmodern fogalma nem alkalmazható Latin-Amerika tanulmányozására, Nelson Osorio utalt arra a tényre, hogy ahol nem létezett a modern kultúra, nem létezhet a posztmodern sem. Példaként egy olyan országot említett, mint Bolívia. Hogyan lehetne Bolíviában posztmodernről beszélni? – vetette fel a kérdést. Most is ugyanazt válaszolom erre, amit akkor válaszoltam: ha a posztmodern fogalmán olyan „esztétikai-ideológiai kérdéseket/válaszokat”³ értünk, amelyek nemcsak az Egyesült Államokban vagy Európában, hanem az egész világon a kapitalista nemzetfölöttiségben belül vagy azzal szemben helyezkednek el, akkor a latin-amerikai kultúrák vizsgálata ebből a dialogikus kapcsolatból kell, hogy kiinduljon. Visszatérve Bolíviához (Kolumbiához, Panamához, Mexikóhoz és sok más országhoz hasonlóan), hogyan lehet értelmezni a drogkereskedelem hatását a politikában és a kultúra újrendezésében (például zenei számok komponálása hasonló témában és a zene szubvencionálása a rádióban), ha nem posztmodern jelenségként? Szerencsénkre vagy balszerencsénkre (és e két ellentétes pólus közötti bármely más lehetőségre), ma már nem alkalmazható a saját kritérium anélkül, hogy ezen az összetett dialogikus rendszeren belül ne értelmeznénk.

Úgy tűnik, hogy a posztmodernről legalább két dimenzióban kell vizsgálni: az egyik, amelyik a gazdasági-szociális-kulturális összetevők heterogén voltából következik, és amelyik nem szűkíthető le valamiféle monologikus moderniségre; és a másik, amelyik az előbb említett heterogén formákban való demokratikus részvétel lehetőségét vizsgálja. Valójában a két dimenzió összefügg. Visszakanyarodva a drogkereskedelem példájához, előbb fel kell ismerni, hogy mi módon

³ Ezt a megfogalmazást Hugo Achugartól vettem át, aki számára „távoli kapcsolatban áll a Prágai Nyelvészeti Kör kritikusai által megfogalmazott »szemantikai gesztussal«... Arra utal, hogy az irodalmi termék kölcsönös kapcsolatban áll a társadalommal és saját jelrendszerével. Ebben az értelemben a verseskötet, a regény vagy a novella történelmi és ideológiai megvalósulásában kerül számbavételre, és ugyanezért két síkban vizsgálható a történelmi-szociális helyzetre adott válaszai és a jövőre vonatkozó (utópikus?) javaslatok szempontjából; mindezt természetesen esztétikailag kell megoldani és végrehajtani. – Lásd HUGO ACHUGAR: *Poesía y sociedad* (Költészet és társadalom). Uruguay 1880–1911. Montevideo, Arca 1985. 22. 2. jegyzet.

A posztmodern sok, egymásnak ellentmondó összetevője közül kiemelkedik az „összetett kérdések/válaszok” rendszere, amely olyan jellemzőkből ered, mint az etnikum, a vallás, a nem, a geopolitikai jellemzők stb. A „posztmodern jelleg” rávilágít arra, hogy lehetetlen általánosító elméleteket alkalmazni az emberi gyakorlatra. Ebből következik, hogy nem lehet egy moderniségről beszélni (Habermas), sem egy logikáról (Jameson) vagy egy posztmodern helyzetről (Lyotard). Sem pedig egy latin-amerikai kultúráról szóló elméletéről (Osorio), hiszen a gazdasági, a szociális, a kulturális stb. változás (hogy ne „fejlődést” vagy „haladást” emlegezzünk) minden nemzeti-földrajzi környezetben más (lásd például közép-amerikai forradalom versus „újdemokratizáció” Brazíliában, Uruguayban és Argentínában), ami nem azt jelenti, hogy ne lennének közös jellemzők (például a külföldi adósságok).

függenek össze a különböző előállítási módok, az egymástól eltérő kultúrák, a különböző adminisztratív apparátusok, a túlélésért folytatott küzdelem és a különböző társadalmi rétegek hegemoniája (munkások, drogkereskedők, hivatások, katonák, tehetős polgárság, középréteg, nemzeti és a nemzetközi „maffia” – *organized crime* –, az észak-amerikai katonai-ipari összefonódás stb.). A demokratikus lehetőségeket a heterogén rendszeren belüli „kérdések/válaszok” alapján kellene tanulmányozni.

Ez a heterogén jellemző azt sugallja, hogy Latin-Amerika már posztmodern volt Európa és az Egyesült Államok előtt. Ez egyike Octavio Paz irányadó gondolatainak a modernségről, amely *El laberinto de la soledad* (A magány útvesztője), *Los hijos de limo* (A sár gyermekei) és a *Tiempo nublado* (Felhős idő) című kötetekben is megjelenik. Octavio Paz szerint a modernség ellentmondásos logikája (a szakítás tradíciója)⁴ kimerül („ez a változás és szakítás tradíciójára alapított kultúra vége”) abban a pillanatban, amikor a kapitalista imperializmus központi országai elvesztik központi szerepüket és ugyanannyira „marginalizálódnak”, mint a periféria:

„...eddig a történelem peremén éltünk. Ma a középpont, a világ társadalmának centruma szertefoszlott és mindannyian perifériára szorultakká lettünk, még az európaiak és az észak-amerikaiak is. Mindannyian kívülrekedtünk, mert már nincsen középpont.”⁵

„A Harmadik Világ éles irányváltásai és az etnikai és nemzeti kisebbségek lázadásai az ipari társadalmakban nem mások, mint az univerzalizmusnak álcázott sajátosság ellen lázadó más sajátosságok fellázadása: a Nyugat kapitalizmusa ellen.”⁶

Meg kell, hogy jegyezzük, mindezek a „sajátosságok” Paz tanulmányában kizárólag egy általánosított perifériára szorulásra vonatkoznak, amelyre Paz a jelen esztétikáját javasolja, a most esztétikáját, ami nem vesz tudomást a máskor különbségéről a vers „történelem fölötti virtualitásában”.⁷

⁴ OCTAVIO PAZ: A romantika és a kortárs költészet. = Vuelta 11. 127. 1987. június. 26. – Lásd még ugyanebben a számban a bevezetőt (Posztmodern? 11.), amiben megtalálható Jean Clair és Cornelio Castoriadis esszéje erről a témáról.

⁵ OCTAVIO PAZ: A magány útvesztője. México, FCE 1959. 152.

⁶ OCTAVIO PAZ: Az avantgárd alkonya. = Los hijos del limo (A sár gyermekei). Barcelona, Seix Barral 1974. 201.

⁷ ...A jelen poétikája egy „fundamentalista”, csaknem vallásos és kevésbé demokratikus megoldás. Ami ezt illeti, elfogadhatjuk Habermas kritikáját a neokonzervatívokkal szemben (lásd Daniel Bell, aki gyakran együttműködött Paz folyóiratával, a Vuelttal). Habermas a *The Philosophical Discourse of Modernity* (Cambridge, MIT 1987.) című tanulmányában leírta szerint a neokonzervatívok kiállnak a valláshoz való visszatérés mellett, hogy így szüntessék meg azt a „morális dekadenciát”, amit a kapitalista modernség ellentmondásai eredményeztek.

Úgy vélem, hogy az új csillag – amely még nem jelent meg a történelem horizontján, de amelynek jöttét már sok indirekt előjel hirdeti – a most lesz. Az emberiségnek hamarosan meg kell alkotnia a jelen Morálját, Politikáját, Erotikáját és Poétikáját. A jelen felé vezető út keresztülvisz a testen, de nem szabad összetéveszteni a nyugati modern társadalmak mechanikus és promiszkuitásos hedonizmusával. A jelen az a végeredmény, amelyben az élet és a halál egybeolvad. (*A romantika és a kortárs költészet.* 27.)

Paz apokaliptikus/messianisztikus javaslata azzal, hogy beolvasszja az ún. szociális mozgalmakat egy történelem fölötti esztétikába, nemcsak lemond ezeknek politikai hatásáról, hanem megpróbálja kifejtetni azt az elképzelést, hogy a modern világ meghaladottá vált, mintha a modern világ egy különleges és egyedi eset lenne.

Én a magam részéről egy olyan vizsgálatot szeretnék javasolni, amelyben a posztmodern nem egy, a modern világot követő új episztemé, hanem annak a beismerése, hogy a modern világ „összetett kérdések/válaszok”-ból tevődik össze, azaz, összetett modern világok vannak és összetett társadalmi és kulturális kapcsolatok alkotják a modernséget. A posztmodern olyan értelemben, mint ahogy azt Webertől Habermasig állították, nem követi és nem is helyettesíti a modern világot, hanem úgy tekinti azt, mint egyet a sok válaszlehetőség közül, amelyek között ott vannak a latin-amerikai országok válaszai is.

Nem oly módon, ahogy azt Octavio Paz megfogalmazza, hogy a jelen poétikájában (ami tartalmazza a morált, a politikát, az erotikát stb.) mindent összebékít, hanem úgy tűnik nekem, hogy az új társadalmi helyzetek – éppen azokból a sajátosságokból kiindulva, amelyeket Paz is megemlít – úgy Latin-Amerikában, mint Európában és az Egyesült Államokban (sőt a szocialista országokban is) benne foglaltatnak a demokrácia újfajta elképzelésében és elgondolásában. Ernesto Laclau és Chantal Mouffe szerint a demokratizációs elképzelések újrafogalmazódnak, hiszen az új szociális mozgalmak megrendítik az eddigi alapelveket:

„A radikális demokrácia gondolkodásmódja már nem az univerzalizálás diskurzusa; az az ismeretelméleti alap, amiből kiindulva az univerzális osztályok és egyének megnyilatkoztak, mára már a különböző hangok polifóniájával helyettesítődött, ahol mindegyik szólam létrehozza saját öntörvényű gondolati identitását. A következmény döntő jelentőségű: nincs radikális és plurális demokrácia anélkül, hogy le ne mondanánk az univerzális gondolkodásmódról és arról az implicit kiindulási pontról, hogy az „igazság” csak bizonyos számú egyén számára elérhető.”⁸

⁸ ERNESTO LACLAU–CHANTAL MOUFFE: *Hegemony and Socialist Strategy. Towards a Radical Democratic Politics.* London, Verso 1985. 191–92. – Lásd még: ERNESTO LACLAU: *The Politics and Limits of Modernity.* Ford. *George Yúdice.* = *Universal Abandon? The Politics of Postmodernism.* Kiad. *Andrew Ross.* Minneapolis, University of Minnesota Press 1988.

Laclau és Mouffe diagnózisa arra késztet, hogy a politikai folyamatot alkotó artikulálásként gondoljuk (vagy képzeljük) el. Így magyarázzák:

„Ellentétben a totalitarizmus veszélyével, ami autoriter módon megváltoztathatatlan tagolást kényszerít ki, a probléma (amit a decentralizáció és a szociális szereplők nagy száma eredményez) azoknak a tagolásoknak hiányában rejlik, amelyek lehetővé tennék, hogy a társadalom különböző tagjai számára egy közös alap jöjjön létre. A teljes azonosság és a tökéletes különbözőség logikája között a demokrácia gyakorlata abban kellene, hogy álljon, hogy elismeri a szociális gondolkodásmódok sokféleségét és azt, hogy ezeket valamilyen módon artikulálni kell. Am ezt az artikulálást folyamatosan újra kell alkotni és újra kell tárgyalni, mivel nincs végpont, ahol valaha is létre jöhetne a végső egyensúly.” (i. h. 188.)

Bernardo Subercaseaux szerint ez az alkotó artikulálás *ki-saját-ítást* eredményez, azaz egy olyan azonosságot, amely csak ideiglenes lehet. Az egyfajta epigon logikához vezető „kulturális reprodukció” elképzelés helyett, ami az eredetit szembeállítja az utánzattal,⁹ a chilei kritikus egy „kisajátítási modellt” javasol, amely az alkotó artikulálás logikája szerint működik:

„A kulturális kisajátítás modellje szemben áll a latin-amerikai kultúra *dualista elképzelésével*; a kisajátítás folyamata önmagából eredően tagadja egy érintetlen, endogén kulturális középpont létezésének lehetőségét, elutasítja a kulturális tisztaságot és a bármilyen típusú esszencializmust, hiszen a latin-amerikai sajátosságok nem befejezettek és megcsináltak, hanem még most vannak alakulóban, tehát nem lehet megérteni őket prekoncepciók vagy előzetesen megállapított kategóriák alapján...” (34–35.)

Roberto Schwarz is elutasítja az imitáció/eredeti kategóriák szembeállítását, mert „nem teszi lehetővé (...), hogy látható legyen az idegen elem a sajátban, az imitáció az eredetiben és az eredeti az imitációban”.¹⁰ Schwarz az artikulálás fogalmi alapján újragondolta ezt a kérdést, csak hogy elképzelése szerint az alárendelt csoportoknak meg kell kapniuk a lehetőséget, hogy „saját érdekeiknek megfelelően újra felvessék (az aktualitás fogalmait), ami... úgy értelmezhető, mint a demokrácia meghatározása” (i. m. – *a kiemelés tőlem származik*). Véleményem szerint ez utóbbi kijelentés rendkívül fontos, hiszen mint ahogy ezt már előbb is jeleztem, a posztmodernről szóló polémia lényegében a demokratikus kultúra lehetőségéről folyó vita. (...)

⁹ BERNARDO SUBERCASEAUX: Kulturális kisajátítás a latin-amerikai gondolkodásmódban. = *Mundo* 1. 3. 1987 nyár 31.

¹⁰ ROBERTO SCHWARZ: Elidegenítésből származó nemzeti sajtóság. = *Punto de vista* 9. 1986. 28. november 22.

LATIN-AMERIKA ÉS A POSZTMODERN

A Jameson diagnózisával szembeni ellenvetéseket össze lehet foglalni úgy, ahogy a modern és a posztmodern szinte minden teoretikusa előnyben részesíti a kultúra nyugati-eurocentrikus modelljét: autonomizációs folyamat a kilencszázas évek esztéticizmusában, a kritikai potenciál visszaszerzése, majd kooptálása az avantgárd korszakban, minden értékszféra kulturizációja a posztmodern korban az evvel együtt járó *Lebenswelt* szimulációs gyarmatosításával. Ez a modell szükségszerűen hátrétrepre ítéli a többi társadalmat a nyugat-európaiakhoz képest. Ezért tehát Jameson, miután kialakította modelljét a posztmodernről, kidolgozta a harmadik világ kultúrájáról szóló elméletét is. Azaz egy olyan világról, amely még ellen tud állni a kapitalizmus terjeszkedésének, pontosan azért, mert belső, tudati szinten még nincs olyan szélsőségesen gyarmatosítva, mint ahogy az az Egyesült Államokban vagy Nyugat-Európában tapasztalható. Ez természetesen egy olyan világ, amely nem tudja az „igazat” (nincs „kognitív térképe”) a világ felépítéséről az új posztmodern logika szerint. A posztmodern korban teljesen lehetetlenné válik annak a képességnek a kialakulása, amelyre a kultúra általában azért támaszkodik, hogy legalább töredékes valóságterképet találjon ki. Ebből adódik a fennköltség állandó hisztérikus és skizofrén érzése a létfeltételek ábrázolásának képtelensége előtt. A harmadik világban még mindig olyan sémák szerint készülnek valóságterképek, amelyek mint a több millió éve kihunytt csillagok, illuzórikus képet sugároznak.¹¹

De kíséreljük meg más kiindulópontok felől megvizsgálni a kérdéskört. Ne felejtjük el, hogy a „modernség”-nek többféle változata létezik, s hogy a posztmodern nem jelent feltétlenül szakítást ezekkel, sőt – ellenkezőleg –, inkább annak felismerését, hogy nincs egyetlen érvényes modell, mint ahogy nincs egyetlen olyan egyén sem, aki meghatározhatja a történelem menetét. Azt se felejtjük el, hogy Latin-Amerikában nem a weberi modell szerint teremtődött meg a modernizmus, s hogy itt feltehetően lehetetlen annak utánzása. Így hát egyetértek José Joaquín Brunner megállapításaival, miszerint: a modernizáló értelmiség nem tudja, hogy a racionalitás nem egyetlen, hanem többféle és ellentmondásos, mivel „a tanulási folyamatok és az életkörülmények az egyéneket és a csoportokat a környezet szerint kondicionált és szükségszerűen különböző racionalizmusokba szocializálják.”¹²

¹¹ A már említett LASA-kongresszuson Jameson felvetette a „második világ” kultúrája elméletét, amely ugyancsak az ellenállás és szembeszegülés lehetőségén alapul egy olyan térségben, amely nem a kapitalizmus logikája körül, hanem a szociális társadalmak állami apparátusaiban megtestesülő közösség körül szerveződik!

¹² JOSÉ JOAQUÍN BRUNNER: Megjegyzések a modernizmusról és a posztmodernről a latin-amerikai kultúrában. = David y Goliat 17. 52.; 1987. szeptember 33. A David y Goliat különszáma – melyet Fernando Calderán adott ki – a következő ajánlással van ellátva: „Latin-amerikai identitás, a premodern, a modern és a posztmodern, avagy... »Szűk a fűző a kövér nőre?«”

Ha Latin-Amerikával kapcsolatban lehet egyáltalán posztmodernről beszélni, Brunner szerint az a kulturális homogenitásnak köszönhető:

„Vajon mit fejez ki ... az a viszonylagos nyugtalanság a modernséggel kapcsolatban, amely újra és újra felbukkan a térségben, szinte ugyanolyan gyakorisággal és erővel, ahogy feltűnnek új, modernizáló tervek. Azt mondhatnánk, hogy bizonyos modernizáló javaslatok, melyek változatlanul feltételezik racionális viselkedési normatívák adaptálását és elterjesztését, konfliktusba kerülnek avval, amit – jobb kifejezés híján – Latin-Amerika kulturális homogenitásának hívhatunk.” (i. m. 33.)

Mindezzel Brunner nem kimondotta a „történelmi-kulturális intézmények egyfajta egymásra rakódására utal”, afféle, ahogy geológiai rétegek találkoznak és „töréseket és nagy földmozgásokat” okoznak, mégpedig egy régimódi természet vs. kultúra szembeállításának megfelelően. Inkább egy bizonyos regionális *avant la lettre* posztmodernre, amely viszont teljes egészében alkotó eleme modernségünknek.

Nos hát Brunner ezt a kulturális heterogenitást nem nemzeti produktumként fogja fel, mivel az „...tükröz[ődve] a kollázsban, a „pastiche”-ban, a modernségünk posztmodernista hajtásaiban és allegóriáiban – a modernséggel együtt – a nemzetközi piac produktuma.” (i. m. 33.) Kulturális heterogenitás annyit jelent, mint „szegmentált részvétel ezen a nemzetközi piacon” és „differenciált részvétel helyi befogadó kódok szerint”, következésképpen hasonló ahhoz, amit a posztmodern néhány képviselője hirdet:

„... egyfajta decentralizációt, a tankönyvek által ábrázolt nyugati kultúra, az általa hirdett racionalizmus és a hozzátartozó kulcsintézmények dekonstrukcióját, úgy mint a feltételezhetően egyetemesen elterjesztett szokásaiét és kognitív stílusaiét ... a kimerült/előállított/reprodukált jelentések eltűnését és [...] az ebből következő kollektív ábrázolások leépülését, identitászavarokat, identifikációs késztetéseket, időhorizontok keveredését, az alkotóképzelet lebénulását, utópiák elvesztését, a helyi emlékezet szételését, a hagyományok elavulását.” (i. m. 34.)

Természetes hát, hogy a latin-amerikai társadalmakban nem jött létre az érték-szférák határozott autonómiája, azaz nem intézményesedtek a politikai vagy akár a vallási tényezőktől függetlenül. A normatív előírás új és új formáinak keveredése olyan társadalmakban történik, ahol csak helyi és részleges konszenzust tudnak elérni. Ebből következik Brunner szerint a tekintélyelvűség uralma, amely „ellenőrzi a konszenzusok sokféleségét”, vagy hogy az ideológiák a politizálás egyfajta „messianisztikus és fundamentalista stílusát” mutatják. Brunner magáévá teszi Norbert Lechner eme diagnózisát és elfogadja egy „szekularizált politika” megteremtésének szükségességét, mely csakúgy mint a posztmodern, magában hordozza „a teljes szűzség gondolatának kritikáját, a »vezér-elbeszélé-

sek» elhagyását, az idő átfordítását folyamatos jelenre, a politika visszaszorítását cserébe az anyagi és szimbolikus javakért.”¹³

Természetesen Brunner és Lechner olyan demokrácia mellett szállnak síkra, melyben már nem szükséges „aurával” vagy valamiféle varázssal ellátni az ideológiákat. Melyben le lehetne mondani arról, hogy a politika szociális azonosságokat építsen, s melyben éppen ellenkezőleg, „a kultúra terén ellenszekularizációs projektek” születnek, ezzel biztosítva azt, hogy a társadalom ne nélkülözze „a piacon nem felcserélhető érdekek és javak együttesét: az emberi jogokat, a társadalmi gyökereket, a valahová tartozás érzését, a szükséges transzcendentális támpontokat.” (i. m. 37.) Brunner számára Latin-Amerikában „a nyugtalanság a kultúrában nem a modern kimerüléséből ered”, hanem „az érte való elkeseredésből” „az állandó krízis” miatt, amit gerjeszt. De ebből a nyugtalanságból egy kulturális képzetnek kellene születnie, melynek olyan demokratikus kívánságlistákat kellene kivetítenie, mint amilyeneket Brunner említ.

Nos, Brunner nem képes semmilyen aurás reményt nyújtani és csak egy periférikus, csekély eszközökkel rendelkező modernségbe való beletörődést kínál nekünk (i. m. 37. – s ebben úgy tűnik sok lelhető fel a posztmodern állapotból). Néstor García Canclini viszont – abban az esszéjében, amely Brunnerét követi a *David y Goliat* különszámában – úgy tűnik, kiaknázza a kultúra funkcionális új-játeremtését, vagyis azt, ahogy a Latin-Amerika kulturális sokszínűségét alkotó, különböző társadalmi csoportok önmagukban „reprodukálják a kapitalista fejlődést, vagy segítségével vegyes formációkat hoznak létre” egyfajta társadalmi integráció reményében.¹⁴ García Canclini kutatásai során kimutatta a világkapitalizmus kontextusában működő „népi kultúrák” kölcsönhatásáról, hogy

„a kapitalista modernséghez nem szükséges megsemmisíteni azokat a gazdasági és kulturális erőket, amelyek nem segítik közvetlenül elő növekedését, abban az esetben nem, ha ezek az erők még összetartanak egy nagy létszámú szektort, kielégítik szükségleteiket vagy a rendszer kiegyensúlyozott reprodukciójáét. Legyen bár ez az egyensúly ellentmondásokkal terhes, szegényes és eredményezzen egy eklektikus, változékony, instabil kultúrát, olyat, mint például a szuvenírré lett népművészeti tárgyak, a videoklippben vagy a városi színházi előadáson előadott indiántáncok vagy pedig a rock Latin-Amerikában létrehozott különféle, nemzeti változatai, melyek a helyi folklór dallamstruktúráit olvasztotta magába.” (i. h.)

Sem García Canclini, sem Brunner nem osztják a népi kultúrák szentimentális vagy romantikus felfogását. Visszautasítják a „kulturális imperializmus” elmé-

¹³ Brunner Norbert Lechner egy kiadatlan kéziratából idéz: A demokratizáció problémái egy posztmodern kultúrában.

¹⁴ NÉSTOR GARCÍA CANCLINI: Antropológia versus szociológia, vita a tradíció és a modern között? = *David y Goliat* 17. 52. 1987. szeptember 40.

letét is, mely szerint a helyi csoportok kultúráját lezüllesztik.¹⁵ Egy másik antropológus, a braziliai Renato Ortiz is csatlakozik hozzájuk, amikor elveti a kulturális elemzés kiindulópontjaként a „nemzeti és a külföldi szembenállását, hiszen ami [...] érdekes, az pontosan az, amit ezek az elméletek tagadnak, azaz a modern társadalom eljövetele”.¹⁶ Ez a braziliai modernitás túllép a nemzeti kereteken. Ahogy García Canclini jelezte Mexikóval kapcsolatban, Ortiz is megállapítja, hogy a népi kultúra a „nemzeti-népi” megfogalmazásból átalakult „nemzetközi-népivé” (i. m. 205.). Vajon mit jelent ez Brazília esetében?

Ortiz feltételezi, hogy a modernség brazil elképzelése mindig is „nemzeti konstrukció” volt (i. m. 35.). Ha a húszas évek modernistáinak elképzelésére gondolunk, ez a megfigyelés igazoltnak tűnik, hiszen maga Mário de Andrade is azt vallotta, hogy ez a mozgalom „egy új nemzeti állam létrehozásának előhírnöke vagy előkészítője” volt, azaz, az estado Novoé.¹⁷ Amit Ortiz pontosítani próbál az az, hogy a brazil modernség nem más, mint egy folyamatos vágy a modernné válásra. Ezen alapul a modernségük tradíciója. De ez egy akritikus tradíció volt, ellentétben azzal, amit Paz tart. *Los hijos del limo* című művében kijelenti, hogy a modernség tradíciója a szakítás tradíciója és egyúttal szakítás a tradícióval. Ortiz szerint:

„Ebben az értelemben [azaz az utópizmus és a jövőbeliség, amit a szakítás magában hordoz] én azt mondanám, hogy a modernség egy elkerülhetetlenül »befejezetlen terv« (és nem, mint ahogy Habermas tartja, egy »még« befejezetlen terv). A modernség ellentétben áll azzal a konkrét helyzettel, amelyből kiemelkedik, s amellyel ugyanakkor szembenáll. Úgy gondolom, hogy Brazíliában a modernségnek ez a robbanékony, a múlttal szakító oldala sohasem ugyanabban a formában jelentkezett, mint az európai országokban, mert a képzeletünket fogva tartó gondolat mindig is társult ahhoz a konkrét igényhez, hogy egy modern brazil társadalmat építsünk” (i. m. 209.).

Így hát, García Canclini rávilágít a latin-amerikaiak központi kérdésére:

„... a társadalomelmélet és a kultúraelmélet számára nem az a központi kérdés, hogy miként lehet felülmúlni a modernséget, hanem hogy a tradíciók és a modernség miért alkotnak egy, csak részlegesen megvalósított és következetesen sikertelen folyamatot. Ebből következik, hogy a posztmodern reflexió itt helytálló, azzal a feltétellel, hogy nem a modernségtől meg-

¹⁵ Lásd NÉSTOR GARCÍA CANCLINI: Transznacionális kultúra és népi kultúrák Mexikóban. = Cuadernos Hispanoamericanos 431. 1986. május 5.

¹⁶ RENATO ORTIZ: A Moderna Tradição Brasileira. Cultura Brasileira e Industria Cultural. São Paulo, Brasiliense 1988. 190.

¹⁷ MARIO DE ANDRADE: O Movimento Modernista. = Apectos da Literatura Brasileira. São Paulo, Brasiliense 1988. 190.

szabadító lehetőségként fogjuk fel, hanem [...] mint egy új formáját annak, hogy rávilágítson a tradícióval való kapcsolatára, s mindkettő korlátaira és kríziseire” (i. m. 44.).

PASTICHE ÉS DEMOKRATIZÁCIÓ

Bizonyára nem véletlen, hogy amikor García Canclini a modern és a tradíció közötti kapcsolatot vizsgálja, utal a pastiche-re (pastiche: stílusutánzat), a kollázsra és a giccse. Ez a megfigyelés két okból is rendkívül fontos. Először is, ha a pastiche jelentős összetevője a modern világ kapcsolatrendszerének, akkor Latin-Amerika posztmodernsége a modernizációs tervek megszületésének pillanatától érzékelhető. García Canclini ezért úgy fogalmaz, hogy Latin-Amerika „preposztmodern”. Vagy mint ahogy azt már más alkalommal javasoltam,¹⁸ úgy is lehetne fogalmazni, hogy Latin-Amerikában a kultúra helyzete paramodern. Más részről a fent említett megfigyelés azért is fontos, mert hangsúlyozza, hogy a heterogenizáció folyamata nem forradalmi, és evvel szemben áll az avantgárd elméletíróinak álláspontjával, köztük Octavio Paz, Haroldo de Campos, Emír Rodríguez Monegal és Severo Sarduy elképzelésével, akik karneváli és antropológiai szemléletmódjukkal a forradalmiságot várták el az intertextualitástól.¹⁹

Meg kell említenünk, hogy nem helyes, ha éles különbséget teszünk a paródia és a pastiche között, hiszen mindkét módszer az intertextualitás alkotóeleme. A különbség az, hogy a paródia esetében a megszokottnon túllépő jelleget szokták hangsúlyozni, a pastiche esetében pedig a stilizáló jelleget. Az első esetben meghaladunk egy modellt, a másodikban pedig vetekedünk vele. De mindkét viselkedésmód egyszerre jelen lehet ugyanabban az intertextuális kapcsolatban, és így látja ezt Sarduy is, amikor kisajátítja a bahtyini karnevál-meghatározást: „gúnyt rejtő apoteózis (megdicsőülés)”. (*A barokk és a neobarokk*. 175.).

Mindkét esetben ki-saját-ításról van szó, hiszen ahogy Affonso Romano de Sant’Anna kifejti, a parodisztikus kisajátítás megváltoztatja a szöveg ideológiai és

¹⁸ DORIS SOMMER és GEORGE YÚDICE: *Latin American Literature from the »Boom« On. = Postmodern Fiction: A Bio-Bibliographical Guide*. Kiad. *Larry McCaffery*. Westport, CT, Greenwood Press 1986. 189.

¹⁹ Lásd: OCTAVIO PAZ: *Los hijos del limo (A sár gyermekei)* és a korábban említett cikk, *A romantika és a kortárs költészet*; Serafim Ponte Grande. Oswald de Andrade Összes Művei. 2. köt. Bev. Oswald de Andredéhez: *Haroldo de Campos*. Rio de Janeiro, Civilização Brasileira 1971.; Macunaima Morfológiája. São Paulo, Perspectiva 1973.; EMÍR RODRÍGUEZ MONEGAL: *Karnevál/Antropofágia/Paródia*. = *Revista Iberoamericana* 108–109. 1979. július–december; SEVERO SARDUY: *Escrito sobre un cuerpo (Egy korpuszról írott)*. Buenos Aires, Sudamericana 1969.; *A barokk és a neobarokk*. = *América Latina en su literatura (Latin-amerika sajtó irodalmában)*. Kiad. *César Fernández Moreno*. Mexikó, Siglo XXI. 1972. *Barroco (Barokk)*. Buenos Aires, Sudamericana 1974.; *La simulación (A szimuláció)*. Caracas, Monte Avila 1982.

esztétikai jelentését, míg a parafrázisos kisajátítás meghosszabbítja azt.²⁰ Sant' Anna azt is felveti, hogy az intertextualitás újabb alkalmazásaival kapcsolatban az lehet mondani, hogy „különböző stílusok élnek együtt demokratikusan” (i. m. 88. – *kiemelés tőlem*). Mindazonáltal én úgy vélem, hogy a latin-amerikai kultúra és irodalom esetében általában szinte kizárólag csak a stílusok keverésével parodisztikus, szabályokat sértő jellegéről beszélhetünk. Ez világosan látszik abban az elemzésben is, amit Sarduy készített a kubai kultúráról az *Escrito sobre un cuerpo* (Egy korpuszról írott) című művében. Cintio Vitier egy *Lo cubano en la poesía* (Kubaiság a költészetben) című művében kifejtett kijelentéséből kiindulva, amely szerint Balboa egyik költeményében „a görög-latin mitológiai elemek keverednek a bennszülött növény- és állatvilággal, sőt az őslakosok ruházatával”, Sarduy Lezama Lima *Paradiso* (Paradicsom) című művében ugyanezt fedezi fel „[az] egymás mellé helyezett heterogén elemek mellett ráadásul és meglepetésként ott található a felületek találkozásának érdekessége” (70.).

Nos, ha ilyen nézőpontból közelítjük meg az intertextualitást, az nem vezet demokratikus párbeszédhez, hiszen az a heterogenitás, amely a sarduyi modellben dialógust folytat a szöveggel, nem vesz részt egy valódi interszubjektivitásban. Ez a szakítás modellje; végső soron a heterogenitás, amely a korpusz vagy a szöveg létét hangsúlyozza nem más, mint maga a kifejező eszköz, akár az *écriture* értelmében, mint Kristeva és Barthes esetében, vagy nyelvészeti -filozófiai megközelítésben, mint Octavio Paz Heideggertől átvett gondolatmenetében. Az első esetben meg kell említenünk, hogy az *écriture* elmélete, ahogyan az a *Tel Quel* lapjain megfogalmazódik, az író-t a társadalommal való kapcsolatbalépés és az interszubjektív viszony megteremtése előtti állapotra szűkíti. Innen ered, hogy Kristeva és *Tel Quel* elmélete nemigen vezet demokratikus gondolkodásmódhoz. Paz azt a megoldást javasolja az analógia és az irónia, a hagyomány és a szakítás dialektikájára, hogy az egyént a korpusz jelenében helyezi el, ez pedig nem más, mint a heideggeri Dasein szolipszista változata, és ez sem vezet demokratikus gondolkodásmódhoz. Mindkét eset azt mutatja, hogy az avantgárd dühödt képviselője kizárólag csak neokonzervatív álláspontot eredményezhet, és ez az, amit az utóbbi években Kristeva és Paz is képviselt.

Mindez mégsem jelenti azt, hogy az avantgárd által képviselt intertextualitást csak a szabályok megsértésének modellje alapján értelmezhetjük. A tradíció nem kell, hogy szükségszerűen a szakítás tradíciója legyen. Síviano Santiago egy kiváló tanulmányában különbséget tesz az avantgárd tradíció és az előbb említett neokonzervatív aspektus között. Santiago kifejti, hogy a 20-as évek brazil szecessziós művészei nemcsak az európai kultúra antropofagizálására törekedtek, hanem szembesülve ezzel az elismert kultúrával, szükségét érezték annak, hogy kitalálják saját nemzeti múltjukat és jelenüket, egy szinte kvázi-régészeti

²⁰ AFFONSO ROMANO DE SANT'ANNA: Paródia, Parafrázis & Cia. São Paulo, Atica 1985. 56.

vitára fogtak, ami rokonságot mutat az e cikk elején kifejtett „artikulációs-sajátítási modellel”. Santiago érvelése a következő:

„Nézőpontom szerint arra, hogy a modernizmus tradíciójáról beszélhesünk és ezt elválasszuk a neokonzervativizmustól, a legérdekesebb példa az az utazás, amelyet a modernista művészek 1924-ben Minas Gerais-ba tettek. Ezen az úton többek között Mário és Oswald [de Andrade] és egy Franciaországban élő svájci költő, Blaise Cendrars vett részt. Ezek a költők mind át voltak itatva a futurista eszmékkel, hittek a gépi civilizációban és a fejlődésben, és hirtelen egy olyan utazást tettek, amelynek célja a gyarmati Brazília felkeresése volt. Foglalkoznak a nemzeti történelmi múlttal – számunkra ez a legfontosabb – és az eredetiséggel, azaz a hétszázas évek mineirói barokk művészetével.”²¹

A hagyományok felelevenítése a kiegészítés folyamatában megy végbe, ennek a folyamatnak során az elfogadott világ megnyílik az elutasított világ előtt, mint ahogy ezt Derrida a *De la grammatologie* című művében kifejti.²² Silviano Santiago a következőképpen írja le a helyettesítő pastiche-t:

„A pastiche nem elutasítja, hanem megszegyenítő, lenéző, ironikus gesztussal elfogadja a múltat mint olyat; maga a műalkotás pedig nem más, mint egyfajta kiegészítés. Épp ezért nem hívnám »neo-expresszionizmusnak«, hanem az »expresszionisták helyettesítőjének« nevezném. [Santiago itt a német neoexpresszionisták műveire utal és mindazokéra, akik anélkül akarják újra a magukénak vallani az expresszionizmus stílusát és esztétikáját, hogy ironizálnának rajta vagy parodizálnák azt. – G. Y.] Figyeljék

²¹ SILVIANO SANTIAGO: *Permanencia do discurso da tradição no modernismo*. = GERD BERNHEIM et al.: *Cultura Brasileira: Tradição/Contradição*. Rio de Janeiro, Jorge Zahar/Funarte 1987. 124.

²² „A kiegészítés egy hozzátétel, egy felesleges elem, egy teljesség, amely egy másik teljességhez kapcsolódik, a jelenlét betetőzése. Beteljesíti és felhalmozza a jelenlétet. Ez az a mód, ahogyan a művészet, a techné, a kép, a megjelenítés, a konvenció etc. mint a természet kiegészítései létrejönnek, és gazdagodnak a felhalmozás áhítatával. [...]”

De a kiegészítés kiegészít. Nincs más hozzátétel, mint a behelyettesítés. Valami helyett cselekszik vagy sugall; ha beteljesít, az olyan, mint amikor egy úr beteljesítődik. Ha megjelenít és egy képet alkot, akkor ez a jelenlét előzetes hiánya miatt lehetséges. Helyettes és helytartó, a kiegészítés egy melléklet, egy alárendelt hatalom, amelynek helye van. Mint helyettesítés nem egyszerűen csak hozzátevéődik egy jelenvalóság pozitívumához, nem alkot semmilyen felszín, hanem helyzetét a hiány struktúrája rajzolja ki. Egy adott helyen egy adott dolog nem telítődhet önmagával, nem valósíthatja meg önmagát, hacsak nem a jel és a meghatalmazás teljesíti be. A jel mindig az adott dolog kiegészítése.

[...] Mindkét jelentés kölcsönösen kialszik vagy a másikkal szembesülve diszkrétan megsemmisül. De közös funkciójuk a következőkben felismerhető: a kiegészítés akár hozzátesz, akár helyettesít, külső tényező, kívül van azon a lehetőségen, amúhoz hozzáteszik, idegen tőle, hiszen ahhoz, hogy helyettesítője lehessen, különböznie kell.”

JACQUES DERRIDA: *De la grammatologie*. Buenos Aires, Siglo XXI. 1971. 185–86.

meg, hogy a kiegészítő szó logikája rendkívül érdekes, hiszen a kiegészítés azt az érzést kelti, hogy egy befejezetlen, illetve befejezésre váró valami van a kezünkben. A kiegészítés az, amit hozzáadunk valamihez, ami már amúgy is teljes. Azért én azt mondanám, hogy a pastiche nem meghajol a múlt előtt, hanem felvállalja” (i. m. 136.).

Santiago kifejti, hogyha meg akarjuk érteni, hogyan működik a hagyomány Oswald de Andrade költészetében és az avantgárdban általában, akkor abba kell hagynunk az 50-es, 60-as, 70-es évek konkretista költőinek olvasását. A spanyol-amerikai környezetben arról az olvasatról lenne szó, amit Paz, Sarduy, Rodríguez Monegal és az epigonok egész sora követ, akik a „szó forradalmának” elvét hirdetik, de eredményeik leginkább neokonzervatívok.

Hogy rövidre fogjam, visszatérek Habermasnak a modern világról alkotott elméletére, ami szerint az instrumentális ráció leigázta a *Lebensweltet*. Ez a leigázás többek között a posztmodern neokonzervatívok, mint például Daniel Bell és az anarchista posztmodern leigázása, ahogyan Habermas a francia filozófusokat, Nietzsche örököseit nevezi (Derrida, Foucault, Deleuze és a többiek).²³ Nos, Habermas mindkét esetben megjegyzi, hogy egyik csoport sem találja meg az egyetlen olyan alternatívát, amely képes lenne megmutatni a kiutat abból az apóriából vagy impasse-ból, ami az instrumentális modernség és az antimodern esztétika modernsége között jött létre, más szóval a szisztematikus modernizáció és a *Lebenswelt* esztétikai szférába való reakciós menekülésének ideológiája között. Még a nyelvészethez és a posztstrukturalista filozófiához való visszatérés sem volt képes megszüntetni ezt az impasse-t, hiszen a nyelvet mint abszolút, szinte metafizikai másságnak fogta fel. Hogy túllépjen ezen, Habermas visszatér a modernség kezdeteihez és felelevenít egy másik hagyományt, nem a szakítást, hanem a kommunikációs (érthetjük úgy, hogy demokratikus) észét. Úgy érvel, hogy csak ennek az észnek általánosításával válik lehetővé a *Lebenswelt* újbóli megnyitása, amit már csaknem kiirtott a kapitalizmus által bevezetett instrumentális ráció.

Hogy kapcsolatot hozzunk létre a képzelet demokratizmusa és a stilizációs artikuláció (pastiche) között, utalni szeretnék arra, ahogyan Luiz Costa Lima *O Controle do Imaginário. Razão e Imaginação no Ocidente*²⁴ című művében feleleveníti a mimézis hagyományát. Costa Lima a következőképpen érvel:

„a költőiség immanens elméletének válsága lehetővé és szükségessé teszi, hogy elkezdjük újraolvasni a romantikusokat, és olyan irányzatokat emeljünk ki, amelyekről eddig nem vettek tudomást. Irányzatokat, amelyek elsősorban a művészet esetében nem választják el az élet többi összetevő-

²³ Lásd a 7-es jegyzetet.

²⁴ São Paulo, Brasiliense 1984.

jétől. Nos hát, ez a specifikusság és kölcsönös kapcsolat nagyon jól felmérhető a mimézis nézőpontjából. [Freud pszichoanalitikai elmélete] egy mindennap elvégzett (és eltörölt) mimézisről vall. De mi lehet a különbség a hatás tekintetében? A legfőbb különbség..., amelyet az esztétikai tapasztalatnak alávetett irodalmi mimézis idéz elő... az, hogy a befogadótól többet igényel, mint a dekódolás nyelvi képessége... Az olvasó szerepe nem csupán arra korlátozódik, hogy explicitté tegye azt, amit a szöveg implicit módon tartalmaz, hiszen aki ezt állítja, az voltaképpen azt jelenti ki, hogy még ha ideális lehetőségként is, de létezik a szöveg egyetlen helyes értelmezése. Ám ez a folyamat ezzel épp ellenkezőleg pluralizációs folyamat, hiszen a befogadó képzeletbeli tevékenységétől függ. A mimézis egy olyan folyamat, amely a fikció formájában válik konkrétá..., ezt nem szabad összetéveszteni az én kifejeződésével, hiszen evvel ellentétben itt az én megkettőződésének élményéről van szó” (i. m. 66–69.).

Ez a magyarázat nemcsak abban segíthet nekünk, hogy a posztmodern vagy a posztavantgárd nézőpontjából újragondoljuk az avantgárd esztétikáját, hanem abban is, hogy létrehozzuk azt az esztétikát, amely képes lesz arra, hogy részt vegyen a demokratikus etika megalkotásában. A mimézisnek ez a felfogása „nem másolat vagy helyettesítő jelleggel alapul, hanem a lejátszódó transzformációs folyamaton” (i. m. 64. – a *kiemelés tőlem*). Ebből a perspektívából, ami szükség-szerűen magába foglalja az olvasó aktív részvételét, de ez nem olyan avantgárd módon történik, mint ahogyan az a *Rayuela (Ugróiskola)* című műben megjelenik, amely az olvasóra egyfajta immanentista, macho létet kényszerít rá, lehetővé válik, hogy ne egy zárt helyi közösséget építsünk fel, hanem hogy megnyissuk annak lehetőségét, hogy a kulturális heterogenitások párbeszédbe lépjenek egymással, és ez az, amiről Brunner és García Canclini is beszéltek. Ebből a perspektívából újra lehetne gondolni a nicaraguai avantgárd és Ernesto Cardenal költészetének kapcsolatát, amely nem más, mint a mimézis esztétikája, egy kiegészítő mimézisé, amelyet nem kizárásra, hanem arra használunk, hogy egy demokratizációs etika lapján kinyissuk a kulturális képzelet terét. Belefoglalhatnánk az avantgárd és a nicaraguai műhelyköltészet kapcsolatát, valamint az evangéliumok újraolvasásának esztétikáját. Mindegyik esetben egy parafrázisos kisajátításról van szó; hogy Sant’ Annát parafrázeáljuk, azzal, hogy más-szövegeket állítunk, lehetővé válik, hogy önmagunkat megismerjük, hogy azt a tudást, amit a mimetizált szövegek adnak, kiegészítsük avval a tudással, amely az olvasóban keletkezik, amikor ezeket a szövegeket saját tapasztalataival veti össze.

Bahtyin nem bízott a heideggeri fogalmakkal meghatározott poészisben, mert a heterogenitás egy olyan emberen túli lényben „testesült meg”, aki nem képes köznapi nyelven kommunikálni, egy olyan lényben, amely nem válik konkrétá a beszélgetőpartnerben. Silviano Santiago a „posztmodern narrátor” pastiché-ben ezt a beszélgetőpartnert, ezt a másik konkrét lényt fedezi fel:

„...azt mondhatjuk, hogy a narrátor azért tekint a másokra, hogy beszédbe vonja, hiszen nem azért van ott, hogy saját tapasztalatából eredő cselekményekről beszéljen. De semelyik írott szöveg nem ártatlan. Az előbbi kijelentést kiegészíthetjük azzal a megjegyzéssel, hogy az, hogy a másikat beszéltetjük, végül is azt jelenti, hogy magunk beszélünk, csak indirekt formában. A narrátor beszéde... közbeékelten személyesen keresztüli beszéd.”²⁵

A tanulmány végén Santiago kiemeli, hogy az írás még mindig létezik mint tanúságtévő dokumentum. És ha jól meggondoljuk, észrevesszük, hogy a tanúságtétel, úgy, ahogy azt Burgos/Menchú az *Me llamo Rigoberta Menchú y así me nació la conciencia* (Engem Rigoberta Menchúnak hívnak, és így született meg az öntudatom) vagy Alegria/Eugenia: *No me agarran viva: la mujer salvadoreña en lucha* (Nem kapnak el élve: a salvadori nő harcban) vagy Poniatowska/Jesúsa: *Hasta no verte Jesús, mío* (Amíg nem látlak Jesúsom) című dokumentumregényeikben megvallják, arra szolgál, hogy lehetővé tegye, hogy a tapasztalat ne váljon üres vagy rémisztő látványossággá, úgy ahogy azt az elnyomórendszerek szeretnék, hanem artikuláció és transzformáció legyen, más szóval egy demokratizációs képzeleti tér építménye.

(George Yúdice: *¿Puede hablarse de postmodernidad en América Latina?* = *Revista de Crítica literaria Latinoamericana* 15. 1989. 29. 105–128).

(Fordította: Cselik Ágnes)

²⁵ SILVIANO SANTIAGO: O narrador Pós-Moderno. *Revista do Brasil* 1986. 5. 2., 7.

BIBLIOGRAFÍA

Latin-amerikai irodalomelméleti bibliográfia

- ACHUGAR, HUGO: Notas para un debate sobre la crítica literaria latinoamericana. = *Casa de las Américas* 19. 110 (1978). 3–18.
- ACHUGAR, HUGO: Literatura/literaturas y la nueva producción literaria latinoamericana. = *Revista de Crítica Literaria Latinoamericana* 29 (1989). 153–165.
- ACHUGAR, HUGO: Fin de siglo. Reflexiones desde la periferia. = *Posmodernidad en la periferia*. Eds. H. Herlinghaus–M. Walter. Berlin, 1994. 233–255.
- ACHUGAR, HUGO: Repensando la heterogeneidad latinoamericana (a propósito de lugares, paisajes y territorios). = *Revista Iberoamericana* 176–177 (1996). 845–862.
- ADORNO, ROLENA: Todorov y de Certeau: La alteridad y la contemplación del sujeto. = *Revista de Crítica Literaria Latinoamericana* 17. 33 (1991). 51–58.
- ADORNO, ROLENA: Reconsidering Colonial Discourse for Sixteenth- and Seventeenth-Century Spanish America. = *Latin American Research Review* 28. 3 (1993). 135–145.
- ADORNO, R.–W. D. MIGNOLO: Colonial Discourse. = *Special Issue of Dispositio* 36–38 (1989).
- AÍNSA, FERNANDO: *Identidad cultural de Iberoamérica en su narrativa*. Madrid, Gredos 1986.
- ARBELAEZ, FERNANDO: Notas sobre la crítica en Latinoamérica. = *Boletín Cultural y Bibliográfico* 11. 11 (1968). 106–112.
- ARONNE AMESTOY, LIDA: *América en la encrucijada de mito y razón*. Buenos Aires, Fernando García Cambeiro 1976.
- BALLÓN-AGUIRRE, ENRIQUE: Historiografía de la literatura en sociedades plurilingües (multilingües y pluriculturales): Un escorzo. = *Filología* (Buenos Aires) 22. 2 (1987). 5–25.
- BARNET, MIGUEL: La novela testimonio. Socio-literatura. = *Testimonio y literatura*. Eds. René Jara–Hernán Vidal. Minneapolis, Prisma Books 1986. 280–302.
- BARNET, MIGUEL: Testimonio y comunicación: una vía hacia la identidad. = *Testimonio y literatura*. Eds. René Jara–Hernán Vidal. Minneapolis, Prisma Books 1986. 303–314.
- BARRENECHEA, ANA MARÍA: La(s) historia(s) de la literatura. = *Filología* (Buenos Aires) 22. 2 (1987).
- BECKER, JÜRGEN: Jauss y Borges: sobre las relaciones entre estética de la recepción y el posmodernismo. = *Nuevo Texto Crítico* 3. 6 (1990). 147–154.

- CASULLO, NICOLÁS, ed. *El debate de la modernidad/postmodernidad*. Buenos Aires, El Cielo por Asalto 1988.
- CASULLO, NICOLÁS: Posmodernidad de los orígenes. = *Nuevo Texto Crítico* 3. 6 (1990). 95–104.
- CHANADY, AMARYLL: Latin American Discourses of Identity and the Appropriation of the Amerindian Other. = *Sociocriticism* 6, 1–2 (1990): 33–48.
- CHANADY, AMARYLL: The Anonomies of Latin American Discourses of Identity and Their Fictional Representation. = *Latin American Identity and Constructions of Difference*. Ed. Amaryll Chanady. ix–xlvii. Minneapolis, U. of Minnesota Press 1994.
- CHANADY, AMARYLL (Ed.): *Latin American Identity and Constructions of Difference*. Minneapolis, University of Minnesota Press 1994.
- COLLAZOS, OSCAR (Ed.): *Literatura en la revolución y revolución en la literatura*. México, Siglo XXI 1982.
- CORNEJO POLAR, ANTONIO: El indigenismo y las literaturas heterogéneas. Su doble estatuto sociocultural. = *Sobre literatura y crítica latinoamericanas*. Caracas, UCV 1982.
- CORNEJO POLAR, ANTONIO: Para una agenda problemática de la crítica literaria latinoamericana: diseño preliminar. = *Sobre literatura y crítica latinoamericanas*. Caracas, UCV 1982. 33–41.
- CORNEJO POLAR, ANTONIO: Unidad, pluralidad, totalidad: el *Corpus* de la literatura latinoamericana. = *Sobre literatura y crítica latinoamericanas*. Caracas, UCV 1982. 43–50.
- CORNEJO POLAR, ANTONIO: La literatura peruana: totalidad contradictoria. = *Revista de Crítica Literaria Latinoamericana* 9. 18 (1983). 37–50.
- CORNEJO POLAR, ANTONIO: Las literaturas marginales y la crítica: una propuesta. = *Augusto Roa Bastos y la producción cultural*. Ed. Saúl Sosnowski. Buenos Aires, Ediciones de la Flor 1986.
- CORNEJO POLAR, ANTONIO: La literatura latinoamericana y sus literaturas regionales y nacionales como totalidades contradictorias. = *Hacia una historia de la literatura latinoamericana*. Ed. Ana Pizarro. México, El Colegio de México 1987. 123–136.
- CORNEJO POLAR, ANTONIO: Los sistemas literarios como categorías históricas: elementos para una discusión latinoamericana. = *Revista de Crítica Literaria Latinoamericana* 15. 29 (1989). 19–25.
- CORNEJO POLAR, ANTONIO: Los comienzos de la heterogeneidad en las literaturas andinas: voz y letra en el „diálogo” de Cajamarca. = *Revista de Crítica Literaria Latinoamericana* 17. 33 (1990). 155–207.
- CORNEJO POLAR, ANTONIO: Nuevas reflexiones sobre la crítica literaria latinoamericana. = *De Cervantes a Orovilca*. Ed. Julio Peñate. Madrid, Visor 1990.
- CORNEJO POLAR, ANTONIO: Heterogeneidad y contradicción en la literatura andina. = *Nuevo Texto Crítico* 5. 9–10 (1992). 103–111.

- CORNEJO POLAR, ANTONIO: Ensayo sobre el sujeto y la representación en la literatura latinoamericana: algunas hipótesis. = *Hispanérica* 22. 66 (1993). 3–15.
- CORNEJO POLAR, ANTONIO: *Escribir en el aire: ensayo sobre la heterogeneidad socio-cultural en las literaturas andinas*. Lima, Horizonte 1994.
- CORNEJO POLAR, ANTONIO: Una heterogeneidad no dialéctica: sujeto y discurso migrantes en el Perú moderno. = *Revista Iberoamericana* 176–177 (1996). 837–844.
- DE GRANDIS, RITA: *Polémicas y estrategias narrativas en América Latina*. Rosario, Beatriz Viterbo 1993.
- DESSAU, ADALBERT: Probleme der Latinamerikanischen Literaturgeschichte im Lichte de Arbeiten José Carlos Mariátegui. = *Wissenschaftliche Zeitschrift der Universität Rostock* 12. 4 (1963). 709–718.
- DUSSEL, ENRIQUE: Eurocentrism and Modernity (Introduction to the Frankfurt Lectures). = *boundary 2* 20. 3 (1993). 65–76.
- ESCOBAR, TICIO: Posmodernismo / precapitalismo. = *Casa de las Américas* 168 (1988). 13–19.
- ETTE, OTTMAR: ¿Heterogeneidad cultural y homogeneidad teórica? = *Notas: Reseñas Iberoamericanas* 3. 1 (1996). 2–17.
- FERNÁNDEZ RETAMAR, FERNANDO: Prólogo a esta primera edición completa. = *Para una teoría de la literatura hispanoamericana*. Bogotá, Insituto Caro y Cuervo 1995. 15–34.
- FERNÁNDEZ RETAMAR, FERNANDO: Teoría (y práctica) de la literatura. = *Para una teoría de la literatura hispanoamericana*. Bogotá, Instituto Caro y Cuervo 1995. 311–330.
- FERNÁNDEZ RETAMAR, ROBERTO: *Papelería*. Las Villas, Universidad Central de Las Villas 1962.
- FERNÁNDEZ RETAMAR, ROBERTO: *Para una teoría de la literatura hispanoamericana y otras aproximaciones*. La Habana, Casa de las Américas 1975.
- FERNÁNDEZ RETAMAR, ROBERTO: La contribución de las literaturas de la América Latina a la literatura universal en el siglo XX. = *Revista de Crítica Literaria Latinoamericana* 2. 4 (1976). 17–30.
- FERNÁNDEZ RETAMAR, ROBERTO: *Calibán y otros ensayos*. 2da. ed. La Habana, Arte y Literatura 1979.
- FERNÁNDEZ RETAMAR, ROBERTO: Casi veinte años después. = *Nuevo Texto Crítico* 5. 9–10 (1992). 9–19.
- FERNÁNDEZ RETAMAR, ROBERTO: Adiós a Calibán. = *Casa de las Américas* 191 (1993). 116–122.
- FERNÁNDEZ RETAMAR, ROBERTO: Caliban speaks five hundred years later. = *Caribbean Quarterly* 42. 4 (1996). 1–10.
- FOLLARI, ROBERTO A.: *Modernidad y postmodernidad: una óptica desde América Latina*. Colección Cuadernos, Buenos Aires, Aique Grupo Ed. 1990.
- FRANCO, JEAN: From Modernization to Resistance: Latin American Literature 1959–1976. = *Latin American Perspectives* 5 (1978).

- FRANCO, JEAN: Tendencias y prioridades. = *Escritura* 5. 11 (1981). 7–19.
- FRANCO, JEAN: The Nation as Imagined Community. = *The New Historicism*. Ed. H. Aram Veveser. New York, Routledge 1989. 204–212.
- FRANCO, JEAN: ¿La historia de quién? La piratería postmoderna. = *Revista de Crítica Literaria Latinoamericana* 17. 33 (1991). 11–20.
- GARCÍA CANCLINI, NÉSTOR: Para una teoría de la socialización del arte latinoamericano. = *Casa de las Américas* 89 (1975). 99–119.
- GARCÍA CANCLINI, NÉSTOR: El debate posmoderno en Iberoamérica. = *Cuadernos Hispanoamericanos* 463 (1989). 79–92.
- GARCÍA CANCLINI, NÉSTOR: La crisis teórica en la investigación sobre cultura popular. = *Nuestra América Latina* 1 (1989). 32–49.
- GARCÍA CANCLINI, NÉSTOR: *Culturas híbridas: estrategias para entrar y salir de la modernidad*. México, Grijalbo 1990.
- GARCÍA CANCLINI, NÉSTOR: Los estudios culturales de los 80 a los 90: Perspectivas antropológicas y sociales en América Latina. = *Posmodernidad en la periferia*. Eds. H. Herlinghaus–M. Walter. 1994.
- GARCÍA MÉNDEZ, JAVIER: La crítica literaria entre la condición posmoderna y la condición crítica. = *Nuevo Texto Crítico* 3. 6 (1990). 43–56.
- GONZÁLEZ ECHEVARRÍA, ROBERTO: Criticism and Literature in Revolutionary Cuba. = *Cuban Studies* 11. 1 (1981). 1–17.
- GONZÁLEZ ECHEVARRÍA, ROBERTO: *The Voice of the Masters: Writing and Authority in Modern Latin American Literature*. Austin, University Texas Press 1985.
- GONZÁLEZ ECHEVARRÍA, ROBERTO: The Criticism of Latin American Literature Today. = *Profession* 87. New York, MLA 1987. 10–13.
- GONZÁLEZ ECHEVARRÍA, ROBERTO: *Myth and Archive: A Theory of Latin American Narrative*. Cambridge, Cambdridge UP 1990.
- GONZÁLEZ STEPHAN, BEATRIZ: Cuestiones de método: „sistema” y „proceso” en la literatura de nuestra América. = *Ideologies and Literature* 3. 2 (1988). 23–37.
- GORDON, SAMUEL: Creación literaria y canonización crítica. Ciento cincuenta números de la Revista Iberoamericana. = *Revista Interamericana de Bibliografía* 40. 4 (1990).
- GUTIÉRREZ GIRARDOT, RAFAEL: La historiografía literaria de Pedro Henríquez Ureña: promesa y desafío. = *Casa de las Américas* 144 (1984).
- GUTIÉRREZ GIRARDOT, RAFAEL: Revisión de la historiografía literaria latinoamericana. = *Hacia una historia de la literatura latinoamericana*. Ed. Ana Pizarro. México, El Colegio de Mexico 1987. 79–100.
- HERLINGHAUS, HERMANN: Auf dem Weg zu einem postmodernen Begriff von Alltagskultur bei José Joaquín Brunner. = *Lateinamerika denken. Kulturtheoretische Grenzgänge zwischen Moderne und Postmoderne*. Ed. B. Scharlau. Tübingen, Gunter Narr 1994. 49–58.
- HERLINGHAUS, HERMANN AND MONIKA WALTER: ¿„Modernidad periférica” versus „proyecto de la modernidad”? Experiencias epistemológicas para una re-

- formulación de lo 'pos' moderno desde América Latina. = *Posmodernidad en la periferia. Enfoques latinoamericanos de la nueva teoría cultural*. Eds. H. Herlinghaus-M. Walter. Berlin, Langer Verlag 1994. 11-47.
- HICKS, EMILY D.: *Border Writing. The Multidimensional Text*. Vol. 80. Theory and History of Literature. Eds. W. Godzich-J. Schulte-Sasse. Minneapolis, U. of Minnesota Press 1991.
- HINKELAMMERT, FRANZ: Frente a la cultura de la post-modernidad: Proyecto político y utopía. = *David y Goliath* 17 (1987). 21-29.
- JAMESON, FREDRIC: Third-World Literature in the Era of Multinational Capitalism. = *Social Text* 15 (1986). 65-88.
- JAMESON, FREDRIC: Prefacio a Calibán. = *Nuevo Texto Crítico* 3. 5 (1990). 3-8.
- JARA, RENÉ: Crítica de una Crisis: Los Estudios Literarios Hispanoamericanos. = *Ideologies and Literature* 4. 16 (1983). 330-352.
- JARA, RENÉ-HERNÁN VIDAL (Eds.): *Testimonio y literatura*. Minneapolis, Institute for the Study of Ideologies and Literature 1986.
- JITRIK, NOÉ: *Producción literaria y producción social*. Buenos Aires, Sudamericana 1975.
- JITRIK, NOÉ: *La vibración del presente*. México, FCE 1987.
- JITRIK, NOÉ: *Temas de teoría: el trabajo crítico y la crítica literaria*. Puebla, Premia 1987.
- JORDAN, BARRY: *Re-reading Hispanic Studies: British Hispanism and the Challenge of Literary Theory*. Warminster, Aris and Phillis 1990.
- KAMINSKY, AMY K.: *Reading the Body Politic. Feminist Criticism and Latin American Women Writers*. Minneapolis, U. of Minnesota Press 1993.
- KLOR DE ALVA, JORGE: Colonialism and Postcolonialism as (Latin)American Mirage. = *Colonial Latinamerican Review* 1. 1-2 (1992).
- KUZMISCHEV, VLADIMIR: Identidad y cultura latinoamericana. = *Nuestra América* 8 (1981). 11-107.
- LARSEN, NEIL: Posmodernismo e imperialismo: teoría y política de izquierda. = *Nuevo Texto Crítico* 3. 6 (1990). 77-94.
- LARSEN, NEIL: Indigenismo y lo „postcolonial“: Mariátegui frente a la actual coyuntura teórica. = *Revista Iberoamericana* 176-177 (1996). 863-874.
- LIE, NADIA: Casa de las Américas y el discruso sobre el intelectual (1960-1971). = *Cuadernos americanos* 5. 29 (1991). 187-184.
- LIE, NADIA: Calibán en contrapunto: Reflexiones sobre un ensayo de Roberto Fernández Retamar. = *Estudios* 8. 2 (1996).
- LIENHARD, MARTIN: Kulturelle Heterogenität und Literatur in Lateinamerika. = *Iberoamericana* 3-4 (1992). 95-100.
- LIENHARD, MARTIN: Sociedades heterogéneas y „diglosia“ cultural en América Latina. = *Lateinamerika denken*. Ed. B. Scharlau. Tübingen, Gunter Narr 1994. 93-104.
- LISCANO, JUAN: National Identity in Latin American Literature. = *Diogenes* 138 (1987). 41-60.

- LOSADA, ALEJANDRO: Los sistemas literarios latinoamericanos en cuanto dependen de la praxis de diversos grupos sociales. = *Creación y praxis. La producción literaria como praxis social en Hispanoamérica y el Perú*. Lima, UNMSM 1976. 200–213.
- LOSADA, ALEJANDRO: Rasgos específicos del realismo social en la América Hispánica. = *IILI/R* 45. 108–109 (1979). 413–442.
- LOSADA, ALEJANDRO: ¿Cultura nacional o literatura revolucionaria? = *Nova Americana* 3 (1980). 287–329.
- LOSADA, ALEJANDRO: Para un proyecto de historia social de la producción cultural en América Latina (1780–1970). = *Hueso Húmero* 4 (1980). 36–47.
- LOSADA, ALEJANDRO: Articulación, periodización y diferenciación de los procesos literarios en América Latina. = *Revista de Crítica Literaria Latinoamericana* 9. 17 (1983). 7–37.
- LOSADA, ALEJANDRO: La internacionalización de la literatura latinoamericana. = *Caravelle* 42 (1984). 15–40.
- LOSADA, ALEJANDRO: *La literatura en la sociedad de América Latina*. München, W. Fink 1987.
- MACADAM, ALFRED: Northrop Frye's Theory of Genres and the New Literature of Latin America. = *Revista Canadiense de Estudios Hispánicos* 3. 3 (1979). 287–290.
- MARIACA ITURRI, GUILLERMO: *El poder de la palabra: ensayos sobre la modernidad de la crítica literaria hispanoamericana*. La Habana, Casa de las Américas 1992.
- MARINELLO, JUAN: *Creación y revolución*. La Habana, UNEAC 1973.
- MARTÍN-BARBERO, JESÚS: Identidad, comunicación y modernidad en América Latina. = *Postmodernidad en la periferia*. Eds. H. Herlinghaus–M. Walter. Berlin, Langer 1994. 83–109.
- MARTÍNEZ, JOSÉ LUIS: *Unidad y diversidad de la literatura latinoamericana*. México, Joaquín Mortiz 1979.
- MATURO, GRACIELA, ed. *Hacia una crítica literaria latinoamericana*. Buenos Aires, Fernando García Cambeiro 1976.
- MAYZ VALLENILLA, ERNESTO: El problema de América. = *El problema de América*. Caracas, Universidad Central de Venezuela 1969. 55–112.
- MEJÍA DUQUE, JAIME: Narrativa y neocolonialismo en América Latina. = *Ensayos*. La Habana, Casa de las Américas 1979.
- MIGNOLO, WALTER D.: Canons A(nd) Cross-Cultural Boundaries (Or, Whose Canon Are we Talking About?). = *Poetics Today* 12. 1 (1991). 1–28.
- MIGNOLO, WALTER D.: Colonial and Postcolonial Discourse: Cultural Critique or Academic Colonialism. = *Latin American Research Review* 28. 3 (1993). 120–134.
- MIGNOLO, WALTER D.: Posoccidentalismo: las epistemologías fronterizas y el dilema de los estudios (latinoamericanos) de área. = *Revista Iberoamericana* 176–177 (1996). 679–696.
- MIGNOLO, WALTER D.: La razón postcolonial: herencias coloniales y teorías postcoloniales. = *Postmodernidad y Postcolonialidad*. Ed. Alfonso de Toro. Vervuert, Iberoamericana 1997. 51–70.

- MOREIRAS, ALBERTO: Transculturación y pérdida del sentido. El diseño de la posmodernidad en América Latina. = *Nuevo Texto Crítico* 3. 6 (1990). 105-119.
- MOREIRAS, ALBERTO: Elementos de articulación teórica para el subalteranismo latinoamericano. Cándido y Borges. = *Revista Iberoamericana* 176-177 (1996) 875-892.
- NAVARRO, DESIDERIO: Un ejemplo de lucha contra el esquematismo eurocentrista en la ciencia literaria de la América Latina y Europa. = *Casa de las Américas* 21. 122 (1980). 77-91.
- NAVARRO, DESIDERIO: Eurocentrismo y antieurocentrismo en la teoría literaria de América Latina y Europa. = *Revista de Crítica Literaria Latinoamericana* 10 (1982). 7-26.
- ORTEGA, JULIO: *Crítica de identidad. La pregunta por el Perú en su literatura*. México FCE 1988.
- ORTEGA, JULIO: Postmodernism in Latin America. = *Postmodern Fiction in Europe and the Americas*. Eds. Theo D'Haen-Hans Bertens. Amsterdam, Rodopi 1988.
- ORTEGA, JULIO: *El principio radical de lo nuevo: postmodernidad, identidad y novela en América Latina*. México, FCE 1997.
- OSORIO, NELSON T.: Las ideologías y los estudios de la literatura hispanoamericana. = *Casa de las Américas* 94 (1976).
- OSORIO, NELSON T.: La nueva narrativa y los problemas de la crítica en Hispanoamérica. = *Revista de Crítica Literaria Latinoamericana* 5 (1977). 7-26.
- OSORIO, NELSON T.: El problema de los estudios interdisciplinarios. = *CNC/A* (1980-1982). 75-78.
- OSORIO, NELSON T.: Situación actual de una nueva conciencia crítico-literaria. = *Revista de Crítica Literaria Latinoamericana* 15. 29 (1989). 285-294.
- OYARZÚN, KEMY: Latin American Literary Criticism: Myth, History, Ideology. = *Latin American Research Review* 23 (1988). 258-270.
- OYARZÚN, KEMY: La polémica sobre lo moderno y lo postmoderno. = *La estratificación en los márgenes*. Ed. Nelly Richard. Santiago de Chile, 1989.
- OYARZÚN, KEMY: Literaturas heterogéneas y dialogismo genérico-sexual. = *Revista de Crítica Literaria Latinoamericana* 19. 38 (1993). 37-50.
- PEAVLER, TERRY J.: After the Boom: the Coming of Age of Latin American Literary Criticism. = *Latin American Research Review* 28. 2 (1993). 221-231.
- PÉREZ FIRMAT, GUSTAVO (Ed.): *Do the Americas Have a Common Literature?* Durham, Duke UP 1990.
- PERUS, FRANÇOISE: *Literatura y sociedad en América Latina*. México, Siglo XXI 1978.
- PERUS, FRANÇOISE: El dialogismo y la poética histórica bajtinianos en la perspectiva de la heterogeneidad cultural y la transculturación narrativa en América Latina. = *Revista de Crítica Literaria Latinoamericana* 21. 42 (1995). 29-44.
- POBLETE, JUAN: Homogeneización y heterogeneización en el debate sobre la modernidad y la pos/modernidad. = *Revista de Crítica Literaria Latinoamericana* 21. 42 (1995). 115-130.

- PORTUONDO, JOSÉ ANTONIO: Crisis de la crítica literaria hispanoamericana. = *La emancipación literaria de Hispanoamérica*. La Habana, Casa de las Américas 1975. 39-48.
- PORTUONDO, JOSÉ ANTONIO: Situación actual de la crítica literaria hispanoamericana. = *La emancipación literaria de Hispanoamérica*. La Habana, Casa de las Américas 1975. 39-60.
- PRADA OROPEZA, RENATO: De lo testimonial al testimonio. = *Testimonio y literatura*. Eds. René Jara-Hernán Vidal. Minneapolis, Prisma Books 1986. 7-21.
- PRATT, MARY LOUISE: *Imperial Eyes*. London, Routledge 1992.
- QUIJANO, ANÍBAL: Modernity, Identity, and Utopia in Latin America. = *boundary 2* 20. 3 (1993). 140-155.
- RAMA, ANGEL: *Transculturación narrativa en América Latina*. México, Siglo XXI 1982.
- RAMA, ANGEL: *Literatura y clase social*. México, Folio Ediciones 1983.
- RAMA, ANGEL: *La ciudad letrada*. Hanover, Ediciones del Norte 1984.
- RAMA, ANGEL: *La crítica de la cultura en América Latina*. Caracas, Biblioteca Ayacucho 1985.
- RAMOS, JULIO: *Desencuentros de la modernidad en América Latina*. México, FCE 1989.
- RAVERA, ROSA MARÍA: Proyecto y memoria en torno al eje moderno/postmoderno. = *Postmodernidad y postcolonialidad*. Ed. Alfonso de Toro. Vernuert, Iberoamericana 1997. 113-126.
- RICHARD, NELLY: Latinoamérica y la postmodernidad. = *Revista de Crítica Cultural* 3 (1991). 15-19.
- RICHARD, NELLY: Cultural peripheries: Latin America and Postmodernist Decentering. = *boundary 2* 20. 3 (1993). 156-161.
- RINCÓN, CARLOS: Para un plano de batalla de un combate por una nueva crítica en Latinoamérica. = *Casa de las Américas* 67 (1971). 39-59.
- RINCÓN, CARLOS: Sobre crítica e historia de la literatura hoy en Latinoamérica. = *Casa de las Américas* 80 (1973). 135-147.
- RINCÓN, CARLOS: *El cambio actual de la noción de literatura y otros estudios de teoría y crítica latinoamericana*. Bogotá, Biblioteca Colombiana de Cultura 1978.
- RINCÓN, CARLOS: Hacia una teoría de la literatura latinoamericana. = *Texto crítico* 4. 11 (1978). 58-100.
- RINCÓN, CARLOS: Modernidad periférica y el desafío de lo postmoderno. = *Revista de Crítica Literaria Latinoamericana* 15. 29 (1989). 61-104.
- RINCÓN, CARLOS: *La no simultaneidad de lo simultáneo. Postmodernidad, globalización y culturas en América Latina*. Bogotá, Editorial Universidad Nacional de Colombia 1995.
- RODRÍGUEZ RIVERA, GUILLERMO: América Latina y la ciencia de la literatura. = *Unión* 4 (1979). 48-62.
- RODRÍGUEZ-LUIS: *La literatura hispanoamericana entre compromiso y experimento*. Madrid, Espiral/Fundamentos 1984.

- ROSA, NICOLÁS: La incondición transmoderna. = *Postmodernidad y postcolonialidad*. Ed. Alfonso de Toro. Vernuert, Iberoamericana 1997. 71–90.
- RUFFINELLI, JORGE: La crisis de la crítica. = *Casa de las Américas* 171 (1988). 76–77.
- RUFFINELLI, JORGE: Los 80: ¿ingreso a la posmodernidad? = *Nuevo Texto Crítico* 3. 6 (1990). 31–42.
- RUFFINELLI, JORGE: Calibán y la posmodernidad latinoamericana. = *Nuevo Texto Crítico* 5. 9–10 (1992). 297–301.
- SALDÍVAR, JOSÉ DAVID: *The Dialectics of Our America: Genealogy, Cultural Critique and Literary History*. Durham, Duke UP 1991.
- SÁNCHEZ VÁZQUEZ, ADOLFO: Postmodernidad, postmodernismo y socialismo. = *Casa de las Américas* 175 (1989). 137–145.
- SÁNCHEZ VÁZQUEZ, ADOLFO: Radiografía del posmodernismo. = *Nuevo Texto Crítico* 3. 6 (1990). 5–16.
- SANTOS, LIDIA: La postmodernidad y la narrativa de América Latina. = *Anuario brasileño de estudios hispánicos* 1 (1991). 171–177.
- SCHARLAU, BIRGIT, ed. *Lateinamerika denken. Kulturtheoretische Grenzgänge zwischen Moderne und Postmoderne*. Tübingen, Gunter Narr 1994.
- SCHULTZ, MARGARITA: Relaciones entre estética y filosofía en el ámbito de la postmodernidad. Su creación en ejemplos de arte latinoamericano. = *Postmodernidad y postcolonialidad*. Ed. Alfonso de Toro. Vernuert, Iberoamericana 1997. 91–112.
- SCHWARTZ, HENRY: Provocations Toward a Theory of Third World Literature. = *Mississippi Review* 49/50 (1989). 177–201.
- SEED, PATRICIA: Colonial and Postcolonial Discourse. = *Latin American Research Review* 26. 3 (1991). 181–200.
- SEED, PATRICIA: More Colonial and Postcolonial Discourses. = *Latin American Research Review* 28. 3 (1993). 146–152.
- SICARD, ALAIN: Modelo e intertextualidad en la literatura hispanoamericana. = *Nuevo Texto Crítico* 5. 9–10 (1992). 217–223.
- SLEMON, STEPHEN: Magic Realism as Postcolonial Discourse. = *Magical Realism*. Eds. L. Parkinson Zamora–Wendy B. Faris. Durham, Duke UP 1995. 407–426.
- SPIELMANN, ELLEN: El descentramiento de lo posmoderno. = *Revista Iberoamericana* 176–177 (1996). 941–952.
- SUBERCASEAUX, BERNARDO: La apropiación cultural en el pensamiento y la cultura de América Latina. = *Estudios públicos* 30 (1988). 125–135.
- TORO, ALFONSO DE: Postmodernidad y Latinoamérica (con un modelo para la novela latinoamericana). = *Revista Iberoamericana* 155–156 (1991). 441–468.
- TORO, ALFONSO DE: Fundamentos epistemológicos de la condición contemporánea: postmodernidad, postcolonialidad en diálogo con Latinoamérica. = *Postmodernidad y postcolonialidad*. Ed. Alfonso de Toro. Vernuert, Iberoamericana 1997. 11–50.
- TORO, ALFONSO DE (Ed.): *Postmodernidad y postcolonialidad. Breves reflexiones sobre Latinoamérica*. Vernuert, Iberoamericana 1997.

- TORO, ALFONSO DE-TORO, FERNANDO DE (Eds.): *Borders and Margins. Postcolonialism and Post-Modernism*. Frankfurt am Main, Vervuert 1995.
- VIDAL, HERNÁN: *Literatura hispanoamericana e ideología liberal: surgimiento y crisis*. Buenos Aires, Hispamérica 1976.
- VIDAL, HERNÁN: Teoría de la Dependencia y Crítica Literaria. = *Ideologies and Literature* 3. 13 (1980). 116–121.
- VIDAL, HERNÁN: The Concept of Colonial and Postcolonial Discourse. A Perspective from Literary Criticism. = *Latin American Literary Research* 28. 3 (1993). 113–119.
- VIDAL, HERNÁN: Los derechos humanos, hermenéutica para la crítica literaria y los estudios culturales latinoamericanos: informe de una experiencia. = *Revista Iberoamericana* 176–177 (1996). 719–729.
- WILLIAMS, RAYMOND LESLIE: Literary Criticism and Cultural Observation. = *Latin American Research Review* 21. 1 (1986). 258–269.
- YÚDICE, GEORGE: ¿Puede hablarse de postmodernidad en América Latina? = *Revista de Crítica Literaria Latinoamericana* 15. 29 (1989). 105–128.
- YÚDICE, GEORGE: Postmodernity and Transnational Capitalism in Latin America. = *On Edge. The Crisis of Contemporary Latin American Culture*. Eds. G. Yúdice–J. Franco–J. Flores. Minneapolis, U. of Minnesota 1992. 1–28.
- YÚDICE, G.–J. FRANCO–J. FLORES (Eds.): *On Edge. The Crisis of Contemporary Latin American Culture*. Minneapolis, University Minnesota Press 1992.
- ZAVALA, IRIS: *Colonialism and Culture*. Bloomington, Indiana U. Press 1992.
- ZAVALA, IRIS M.: On the (Mis-)Uses of the Post-Modern: Hispanic Modernism Revisited. = *Postmodern Fiction in Europe and the Americas*. Eds. Theo D'haen–Hans Bertens. Amsterdam, Rodopi 1988. 83–113.
- ZEA, LEOPOLDO: *Dependencia y liberación en la cultura latinoamericana*. México, Joaquín Mortiz 1974.
- ZEA, LEOPOLDO: *Discurso desde la marginación y la barbarie*. Barcelona, Anthropos 1988.
- ZIMMERMAN, MARC: Latin American Literary Criticism and Immigration. = *Ideologies and Literature* 4. 16 (1983). 172–196.

(Összeállította: Scholz László)

KÖNYVEK

Historia de la Literatura Española. Madrid, Ediciones Júcar 1993.

A spanyol irodalomtudomány is követte az európai irodalomestétikák változásait. Kimutatható a pozitívizmus, a szellemtörténet, a strukturalizmus és napjainkban a recepcióesztétika mint gondolkodási paradigma hatása. Így a pozitívizmus determinisztikus historizmusától napjainkig a spanyol irodalmakkal foglalkozó műhelyekben is hosszú utat tettek meg, mire a textus és a subtextus mellett a pretextus vizsgálata az őt megillető helyet elfoglalhatta.

Nehéz lenne akár csak listaszzerűen is felsorolni a Spanyolországban és más országokban megjelent, a spanyol irodalom történetét valamilyen szempont szerint feldolgozó hosszabb-rövidebb műveket. A hagyományosnak mondható irodalomtörténetek közül két munkát emelhetünk ki, melyek a könyvtárak leggyakrabban forgatott kötetei közé tartoznak. A del Río *Historia de la literatura española* (1948.) című munkája igen népszerű volt a hatvanas-hetvenes években egyetemi körökben, megfontolt ítéletei, történelmi-kulturális korrajzai, a hagyományozott tudást a legújabb kutatási adatokkal ötvöző, közérthető nyelve miatt. Az ilyen típusú könyveket kritikusán használni tudók számára ma is ajánlható kézikönyv. Úgyszintén J. L. Alborg *Historia de la literatura española* (1966.) című terjedelmesebb munkája az egyes korszakokra, irányzatokra és szerzőkre vonatkozó részletes és jól dokumentált ismertetőik, tényszerű megállapításai miatt. Mindkét szerző vállalkozik a spanyol „szellem” és az irodalom lehetséges speciális összefüggéseinek, illetve más európai irodalmakhoz való különös viszonyának vizsgálatára is. M. Menéndez Pelayo, R. Menéndez Pidal, S. de Madariaga, A. Castro stb. jelzik ezt az impresszionista, kollektív elkötelezettségű vonulatot, amit a legújabb kritika már fenntartásokkal fogad, illetve tartózkodóbb a spanyol „génusz”

és irodalom ilyenfajta viszonyának megítélésében.

Újszerű szerkesztésmódja és koncepciója miatt minden hispanisztikával foglalkozó műhely polcain kitüntetett helyet foglal el a F. Rico által gondozott 9 kötetes (illetve további kiegészítő kötetekkel bővülő) *Historia y crítica de la literatura española* (1979–1992.) című sorozat. Az egyes korok, műfajok, szerzők és művek köré kronologikus és tematikus rendben csoportosítva, a különböző irodalomkritikai megközelítések és a múlt évek próbáját kiálló, konszenzuális álláspontot tükröző írásokból szigorúan válogatott tanulmányokból, illetve ezek részleteiből építkezik. Nevezett tanulmányok egy-egy, a kutatás jelenlegi állását mutató bevezető tanulmánnyal és megbízható bibliográfiával keretezett fejezetbe szerveződnek. Kutatók számára nélkülözhetetlen munka.

A hetvenes évektől egy új, fiatal irodalomkritikus nemzedék jelentkezett, mely alaposan tájékozódott az angolszász és germán modern irodalomestétikákban és filozófiai irányzatokban, ugyanakkor mértéktartóan őrszi szellemi függetlenségét. Ez a generáció számos figyelemre méltó művel alapozta meg az új kánonírás egyik markáns irányzatát. Bizonyára ide tartozik majd az *Ediciones Júcar Historia de la Literatura Española* című ambiciózus vállalkozása. Minden ilyen kísérlet nagy dilemmája, hogy lehet-e, illetve érdemes-e valamilyen szempont mentén „újrarendezni” a hatalmas örökséget, gazdagodik-e általa a bármilyen irányban megcélzott „közönység”. Úgy tűnik, igen. Persze továbbra is alapvető feladat, mint azt jelen írás fókuszában álló irodalomtörténeti sorozat szerkesztője (Ricardo de la Fuente) is jelzi, az irodalomtörténet-írás premisszáinak pontos meghatározása: egyrészt egy irodalmi mű nem független az adott történelmi pillanattól, melyben született, illetve a szerzőség, az ideológiai kontextus, a műfaji konvenciók, az iskolák, az irányzatok, a csopor-

Folyóiratunk cikkeiről az American Bibliographical Center Historical Abstracts c. kiadványában bibliográfiai nyilvántartást készít.

tok stb. összefüggéseitől; másrészt minden irodalmi alkotás egy kommunikációs modell, a nyelv anyagából gyúrt képződmény. E két fő szempont vezeteli – a szerkesztő ígérete szerint – az 50 kötetre tervezett sorozat szerzői és munkatársait.

A rendszerező szándékkal induló munkák prólogusának másik retorikai állandója: „természetesen nem mentes hibáktól és nem törekedhet teljességre”. A szerkesztő szándékai szerint ez a munka nem lesz szerzőközpontú, nem lesz adatbank, nem tárgy részletesen másodrendű szerzőket és műveket, azaz egyfajta hierarchiát követ. A sorozat eddig megjelent kötetei be is tartják a szerkesztő irányelveit. A „mű” áll a középpontban, a pretextuális szint csak addig emelkedhet, ameddig a textus kontúrait erősíti. A műközpontúság egyik hasznos hozadéka az a pedagógiailag jól bevált szerkesztésmód, hogy a fejezetek rendszerint egy-egy releváns mű vagy részlet elemzésével zárulnak. Nem a klasszikus „iskolás” elemzést kapjuk, hanem a kiválasztott szöveg(rész) a kritikai traktátum fő szempontjait igyekszik illusztrálni. Más esetekben a kiválasztott művek vagy részesetek csak utalnak a kritikai rész egy-egy konkrét fejezetére, ahonnan szinte leválasztható az adott szövegre vonatkozó kommentár.

A sorozat első kötetének címe: *Introducción a la Edad Media*, az utolsó: *La literatura del exilio* lesz. A már megjelent kötetek címei jelzik, milyen kronológiai, műfaji és szerzői kritériumok alapján bontják részekre a „bonthatatlant”: 3. *Orígenes de la prosa* 7. *La prosa del siglo XIV* 15. *El teatro del siglo XVII* 18. *La poesía barroca* 25. *Introducción al siglo XVIII* 26. *La poesía del siglo XVIII* 27. *La prosa del siglo XVIII* 28. *La novela en el siglo XVIII* 36. *Pérez Galdós y Clarín* 47. *La poesía de Postguerra*.

Konkrétan az 1993-ban megjelent 4. kötetet (M. J. Lacarra–F. López Estrada: *Orígenes de la Prosa*. Madrid, Ediciones Júcar 1993. 199.) lapozgatva megállapíthatjuk, hogy valóban az adott korszak elismert szakértői írták; valóban az aránytalanságokat is vállalja, szelektál és hierarchizál; valóban a mű a „főszereplő”; szigorúan tudományos és pedagógiai szempontokat egyszerre érvényesít. A szerzők a spanyol próza kezdeteit tematikailag elkülönített fejezetekben (történelmi, vallásos, bölcséleti, szépirodalmi) vizsgálják. A könyv méltán legterjedelmesebb

fejezete a Bölcs Alfonz udvarában született nagy, átfogó enciklopédikus művekkel foglalkozik, jól áttekinthető csoportosításban, az „imperator litteratus” mecénási szerepének józan értékelésével együtt.

A kutatók számára hasznos válogatott és annotált bibliográfia zár minden fejezetet, illetve a kötet végén névmutató segít az egyébként is praktikusán tagolt kötetben eligazodni.

VASAS LÁSZLÓ

Fernando Cabo Aseguinolaza: El concepto del género y la literatura picaresca. Universidad de Santiago de Compostela, Servicio de Publicaciones e Intercambio Científico 1992.

Fernando Cabo Aseguinolaza tanulmánykötete műfajelméleti áttekintéssel kezdődik, majd pedig a szerző kísérletet tesz arra, hogy körülhatárolja a műfaj helyét az irodalmi alkotásban.

Művének első részében annak meghatározására törekszik, hogy mi is a *pikareszk* irodalom. A pikareszk abban az értelemben, ahogy a fogalmat ma értjük, egy olyan irodalomkritikai meghatározás, amely az utóbbi kétszáz évben körvonalazódott. Maguk a pikareszk művek jóval azelőtt keletkeztek, minthogy a műfajnak bármilyen definíciója kialakult volna. A műfaj körülhatárolása a XIX. és a XX. századra tehető, habár a pikareszk meghatározásának fontosabb elemei a XVIII. századból erednek.

A szerző a következő fejezetekben áttekinti a pikareszk meghatározására tett fontosabb kísérleteket. Részletesen foglalkozik a XVIII. és a XIX. századi kritikai véleményekkel, majd pedig áttér a XX. századi elméletek tárgyalására. Három fő vizsgálati módszert, a referencialista, a formalista és az összehasonlító megközelítésmódot emeli ki és elemzi.

Fernando Cabo Aseguinolaza a pikareszket szerzői megnyilatkozási (enunciatív) modellnek tekinti. E modellt három fő elem alkotja: az önéletrajzi jelleg, a stílus és az immanens befogadó jelenléte a szövegben. A pikareszk jelleg meghatározására nem elsősorban az szolgál, hogy a főhős elmeséli élete történetét, a definíció alapja az a helyzet, amelyben a picaro kényszerítve van arra, hogy önvallomást tegyen. A pi-

karezzk művek alaphelyzete dialogikus. E helyzetben az egyik, sokszor implicit résztvevő társadalmi felsőbbrendűsége folytán arra veszi rá a másik résztvevőt, hogy elmesélje életét. Ebből adódóan a pikareszk művekben megjelenő egyes szám első személyt nemcsak a narrátor-én és a szereplő-én alkotja, hanem szükség van egy másik dimenzióra is, ahol mindez értelmet nyer: a narratív alaphelyzet-énje is alkotó elemévé válik ennek az egyes szám első személynek. A pikareszk önéletrajz egy olyan alaphelyzet gyümölcse, ahol az önvallomást tevő személy teljesen idegen attól a világtól, amely őt arra kényszerítette, hogy az életéről számot adjon. Ilyen módon a mű koherenciája a narratív alaphelyzetben keresendő, nem pedig az elmesélt történetben. A pikareszk regény főszereplője cselekvés helyett beszél, beszámol életéről, azaz a beszéd cselekvésértéket nyer. A narratív alaphelyzet erősen dialogikus, a narrátor célja az, hogy befolyásolja az elbeszélés címzettjének (narratario) válaszát, és hogy előre kiderítse, mi is lehet az a válasz. Tehát a szöveg retorikus. Ugyanakkor a *pícaro* szavai mint egy 'idegen szöveg' hangzanak el: sem a szerző, sem a narráció címzettje, sem az olvasó nem azonosul vele. Ez a morális, szociális és irodalmi távolságtartás jellemzi a pikareszket. Épp ezért a pikareszkben a stílus központi kérdéssé válik.

A pikareszk stílusát F. Cabo Aseguinolaza szerint leginkább heterogén stílusnak nevezhetnénk. Több stílus keveredik, és mindegyik más ideológiai tartalmat hord magában. A különböző nyelvezetek keveredése nem harmonikus, hanem dialogikus a pikareszk szövegben. A nyelvi szintek állandó változtatása következtében az olvasó semelyikkel sem tud azonosulni. Az implicit olvasó helyzete egy nézőhezh hasonló, olyan színházi előadást tekint meg, amelyben egy narrátor valakinek a kérésére beszámol életéről. A narráció (azaz az önvallomás) címzettje majdnem mindig előtérben van, társadalmilag jóval a narrátor fölött áll, és a narrátor célja az, hogy meggyőzze őt. Tehát a narrátor és a narráció címzettje szorosan összefonódnak és élesen külön is válnak a műben. A *pícaro* ugyan többször is megszólítja az olvasót, de hiba lenne az olvasót összetéveszteni a narráció címzettjével. Állításunk igazának próbája, hogy a művekben gyakran előfordul, hogy a *pícaro* kalandjai köz-

ben mások, sőt ő maga is történeteket mesél, és ezt társai meghallgatják, így a hallgatóság jelen van a fabulában. Ennek a hallgatóságnak a viselkedése és a véleménye nem befolyásolja a narráció címzettjét, de az implicit olvasót igen. Fernando Cabo Aseguinolaza hipotézise szerint a pikareszkben megjelenő stílusok heterogén voltának magyarázata a narráció alaphelyzetében rejlik.

Mi tehát a műfaj helye az irodalmi alkotás különböző szintjei között? F. Cabo Aseguinolaza tétele az, hogy a műfaj helye az enunciació (az írói megnyilatkozás). A műfaj az irodalom intézményes jellegére utal, és ezáltal az irodalmi kommunikáció alapjául szolgál. A műfaj meghatározásához szorosan hozzátartozik, hogy a műfaj mint kategória rendkívül labilis. A műfaj jelentése nem csupán időben változik, hanem attól függően is, hogy mi az adott kommunikációs helyzet és mi ebben az egyén szerepe. Ebből a megfontolásból kiindulva válik szükségessé, hogy különbséget tegyünk szerzői, kritikai műfaj és a befogadás műfaja között.

A szerzői műfaj a szövegből adódik, és azonosíthatjuk a szerzői megnyilatkozással (enunciación). Függ a mű keletkezésének idejétől, a történelmi *mundus significanstól*. Szerzői szempontból a műfaj nem előre adott, a mű előtt is létező, a priori kategória, hanem magából a szövegből a posteriori következik. A szerzői műfaj függ a már korábban kialakult befogadói és kritikai műfajoktól, alapja mindig a műfaj fogalmának intézményes jellege.

A befogadás műfaja is az irodalom intézményes jellegére utal, és meghatározza az olvasó helyét az irodalmi kommunikációban. A befogadás műfaját tekinthetjük annak, amit Schmidt az előfeltételek rendszerének nevez. Ezek az előfeltételek teszik lehetővé a szocializációt, ami elengedhetetlenül szükséges ahhoz, hogy irodalmi kommunikáció jöhessen létre. Nincs minden műre érvényes egyetlen befogadói műfaj, a befogadás műfajának jellemzője a változékonyság, mint ahogy változik az olvasó és változik az olvasó helyzete is.

A kritikai műfaj az 'utórendezéssel' (postprocesamiento) függ össze. Feltételezi a mű irodalmi újrafeldolgozását, és azt, hogy ezt a kritikai tevékenységet az irodalmi kommunikáció részének tekintsük. Szorosan kapcsolódik az iroda-

lom intézményes jellegéhez, az egyedi és a közös, az irodalmi és a nem irodalmi határán mozog. Mindig explicit, egy adott irodalmi korpuszhoz köthető és meghatározott elméleti-kritikai alapokon nyugszik.

Összefoglalva tehát, Fernando Cabo Aseguinolaza tanulmánykötete azt bizonyítja, hogy a műfaj az irodalom intézményes jellegéből ered. Ez az intézményes jelleg egy olyan kommunikációs modellben gyökerezik, amelyet az jellemez, hogy sokan vesznek részt az irodalmi kommunikációban és minden résztvevő egymással is kommunikációs kapcsolatba lép. A műfaj – amit az enunciációban (írói megnyilatkozás) véltünk felfedezni, és a fent említett kommunikációs kapcsolat keretein belül jelölhetjük ki a helyét – magának az irodalom fogalmának is alkotóeleme.

CSELIK ÁGNES

Mariano Baquero Goyanes: Estructuras de la novela actual. Madrid, Editorial Castalia 1995. 252.

A spanyol kritika hagyományai sokkal erőteljesebben összpontosítottak a költészetre, mint a narratíva tanulmányozására. Az utóbbi években azonban egyre több angolszász és francia kritika fordítása jelenik meg spanyol nyelven, illetve számos spanyol szerző publikál európai szintű prózaelméleti tanulmányt. Mariano Baquero Goyanes ezen úttörők egyike. A jelen tanulmány a regény műfaj legfőbb jellemzőinek összefoglaló értékű bemutatása, nem véletlen tehát a többesszámú cím: *A kortárs regény struktúrái*.

Már a bevezetésben leszögezi a szerző, hogy nem kíván kimerítő képet adni az összes létező regénystruktúráról, de a különböző szempontok alapján tárgyalt jellemzőket összeveti korábbi századok műveivel, és arra a megállapításra jut, hogy a legtöbb XX. századi jelenség klasszikus hagyományokra tekint vissza.

Kiindulópontja a struktúra fogalmának meghatározása, amelyhez különböző kritikusok véleményét hívja segítségül. Felhívja a figyelmet a terminus problematikuságára, vitatottságára, és utalásszerűen azt sugallja, hogy „struktúra”, „forma”, „technika”, „stílus”, „kom-

pozíció” szinonimaként egymást helyettesítő fogalmak.

A következő öt fejezetben a regény és más irodalmi műfajok szerkezetének különbségeit vizsgálja, legtöbbször más elmélettrók koncepcióit idézi. Legnagyobb hangsúlyt a drámával való összevetés kapja: a dráma szigorú megszerkesztettségével ellentétben a regény sokkal szabadabb kompozíció. A dialogikus regény, a párbeszéd mint regénystruktúra alkalmazásával a regényíróknak más és más céljuk lehet: például az objektivitás fokozása; a tragikum kiemelése vagy a szereplők jellemábrázolása. A regény dramatikusságai között tér ki a belső monológ, a tudatfolyam szerepére és különböző változataira is.

A regényszerkezetek változatossága alapján többféle regénytípust különíthetünk el: dramatikusságú regényt, karakterregényt és krónikaszerű regényt; vagy más felosztás szerint epikus, dramatikusságú és lírikus modalitásokat különböztet meg.

Ezt követően rátér a tér és az idő struktúráról szerepére a regényben, amellyel szoros összefüggésben áll a műfaj kapcsolata más művészeti ágakkal, mint például a zenével és a képzőművészetekkel. A színház, a novella időbelisége kötött, míg a líra, az eposz, a regény szabadon rendelkezik az idővel. A „pattern” (ábra) fogalmán a regény térbeli ábrázolását érthetjük; míg a „rhythum” (ritmus), egy-egy motívum visszatérése a mű zeneiségére utal. A regény muzikalitása természetesen sokféleképpen megjelenik a szöveg szintjén (kompozíció, variációk, ellentétpontozás, leitmotiv, ismétlések).

A regény zeneiségével függ össze a fejezetek szerepe. A mai regény gyakran egy fejezetből, sőt egyetlen mondatból áll, vagy mintegy ellentétként a fejezetek további alfejezetekre bomlanak. A fejezetek szétesése (akár kiszélesedése, akár atomizációja) a klasszikus regényforma elutasítását jelzi a XX. században.

A szereplők és a narrátor személye is struktúraformáló jelentőségű. A kortárs regényben sokszor a főszereplő helyét valamilyen kollektív szereplő váltja fel. A harmadik személyű narrátor vagy a dialógusok a semlegesség érzetét keltik, mintha a mű önmagát írta. A levélforma első személyű narrátorra utal. A második személyű narratív struktúra pedig az olvasót vezeti be a műbe vagy a szerző saját projekciója.

Az előzőekben tárgyalt elemek (idő, narráció, tér, fejezetek, kombinációk) részletezésekor kiderül, hogy a linearitás felbomlása, az idősíkok egymásba tolódása, az elkalandozások a káoszban történő valamiféle rend keresésének eszközei. Érdekes jelenség a detektívregény szerkezetének módosított formában történő átvétele a „nouveau roman” darabjainak nagy részében. A detektívregénynek szigorúan kötött a struktúrája, a cselekmény váza mindig ugyanaz. A „nouveau roman” műveiben sok detektívregény-elem megjelenik, de legtöbbjüknek nincs megoldása.

A narrátor személyével összefüggésben beszélhetünk a regény perspektívájának kérdéséről. Kár, hogy csak egy lábjegyzet utal a perspektivisztikus szerkezetnek a századelő új tudományos és filozófiai elméleteivel való összefüggésére.

Az idősíkok egymásba tolódása, távoli részletek egymás mellé állítása, a képzőművészetben a kubizmusra jellemző szimultán hatás elérése, vagyis a specializáció technikája az idő fogalmának a tagadását, eltörlését eredményezi. Mindez feltételezi a regény szerkezetének flexibilitását. Ez a regényre jellemző rugalmasság, a kompozíció szabadsága a műfaj megmerevedését akadályozza meg, mivel állandóan képes saját határait túllépni, tágítani, és ezért olyan nehéz a regényt mint műfajt definiálni.

Az epizódok jelenléte a regényekben felveti a mű nyitottságának, illetve zártságának problematikáját. A nyitott regények nem a főhős halálával végződnek vagy a főszereplő könnyen feltámasztható. A detektívregény eredetileg zárt szerkezete a „nouveau roman” áldetektív struktúrája miatt (ahol ugyanis a narráció menete nem felel meg a rejtély fokozatos felfedésének, hanem épp ellenkezőleg, egyre szövevényesebbé válik a cselekmény, a végső megoldás pedig sokszor hiányzik), a XX. századi regényben az egyik legnyitottabb szerkezetet mutatja.

A regény vizuális modellezésekor példákat kapunk a körkörös, a spirális, a koncentrikus körök, a sztereoszkopikus, a szimmetrikus, a fotóalbum, a kaleidoszkóp alakban ábrázolható művekre. Nyilvánvalóan ezek kombinációjára is számos példa hozható.

Henry James szavait idézve, a legfontosabb forma, a kompozíció. A „nouveau roman” nem más, mint struktúrák sorozata. A szerző végső

konklúziója tehát a következő: a téma, a hagyományos értelemben vett cselekmény másodrendű, mivel a művek esztétikai kulcsát a struktúra kibontása adja meg. Az új regényszerkezetek megjelenését pedig a hagyományos struktúrák ellaposodásában látja, amely magyarázat kissé foghíjasnak és felszínesnek tűnhet az olvasó számára, hiszen nyilvánvalóan összetettebb kortünetről van szó.

A tanulmány eredeti célkitűzése, mely a kortárs regény műfaji jegyeit sok szempontból kívánja összegezni, nagyszabású és a spanyol irodalomkritikában hiánypótló vállalkozás. Ám a címben megjelölt sajátosságnak, a struktúra terminusnak összegző meghatározása elmarad, ebből adódik a későbbiekben némi fogalmi zavar az elemzés során: az eredetileg szinonimaként definiált fogalmak között többször különbséget tesz a szerző, és az elkülönítést nem pontosan világítja meg. Sajnos, a regény több említett fajtája hasonlóképpen nem kerül pontos meghatározásra (pl. a lírai, az allegorikus, a szimbolikus regény különbségei és hasonlóságai). Valószínűleg a téma kiterjedtsége miatt az egyes jelenségekre adott magyarázatok sem eléggé mélyrehatóak, az olvasó kíváncsisága több helyen kielégítetlen marad.

MENCZEL GABRIELLA

J. M. Pozuelo Yvancos: *Poética de la ficción*. Madrid, Síntesis 1993. 256.

José María Pozuelo Yvancos a murciai egyetem irodalomelméleti tanszékének tanára. Több irodalomelméleti és -kritikai könyve jelent meg.

A *Poética de la ficción* (*A fikció poétikája*) című műve elméleti szempontból összegző jellegű. A szerzőnek nem célja merőben új teóriák felállítása a fikcióval kapcsolatban, ugyanakkor nem áll egyetlen elméletíró táborába sem: Arisztotelész *Poétikájából* indul ki, s mindvégig őt tekinti mércének. Általánosságban azt mondhatjuk, hogy – miként ez a könyve végén az általa megadott bibliográfiából is kiderül – leginkább F. Martínez Bonati, L. Doležel és U. Eco elméleti voltak rá nagy hatással (rájuk hivatkozik a legtöbbet). A könyv célja a fikcióról napjainkban megjelent teóriák egyfajta szintézise, illetve

– ami még ennél is fontosabb a szerző számára – annak bizonyítása, hogy néhány zseniális irodalmi mű maga is foglalkozik a fikció elméletével. Három ilyen közismert művet emel ki, mindegyiket a spanyol nyelvű irodalmakból: Cervantes *Don Quijote*, García Márquez *Száz év magány* és Cortázar *Nagyítás* című alkotásait. Külön figyelmet fordít egy – a fikció szempontjából – úgynevezett határműfajra, az önéletírára. Mint látjuk, az irodalmi fikciót elsősorban a narratológiában vizsgálja, bár – s ezt bátran állíthatjuk – valójában a fikció és az irodalom kapcsolata érdekli (minden irodalmi alkotást fikciónak tart), sőt még ezen is túlként, amikor egy helyütt így ír: „... a fikció ... a reprezentáció és a játék korlátlan lehetőségeivel megáldott ... ember egyetemes képessége ... A fikció behatol a művészi tevékenység nem irodalmi területeire, folyamatosan nő azoknak a fiktív szövegeknek a száma (mozi, tv, képregény stb.), amelyek a ma embere találta ki, hogy ezt az örök képességét kiaknázza, illetve ezt az igényét kielégítse ...” (12.)

Nyilvánvalóan nem véletlen a könyv fejezeteinek sorrendje, ám erről sajnálatos módon Pozuelo Yvancos nem tesz említést. Az egyes fejezeteket – melyek akár önmagukban is megállnák a helyüket, mert bennük külön-külön megvan a tétel kimondása – az olvasó igyekszik összekapcsolni, egységben látni, s el kell ismerni, ez sikerrel járhat. E szerint a könyv szerzőjének legfontosabb gondolatai (tétélei) a következők:

1. A zseniális irodalmi művek (fikciók) implicit módon (gyakran explicit módon) maguk is hozzájárulnak a fikcióról szóló elméletekhez, és ebben a hozzájárulásban természetesen vannak különbségek.

2. Minden irodalmi fikcióban az a legfontosabb, hogy létrejön egy paktum (az olvasás, a fikció vagy a hihetőség paktuma) a narrátor és az olvasó között, és ebben a paktumban szintén vannak különbségek.

A sorrend lényege tehát annak megmutatása lehet, hogy mik ezek a különbségek, illetve hogy mi a magyarázatuk. (Van különbség, mert a fikció fogalma – Pozuelo Yvancos szerint is – koronként és kultúránként változik, sőt az irodalomkonvenciók is befolyásolják.) Ezeket az összefoglalás jellegű végső következtetéseket persze – talán – az olvasó von(hat)ja le.

Két fejezet (a 2. és a 4.) kifejezetten a fikcióval kapcsolatos teóriákkal foglalkozik: az előbbi a legismertebb modern elméletírók véleményét összegzi (a pragmatikusoktól kezdve a dekonstruktivizmus, a szemiotika, a fenomenológia, a narratológia stb. képviselőinek elméletét mutatja be egészen a fikcióvilágok, a lehetséges világok elméletének felvázolásáig). Pozuelo Yvancos szerint az a tény, hogy a fikcióról szóló vita központi helyet foglal el a modern irodalomelméletekben (és a filozófiában is), azt mutatja, hogy az irodalmiság válságban van (ezzel a kérdéssel más korábbi tanulmányában is foglalkozott). Számára a fikció elsősorban pragmatikus (nem metafizikus) és sokkal inkább strukturális (retorikai-stilisztikai), mint szemantikai kérdés, melyet irodalmi konvenciók is befolyásolnak, s amely – mint ahogy arra fentebb már utaltunk – koronként és kultúránként változik. A szerzőnek ez az állítása nem igazán forradalmi, jelentősége abban áll, hogy a különböző elméleteket képes szintetizálni, s – ha kell és lehet – kibékíteni egymással. Ezzel a módszerrel nyúl az önéletírás műfaji problémájához is, amikor elsősorban G. Gusdorf tétéleire (az önéletírás gyökerei a kereseténységbe vezethetők vissza) támaszkodva Ph. Lejeune elméletét (az önéletírás nem fiktív mű), illetve az azt újragondoló, a kérdést a műfajok felől megközelítő E. Bruss teóriáját ötvözi Derrida és Eakin nézeteivel (az önéletírás – mint minden mű – fikció), majd leszögezi, hogy bár az önéletírásban – mint minden fikcióban – megkötötték a paktum olvasó és narrátor között: „Azt, hogy az önéletírás paktuma hiteles-e vagy sem, csak az olvasás folyamán lehet eldönteni, ám ez nem olyan terület, amelyet egy szerző vagy egy olvasó egyénileg definiálhatna, hanem szubjektumok közötti, egyének felett álló, intézményes szabályok tere.” (224.) A *Poética de la ficción* című mű szerzője tehát az olvasás aktusa felől tekint a fikcionalitás problémájára, ezért azt mondhatjuk, hogy – Arisztotelészen túl – az irodalmi hermeneutika képviselői voltak rá a legnagyobb hatással.

Az elméleti fejezeteket a narratív művek elemzése fogja közre. Pozuelo Yvancos szerint ezek az alkotások mellett, hogy kiváló irodalmi művek (fikciók), elméletben is foglalkoznak a fikcióval, azaz egyben a fikció poétikái is, mivel bennük központi helyet kap az irodalmi alkotá-

sok létrejöttének problémája. A *Don Quijotéről* szólva a szerző kiemeli, hogy Cervantes a regényben Arisztotelész *Poétikájának* alaptételeit tudatosan (az elmélet helyességének bizonyításaként) valósította meg. A regény második része ugyanis szerinte a nagy görög gondolkodó tételeinek gyakorlati alkalmazása (a valószerűről, a hihetőről és a szükségszerűről). Cervantes (és Arisztotelész) alapján a létrejött fikció nem egyszerűen utánczás, hanem alkotás (creación, invención) eredménye, melyben nagyon fontos, hogy „a ... kitalált történetek ne hazudtolják meg az olvasó értelmét...”. A fikcióban ugyanis minden, ami esztétikailag meggyőző, az hihető és hiteles lesz (sőt élvezetet nyújt). És hogy valóban az vagy sem, az csak az olvasás aktusában dől el, s benne meg kell hogy kötéssék a paktum narrátor és olvasó között.

A *Száz év magány* szintén implicit poétika a fikcióról, mivel a regényben kétszeresen is megjelenik az alkotás kérdése: egyrészt Macondo megalapításának leírásával (a bibliai Teremtés párhuzama), illetve magának a regénynek a születésével, amely gyakorlatilag nem más, mint a tekercsek olvasata („írás” és olvasás egy időben zajlik tehát). Ugyanakkor a *Száz év magány* mindentudó narrátora nem fikcióvilágokat hozott létre, hanem egyetlenegy, a narráció világát. Ennek érdekében kellett hitelesíteni és természetessé tenni (naturalizar) az úgynevezett csodás világot. Mindezt egy olyan stílzáló elv alapján tudta elérni, amely mind a narratív aktus szerkezetében, mind magában a diskurzusban (annak minden elemében) jelen van, de amely csak akkor lesz eredményes, ha az olvasó hitelt ad a narrátornak.

Cortázar *Nagyítás* című műve metafikció: a konstrukciót egyértelműen az olvasónak kell végrehajtania. A mindentudó narrátor ugyanis „meghalt” (pontosabban egy szinten áll az olvasóval), s már csak egy „pillantást” képes vetni a „valóságra”, illetve arról csak egy mesterséges és elég alkalmatlan eszközzel, a nyelvvel tud számot adni. A mű témája maga a homály (opacidad), melyet a narrátor is csupán interpretálni képes: a fikció (csakúgy, mint a valóság) számára is „összetört tükrör”. Ezen a ponton mosódik el a határ reális és fiktív, valóság és irodalom között. És ezekben a pillanatokban hozza létre az olvasó a metafikciót: „Szokásához híven direkt

módon keresi a megfeleltetéseket az elképzelt világ felől a reális világba. Mikor ez a megfeleltetés lehetetlen a referencia terminusaival, metaforizálja az elképzelt világot.” (248.)

Pozuelo Yvanos tehát nem a hideg elméletíró szemével tekint tárgyára, a fikcióra, hanem az olvasóéval, bár szerinte ezt nem is tehetné másként, hiszen számára – minthogy irodalomról van szó – „... az olvasás paktuma...” nem más, mint „...a világ horizontja ... A fikciós játék mindig a valóság megismerését szolgáló interpretatív játék”. (249.) A műben ugyanis nem szavak, hanem történet van, és nem világok, hanem maga a világ, melyet a narrátor–olvasó közötti paktum megkötésével az olvasás folyamán fedezünk fel, hogy a könyvet letéve mindent „visszaforgassunk” életünkbe – sugallja a *Poética de la ficción* című mű szerzője.

SANTOSNÉ BLASTIK MARGIT

Ungleiche Paare. Zur Kulturgeschichte menschlicher Beziehungen. Hrsg. von Eva Labouvie. München, Verlag C. H. Beck 1997. 238.

A kötet alcíme jelzi, hogy a nyolc párral, egymással perben-haragban állókkal foglalkozó „eset-tanulmányok” a művelődéstörténet körébe tartoznak. Az egyes írásokban feltárt anyag, az új szempontú vizsgálódások azonban felkeltik az irodalomtörténészek figyelmét is. A szerzők a „nem egyenlő párok” életének egy szakaszát, pontosabban egymás ellen fordulások történetét, sorsuk későbbi alakulását dolgozzák fel oknyomozó írásaikban, eddig nem sok figyelemre méltott anyag segítségével. A társadalmi helyzetből (nemes és polgárlány, paraszt és földesúr), az erkölcsi megítélésből vagy pusztán csak személyes motívumokból (klerikus és szolgáló, tanár és tanítvány, idős férj és fiatal feleség) fakadó-táplálkozó konfliktusok és feszültségek az egyes párok, gyakran peres felek éppen nem harmonikus kapcsolatának, életviszonyaiknak, érzelmi válaszaiknak bemutatása leképezi a kort, amelyben a megjelenített személyek éltek. Az életutak megtrajzolásánál azonban többet kapunk: a hiteles helytörténeti rekonstrukció, az életkörülmények és a mindennapok világának bemutatása az egyén által megélt, látott kor a

történelem és az irodalomtörténet új „olvasatára” is módot nyújtanak. A feldolgozott dokumentumok – miként az eddig fel nem tártak – segítik, segíthetik a korabeli társadalom szövevének, szerkezetének árnyaltabb megismerését, valamint az adott környezetben élők – általuk hiteles vagy hitelesnek vélt – megnyilatkozásain keresztül a személyes érintkezés, az egymásközti kapcsolatok, kommunikációk visszaadásával a főszereplők érzelmeinek, önértékelésének, konfliktuskezelő, -tűrő mechanizmusuknak felidézésével az adott mikrovilág aprólékosabb, hitelesebb bemutatását.

Az első tanulmány (Gabriela Signori) a XIII–XV. században a svájci Aargauban írt végrendeletek segítségével ábrázolja a klerikusok és szolgálók kapcsolatát, valamint anyagi helyzetüket.

A XVI. századi Colmar világot egy birodalmi lovag és egy ékszerészlány szerelmi történetének követése, majd az érzelmek kihűlését kísérő pereskedések adják vissza (Nils Minkmar). Ugyan ebben a században zajlott a kölni polgármester és egy panaszos gabonakereskedő konfliktusa, amelyet Gerd Schwerhoff dolgozott fel. A hosszú pereskedés az egész város közvéleményét foglalkoztatta, így híven adja vissza a közhangulatot.

A XVII. századba vezet az olvasót Renate Blicke tanulmánya, amely I. Miksa fejedelem és a férje igazáért már-már megszállottan síkra szálló parasztasszony történetét követi. A férj igazáért látványos, a korban szokatlan lépésekkel harcoló feleség felkelte a fejedelem érdeklődését az ügy iránt, aki a kapzsi feudális földesúrral szemben a parasztnak szolgáltatott igazságot.

A XVIII. századi Pfalz viszonyait a kötetet szerkesztő Eva Labouvie írása idézi, amely a hercegnek és udvari alkímistájának furcsa, a „fény századába” nehezen illeszthető kapcsolatát, majd konfliktusát jeleníti meg. Ugyancsak a XVIII. századot eleveníti fel Peter Wettmann-Jungblut tanulmánya, amely egy freiburgi iparos-család szétesését, teljes anyagi csődjét mutatja be. Az apa és leánya drámai szembefordulásának bíróság előtti kivizsgálása deríti fel az igazságot, amely a szülők egykori érdekházasságának kölcsönös gyűlölködésbe fulladt kudarca.

Az 1700-as évek végén játszódik az a történet, amelynek férfinője egy nürnbergi „ifjú Werther”,

akit csak végzetes tüdőbaja mentett meg attól, hogy szerelmében csalódva önkézzel vessen véget egyébként reménydús életének. A jómódú, olvasott városi polgárság ifjúságának társas élete jelenik meg, amelyben már nagy szerep jutott a színháznak, az irodalomnak. Ebben a világban a lányok és a fiúk neveléséhez, erkölcsaik, érzelmeik „pallérozásához” hozzátartoztak a rajongó szerelmesek és szerelmek. A Rousseau *Emiljén*, Gessner idilljein, Marmontel erkölcsi meséin vagy Sophie LaRoche regényein szocializálódott, a „románok” hőseinek bőrébe bújó fiúk és lányok elismerik a „szív jogait”, de amikor Regina – „Lotte” jövője, azaz házassága a tét, a baráti kör a „lángelklü” fiatalemberrel szemben az anyagi biztonságot nyújtó, érett férfit pártolja. Az eredmény: Regina „kiszertett” Heinrichből; a tetszetős fikció helyett a valóságot választotta. Rebekka Habermas tanulmánya nagy anyagismerettel és beleérző képességgel eleveníti meg a nürnbergi „érzékenység”, illetve a „Sturm und Drang” irodalommal, zenével, szélsőséges érzelmeikkel színezett világát. Írása segíti a magyar olvasót, hogy felidézze azt a kassai szalonéletet, amelynek hősei – bár szerényebb tárgyi környezetben, kisebb státuszúakkal – Kazinczy Ferenc és a Kácsándy-kisasszonyok voltak. Ott járták ki „az érzelmek iskoláját”, lebegve fikció és valóság közt. Miként Nürnbergben, úgy Kassán is a realitás győzött: a szép Súsie Gyulai gróf felesége lett.

Más világba vezet a kötet utolsó tanulmánya (Edwin Dillmann), amely két észak-németországi kamaszlány naplója segítségével elemzi tanárnők iránti rajongásukat, szélsőséges tetteik, felfokozottságuk a huszadik század első évtizedeinek rafináltabb érzelmeit tükrözik, és az ifjúságpszichológia világába vezetik az olvasót.

A jobbára fiatal történészek tanulmányai egy eddig meglehetősen elhanyagolt terület feltérképezését segítik, amikor peres aktákban fennmaradt konkrét emberi kapcsolatok valóságos, hitelesen dokumentált tényeivel: vallomások, levelek szövegein keresztül mutatják be az egyes, az adott korban vagy később keletkezett szépirodalmi művek hátterét, a társadalom, az emberi közösségek valóságos szövetét. Arra is módot nyújtanak, hogy igazolják vagy megkérdőjelezzék a később keletkezett és korábbi korból merítő témák kortörténeti, illetve pszichológiai

hitelességét. A peres akták, az eskü alatt tett vallomások, a jegyzőkönyvek, a tanúk megnyilatkozásai, az autográf levelek a naplónál, az emlékiratoknál hitelesebben adják vissza a felperesek és alperesek tettesteinek motivációját, gondolkodásmódjukat, érzelmeiket. Feltárásuk segíti az írók és az általuk ábrázolt világ alaposabb, pszichológiai vetületű megismerését is.

T. ERDÉLYI ILONA

Hans-Jochen Schiewer: 'Die Schwarzwälder Predigten'. Entstehungs- und Überlieferungsgeschichte der Sonntags- und Heiligenpredigten. Mit einer Musteredition. Tübingen, Niemeyer 1996. 456. /MTU 105./

A XIII. század végén keletkezett mű a középkor legnépszerűbb német prédikációgyűjteményei közé tartozott. A beszédek felépítésével, forrásaival kapcsolatos kérdések nagy részét már tisztázták. Kurt Ruh azonban már évekkel ezelőtt felhívta a figyelmet a kéziratos hagyomány kutatásának hiányára, s Hans-Jochen Schiewer könyve ebből az adósságból törleszt.

A gyűjtemény „De tempore” részének fő forrása Konrad von Sachsen OFM *Sermones de tempore* című műve volt, a „De sanctis” részé pedig a *Legenda aurea*. A „De tempore” részt – a Gr jelzetű kézirat alapján – először F. K. Grieshaber adta ki a múlt században. Mivel ő a kéziratot a Fekete-erdő nyugati részébe lokalizálta s a kéziratot autográfának tartotta, az ismeretlen szerzőt schwarzwaldi prédikátornak nevezte el. Emiatt a szakirodalomban is ez az elnevezés terjedt el. Schiewer a „schwarzwaldi prédikációk” elnevezést használja, hiszen névtelen gyűjteményeknél ez a szokás.

Schiewer először Grieshaber szövegkiadását és a Gr kéziratot veti egybe, tisztázandó e kiadás megbízhatóságát. Egybevételéből kiderül, hogy Grieshaber ugyan korához képest korszerű kiadást készített, azonban nem volt következetes a külön- és egybeírás kezelésénél, gyakran félreolvasott betűket, sokszor kihagyott szavakat (néha nagyobb szövegrészeket is), a kéziratban olvasható első kéztől származó betoldásokat, javításokat, változtatásokat pedig jelölés nélkül vette be a szövegbe. Szövegkiadása tehát nem meg-

bízható, ami szükségessé teszi az új kiadást. (A „De tempore” rész edícióját Schiewer most készíti elő.)

Mіндеz idáig nem volt tisztázott, hogy a szerző szerzetes vagy világi pap volt-e, de abban sem volt egyetértés a kutatók között, hogy kinek íródott a gyűjtemény. Schiewer a használói glosszák vizsgálata alapján arra a következtetésre jut, hogy a gyűjtemény eredetileg klerikusoknak szánt kézikönyv volt, s az egész késő középkorban az is maradt. Felhívja a figyelmet a „secundum seculares, sed secundum ordinem est prima” (49) lapteteji megjegyzésre, amely az 1. kéztől származik s amely a pünkösöd utáni 4. vasárnapi szöveg fölött van. Ez a bejegyzés kizárja a világi szerzőt. A pünkösöd utáni 4. vasárnap prédikációját (Estote misericordes Lk 6, 36) a XIII. század végén a ferenceseknél olvasták a pünkösöd utáni első vasárnapon, Schiewer tehát arra a következtetésre jut, hogy a gyűjtemény ferences provenienciájú. Tovább erősíti ezt a feltevést a „De tempore” rész forrása.

A szerző ezután a gyűjtemény átdolgozott változatát (Vulgatfassung) vizsgálja meg, s arra a megállapításra jut, hogy az a Gr-rel időben és térben egyszerre keletkezett. A Gr kéziratban hét kéz nyoma fedezhető fel, az első három írta a kéziratot, a másik négy későbbi használóké. Az első kéz írta a legnagyobb részt (240 oldalt), a második öt, a harmadik pedig egy oldalt. Schiewer azt, a hipotézist állítja fel, hogy a gyűjtemény nem egy szerző műve, hanem egy „kollektív individuumé”. Szerinte a Gr csak egy „res non confeta”, s úgy véli, a Gr szövegén közvetlenül keletkezése után tovább dolgoztak. A munka végpontja tehát az úgynevezett Vulgatfassung, azaz a Gr továbbfejlesztett változata. Megítélésünk szerint munkájának ez a legvitathatóbb része – érvei – amelyek részletes ismertetésére e helyütt sajnos nincs mód – nem eléggé meggyőzőek, túl nagy jelentőséget tulajdonít ugyanis a 2., 3. kéznek, amelyek azonban mindössze néhány oldalt írtak.

Korábban úgy tartották, hogy a gyűjtemény a nyugati Fekete-erdőben keletkezett. Schiewer azonban a kézirat grafémarendszerének vizsgálata alapján azt állítja: a Gr az Ulm–Konstanz–Augsburg háromszögben keletkezett. Véleményünk szerint ez a következtetés sem kellően alátámasztott, többek között azért, mert itt is

túltott jelentőséget tulajdonít a 2., a 3. illetve a 4. kéznek. A pontos behatárolás egyébként azért is nehéz, mert kevés összehasonlítási anyag van ebből az időből.

Hans-Jochen Schiewer munkája – gyenge pontjai ellenére – jelentős előrelépés a schwarzwaldi prédikációk kutatásának terén, hiszen elsőként vállalkozott a kézíratos hagyomány feldolgozására. Reméljük, munkája ösztönzőleg hat a további kutatásokra.

LÓKÓS PÉTER

Ralf Georg Bogner: *Die Bezähmung der Zunge. Literatur und Disziplinierung der Alltagskommunikation in der frühen Neuzeit*. Tübingen, 1997. /Frühe Neuzeit, Bd. 31./

Könyvében a szerző egyrészt megkísérli rekonstruálni az általa „lingua-szövegnek” nevezett korai újkorai íráskor alapján bemutatónak vélt moralizáló nyelvkritika hagyományát, másrészt ennek a hagyománynak a német nyelvű országok civilizációs folyamatában játszott szerepét tárgyalja. Tézisei a következőképpen foglalkoznak össze: 1. Azok a szövegek, amelyeknek központi fogalma a *lingua*, az emberek közti kommunikációt annak keresztény szempontú etikai minősége szerint vizsgálja (17.). 2. A *lingua*-szövegek előfordulnak versben, kispórázban, drámában, szerzetesi regulákban, prédikációkban, fejedelmek számára írott nevelő jellegű kistükrökben stb., melyek mind hozzájárultak a mindennapi beszéd szabályozásához (85.).

A probléma felvetéséből a magyar anyanyelvű olvasó is felismerheti, hogy az nyelvi alapon nyugszik. Míg a magyarban fordításkor csak a *nyelv* jöhet szóba, a németben a latin *lingua* szónak a *Zunge* és a *Sprache* is megfeleltethető. Bogner abból indul ki, hogy van a korabeli szövegeknek egy olyan halmaza, amelyben nem véletlen, hogy következetesen a *Zunge*, és nem a *Sprache* fordul elő.

A szerző felvázolja a moralizáló nyelvkritika egy rendszerét, amely nem egyezik meg a retorikáival, a grammatikáival és a nyelvvel kapcsolatos reflexiókéval, melyre azonban az általa vizsgált korai újkorai szövegek referálnak. (Felettből problematikusnak tűnik az, hogy a morali-

záló nyelvkritikát a nyelvvel kapcsolatos reflexiók köréből kizárja, és a keresztény etikába illeszti be, mintha ez utóbbi teljességgel független volna bármiféle nyelvi reflexiótól.)

Bogner könyvének első részében *textus-textus* és *textus-pretentus*-összevetések alapján bemutatja, hogy az Andreas Gryphius *Leo Armenius*-ának első felvonása végén álló híres kardal („Reyen”) ugyanebbe a hagyományba sorolható be. A Bogner által elvégzett intertextuális vizsgálatok alapján ugyanis kimutatható, hogy az eddigi értelmezések nem vették figyelembe az általa felvázolt gazdag *lingua*-hagyományt, és a tudósok csak ezért állíthatták, hogy az ebben a kardalban központi szerepet játszó *Zunge* logosként, beszédként, nyelvként és még sokféleképpen fogható fel.

Gryphius szövegének – és általában a *lingua*-szövegeknek – legfontosabb *pretentusa* szerinte a *Biblia* (Lev. 24, 10–16; Zsolt. 5, 10; 35, 13–14; 57, 5; 64, 3–5; Péld. 10, 19; 18, 21; Mt. 12, 34–35; 15, 18–19; Mk. 7, 31–37; Lk. 16, 19–31; Róm. 3, 13; Jak. 3, 1–12; Jel. 16, 10–11), valamint az ún. *Vita Aesopi*, melyet *Nathan*jának G. Ph. Harsdörffer (2. kötet Nr. 150) és verseskötetében A. Tscherning (*Getichte*, 1642, 278. o.) dolgozott fel. A bibliai *locusok* ismertségéről az elterjedt *bibliaflorilegiumok* (bibliai helyek idézetgyűjteményei) és a *perikópák* (különböző felekezetek által az év meghatározott napjaihoz rendelt bibliai idézetek) gondoskodtak, míg a *Vita Aesopi* feldolgozó a kor legismertebb írói közé tartoztak. Ezekben a szövegekben a *lingua* fordítása mindenütt *Zunge*.

Könyvének második részében a szerző jellemzi a *lingua*-szövegeknek a civilizációs folyamatban játszott szerepét. Szerzetesrendek reguláit, ascetikákat (a keresztény tökéletességhez való eljutást elősegítő lelki tükrök), prédikációkat, hercegek nevelése céljából összeállított illemködexeket, valamint magatartákszabályozó törvénycikkelyeket vizsgál. Reflektált elméleti háttérének megfelelően (N. Elias civilizációelmélete és R. Muchembled akkulturációelmélete) kifejti és bemutatja, hogy először a keresztény és világi elit szokásai változtak meg, csak aztán következhetek a szélesebb néprétegek, amelyeknek szokásai közt még mindig igen sok pogány elem is jelen volt. A nép „megszelídítésének” (a címben szereplő *Bezähmung* egy fordítási lehető-

sege) módszerei a következők volta: hiteles helyeken évente kétszer felolvasták a káromkodással, esküvel etc. összefüggő törvényeket, a prédikációkban pedig a perikópákhoz kötve – különösen Mk. 7, 31–37 – fejtették ki a helyes nyelvi magatartást illető gondolataikat a különböző felekezetek lelki vezetői.

A könyv harmadik részében a beszédnormákat közvetítő irodalmi stratégiákról esik szó. A szerző a korajkori irodalomban és etikai szakirodalomban létrehozott katalógusszerű negatív és pozitív magatartási mintákat mutatja be. Ezen túlmenően pedig a szövegek azon speciális rendezőelvére mutat rá, melyek a vasár- és ünnepnapokon, a Tízparancsolaton és az ABC-n alapultak. Az irodalom és a moralizáló nyelvkritika összefonódása különösképpen kimutatható az utóbbi kettő esetében.

A XVI. század óta minden felekezetben erősen állandósult perikópák lehetővé teszik a korabeli irodalom intertextuális kapcsolatainak felfejtését. J. Hermann, J. Rist és J. Siebel mellett – akik lírai ciklusokat írtak a perikópákhoz igazodva – Gryphius *Son- und Feyrtagssonnete* című kötetét vizsgálja, ezen belül is főleg az 50. verset elemzi, mely arra a napra íródott, amelyen Márk 7, 31–37. verseit olvasták a templomban.

A 2. és 8. parancsolat teszi lehetővé, hogy olyan versekben is, melyek a Tízparancsolaton alapulnak, a morálisan helyes és istennek tetsző magatartásról írjon a költő. Sőt, J. A. Herrenschildt *Sünden = Roll* című könyvében (Nürnberg, Endter 1658.) a hamis tanúbizonyosság tételével való ellenszegülésből kiindulva a Tízparancsolat összes pontjának megsértését is bemutatja. Különösen szórakoztatóvá válik a könyv azáltal, hogy a szerző rengeteg példát, idézetet mutat be, történetet mesél el újra, és egy olyan „elméletet” vázol fel, amely szerint a nyelv az egyetlen olyan szervünk, ami a beszédért felelőssé tehető – és azért a beszédet metonimikusan jelképezheti. Testünk részeként ugyanis az irodalmi alkotások szüzséjében könnyen jut szerephez, hiszen ki lehet vágni (Jan Jessensky), le lehet harapni (G. C. Vanini, a korakeresztény Niceus in: Harsdörffer *Poetischer Trichter* II. 86–92.), a nyelv felét levágni (Johannes Ecknek az *Eckius Dedolatusban*) etc., ugyanakkor pedig egyidejűleg különféle bűnök metaforájává válik. Tehát Bogner nem csak a keresztény moralizáló nyelvkritika

egy speciális megjelenésének hagyományát és a német nyelvű országok civilizációs folyamatában játszott szerepét fedezi fel, hanem ezzel egyidejűleg a nyelvnek mint szervnek az irodalomban betöltött szerepének magyarázásához is gazdag anyagot szolgáltat.

BALOGH ENDRE

Gigliola Fragnito: La Bibbia al rogo – La censura ecclesiastica e i volgarizzamenti della Scrittura (1470–1605). Bologna, Il Mulino Editore 1997. 345.

1997-ben a Vatikán és a katolikus püspöki kar hivatalosan is fel- és beismerte, hogy a korábbi évszázadok álláspontja, mely tiltotta vagy legfeljebb megtiltotta, de nem támogatta a nemzeti nyelvű bibliafordítások megjelenését Olaszországban, súlyos károkat okozott a nemzeti műveltségben, kultúrában, s ezen egyházpolitikai alapelv nem az egyház hatalmának, társadalmi súlyának megőrzéséhez, hanem éppen ellenkezőleg, a híveknek az egyháztól való elidegenedéséhez vezetett.

1471. volt az első teljes olasz nyelvű Szentírásfordítás megjelenésének éve. Ettől az időponttól követi nyomon a szerző az itáliai és az európai nemzeti nyelvű Bibliák sorsát, megítélését a reformáció és az ellenreformáció küzdelmének első évtizedeiben, melyek döntő fontosságúak voltak a későbbi és érvényes pozíciók, álláspontok kiformálódásában. A XV. század utolsó és a XVI. század első évtizedeiben Itáliában (elsősorban a polgárosodott és az Alpokon túli eseményekre érzékenyebben reagáló északi tartományokban, mint például Velencében) Európa egyik legvirágzóbb bibliafordítás-irodalma bontakozott ki, mely a városok és az északi fejedelmi udvarok írni-olvasni tudó, de latinul nem értő rétegeinek igényét volt hivatott kielégíteni. Mint köztudott, a devotio moderna, az *imitatio Christi* alapelve szoros személyes kapcsolat tételzett ember és Krisztus között, melynek egyik legfontosabb alapja a kinyilatkoztatás olvasása volt. A római katolikus egyház vezetésében – elsősorban Luther tanainak terjedése következtében – az egyházat a hitéletből kiiktatni kívánó, s így hatalmát veszélyeztető tendenciák, illetve

azon jelenségek, amelyek ezt a lehetőséget magukban hordozták, mind nagyobb félelmet keltettek. A kötet a tridenti zsinat első határozataitól IV. Pál 1559-es első indexén keresztül az 1596-os Kelemen-féle indexig követi nyomon a bibliafordítások kérdését az egyházpolitikai határozatokban. Ezen vizsgálódásokból egyértelműen kiviláglik, hogy a hivatalos véleményalkotást – annak ellenére, hogy a tiltás alapelveire helyezkedett – az egyházon belüli intézmények, érdekcsoportok (a központi római irányítás, az inkvizíció, a püspöki kar, sőt Európa különböző államainak papsága) szembenállása és küzdelme bizonytalanra tette, lehetőséget adva a helyi vezetőknek arra, hogy a rendelkezéseket az adott viszonyok szerint értelmezzék és hajtsák végre.

Így történhetett meg az, hogy a születő Spanyolországban kezdetben – amíg az állam és az egyház érdekeit szolgálta – a keresztény hit népszerűsítése érdekében a zsidó és a muzulmán vallással szemben támogatták a fordításokat, majd a hatalom megerősödésével gyökeres változás állt be, s az Inkvizíció a legkövetkezetesebb harcba kezdett minden efféle törekvés kiirtására. Angliában VIII. Henrik uralma alatt a szigorú tiltástól – melyben a népi vallásos mozgalmakról való félelem munkált – az állam által készített és elfogadott nemzeti nyelvű szövegig vezetett az út. Itáliában – a valós társadalmi igényekkel mit sem törődve, jobbra hatalmi szempontokat követve – az egyház vezető szervei, a püspöki kar, az inkvizíció, a Szentszék mind határozottabban és egyértelműbben tiltotta és üldözte az ilyen tárgyú könyvek megjelentetését, illetve igyekezett megsemmisíteni azokat, amelyek korábban napvilágot láttak. A pusztulásra ítélt kiadványok köre az évszázad végére nem csak a Szentírás fordításaira, hanem sok más, ahhoz valamilyen módon kapcsolódó olasz nyelvű szövegre (magyarázatok, kommentárok) is kiterjedt, melyeket a legprofánabb szövegekkel „egyenrangúként” kezeltek. (Jellemző példa, hogy Santa Severina püspöke az 1600-as év Vízkeresztjét könyvégetéssel ünnepli, ahol egy máglyára kerül a *Biblia* és Boccaccio *Fiammetta*-ja, Pietro Bembo *Asolani* című munkája – Giordano Bruno halálának évében). A Vatikán 1997-ben elismerte, hogy ezzel a lépésével téves úton járt az egyház, hiszen – mint az újra

és újra megismételt szigorú tiltások bizonyítják – a hívők közösségében mindvégig megmaradt az igény a *Biblia* minél alaposabb, személyes megismerésére.

PUSKÁS ISTVÁN

Interpretationen. Gedichte von Johann Wolfgang Goethe. Hrsg. von Bernd Witte. Stuttgart, Philipp Reclam junior 1998. /Universal-Bibliothek Nr. 17504./

Mint ismeretes, Goethe háromezernél több verset írt, ebből választott ki a szerkesztő tizenhatot, amelyet tizenhét szerzővel (egy verset társszerzőként ketten elemeznek) mutatott be. Az elvárás nem csekély: a részben középiskolai, nagyrészt germanisztikai „törzsanyagba” került költeményekről lehet-e még újat mondani, „megszóltíja”-e mai olvasót a Goethe-vers? Előzetesen csak arra a paradoxonra szeretnék utalni, miszerint a Goethe-versek újraolvasása meggyőzhet bennünket e költészet modernségéről, a versekről készült elemzések azonban, bármily jeles Goethe-kutatóktól származnak is, inkább a hagyományos, jól bevált (?) úton haladnak, mikor a kényszerűen szűkre szabott helyen általában nemigen jól gazdálkodnak a kontextus bemutatása, az életrajz, a korviszonyok és magáról a műről írott arányaival. Mert feltehetőleg az nem döntődött el: kinek szóljon a kötet? Azoknak-e, akik az újabb líraelmélet felől közelednek ahhoz a Goethe-hez, akit hajdan az élményköltészet rubrikájába erőszakoltak be, jóllehet éppen a szerkesztő mutat rá, miszerint verseinek többsége dialógusjellegű, nemcsak a lírai ént, hanem a lírai te-t is megalkotja? Nem is szólva a lírikus versbeli bölcséletének megformálásáról, amely a(z ön)-reflexió szerepét erősíti. Vagy azokhoz szóljon, akik még csak most ismerkednek a goethe-i életművel, így rászorulnak az élet- és korrajzi eligazítóra? A kötetben talán túl sok az utalás a szövegen túli világra, amelynek közvetlen kapcsolatát a szöveggel nem minden esetben sikerül (számomra) meggyőzően igazolni. Annál érdekesebbek a szinte minden elemzés során előkerülő textológiai problémák, amelyek a megmerevedett szövegkiadás helyébe a szöveg létrejöttét figyelemmel kísérő és a megalkotás

során artikulálódó poétikai-poetológiai problémák jelenlétének földerítését igénylik. Goethe ugyanis még kisciklusait sem feltétlenül abban a sorrendben írta, ahogy először vagy a gyűjteményes kötetben közreadta. A változtatás okáról elmélkedve minden bizonnyal közelebb lehet jutni Goethe lírafelfogásának ismeretéhez. S bár nem feltétlenül az életrajzból (Goethétől leveleiben, önéletrajzi munkáiban sem idegen az önstilizálás, az életrajvnek megfelelő *átszerkesztés!*), a versekből szoros olvasással föltetszhet a Goethe által lírainak nevezett műfajok személyiségfelfogása, egyben e felfogás összetettsége, amely nem a romantika én-megosztottságában vagy hasonmás-elképzelésében osztozik, hanem az énmegsokszorozhatóság – énmegsokszorozódás lírai létrehozhatóságát tételezi. Ez egyben annak a bizalomnak jelzése is, amely a műalkotást élő mechanizmusként látja, és így éppen a nyitott mű téziséit előlegezi, Goethe esetében a továbbgondolhatóság szinte létfeltételévé válik a műalkotásnak. Ezért szólhat Goethe igaz látszatról, komoly játékról – vagy akár arról: *Kein Lebendiges ist ein Eins, Immer ist's ein Vieles.*

Ami a kötet javára szólhat; a szerkesztőnek sikerült elérnie, hogy páratlanul egységessé vált a tizenhat dolgozat. Nemcsak felépítésük egyezik meg, hanem az a fajta szövegmagyarázat is, amely a tágabb és a szűkebb kontextusra építve, mind az életbe, mind az életműbe igyekszik beágyazni a verset, némelykor egy-egy perdöntően fontos fordulat (bár nem teljes) konkordanciájával szolgál, az életmű különböző helyéről véve az erősítő példákat. Az értelmezők láthatólag törekszenek arra, hogy Goethe versművészetét hangsúlyozzák, nem pusztán a formai tökéletességet, hanem a műfajteremtő igényt is, amelyhez Goethe a megszólalás legcélszerűbb módját kereste. Ez a műfaji változatosság jellemzője a versválasztásnak, amely az 1775–1829 közötti időszakban tallózott, és a Goethe-kutatók különböző nemzedékeihez tartozó német és kisebb részben svájci német kutatókat szólaltatott meg. A sok információt tartalmazó kötet az egyetemi oktatásban tehet jó szolgálatot, az alapos tanulmányok pedig a Goethe-kutatást ösztönözhetik: vajon korszerűbb módszerekkel lehet-e produktívabb Goethe verseinek értelmezése?

FRIED ISTVÁN

Andrea Jäger: *Schriftsteller aus der DDR: Ausbürgerungen und Übersiedlungen von 1961 bis 1989. Autorenlexikon. – Schriften zur Europa- und Deutschlandforschung.* Bd. 1. Frankfurt a. M.–Berlin–Bern–New York–Paris–Wien, Peter Lang Verlag 1995. 625.

A kötet azon német anyanyelvű írók és költők irodalmi munkásságát dolgozza fel, akik a berlini fal 1961-ben történt megépítése és az egykori NDK-ban 1989-ben bekövetkezett politikai változások közötti időszakban szülőföldjüket végleg elhagyták.

A négy éves kutatómunka eredményeként létrejött kötetben a hagyományos irodalomtörténeti szempontok között kiemelkedő szerepet kapnak az egykori Kelet-Németország politikai és kulturális légkörét meghatározó események: az alkotók életrajzában ismertetése során a könyv szerzője részletesen kitér arra, hogy ezek miként befolyásolták a művészek sorsát és alkotói tevékenységét. Andrea Jäger itt nem kíván a történetek politikai és erkölcsi értékelésébe bocsátkozni, célja kizárólag az, hogy az egyéni sorsok, életutak nyomon követésével rávilágítson az akkori Nyugat-Németországba, illetve más nyugati országokba távozók indítékainak és körülményeinek sokrétű mivoltára. Munkájának jelentősége abban rejlik, hogy szakít a korábbi, az áttelepülések miérett és mikéntjéért leegyszerűsítő, illetve banálisan ártalmatlannak feltüntető szemléletmóddal. A közvélemény szemében hosszú ideig csak az egyértelműen akaraton kívül eltávolított írók, költők számítottak politikai üldözötteknek. A hazájukat több évre szóló, hivatalos vízummal elhagyó, majd oda vissza nem térő szerzőkre úgy tekintettek, mint kivételezett szerencsésekre, akiknek módjukban állt egyéni szabadságjogaik érvényesítése. A könyv szerzője által elemzett biográfikus források azonban azt bizonyítják, hogy bár a volt NDK a 80-as évek elejétől valóban liberalizálta kiutazási politikáját, a külföldre távozott alkotók többségénél mégsem beszélhetünk szabad akaratközlő történő, önkéntes távozásról. A visszaemlékezések, az életrajzi írások egész sora fenyegetésekről, publikációs tilalmakról, cenzúrázásról, az alkotómunka ellehetetlenítéséről, az emberi és állampolgári jogok megsértéséről tanúskodik. Andrea Jäger alapos kutatómunkájának köszönhetően imponáló rész-

letességgel bontakozik ki az olvasó előtt egy korszak irodalmi alkotóinak a gondolkodás-, az alkotás- és a szólás szabadságáért vívott küzdelme.

A lexikon kilencvenhét szerző életrajzát és munkásságát foglalja magában. A címben meghatározottak alapján kizárólag olyan személyek szerepelnek a kötetben, akik a megnevezett időszakban szűkebb hazájukat, az akkori NDK-t elhagyták. A kiválasztásnál nem játszott szerepet az a tény, hogy már az áttelepülés előtti időben is jelentkeztek-e érdemi publikációkkal vagy csak az után kerültek be az irodalmi élet vérkeringésébe. Értelemszerűen nem kaptak helyet azok a főképpen vagy esetleg kizárólag nyugati kiadóknál publikáló szerzők, akik egészen a rendszerváltásig az NDK-ban éltek, sem pedig azok, akiknek lehetősége nyílt a kelet és a nyugat közötti „ingázásra”.

Az egyes írók, költők alfabetikus sorrendben szerepelnek a könyvben. Hasznos segítség az olvasó számára a pár soros fejléc, amely az illető személy nevét, születési, illetve halálozási dátumát, az áttelepülés körülményeit és időpontját, valamint főbb tevékenységi területeinek megnevezését tartalmazza. Ezt követi az életrajz és az irodalmi munkásság részletes ismertetése a korszak kultúrpolitikai eseményeinek tükrében. A kötet szerzőnjének nagyfokú körültekintését bizonyítja, hogy a biográfiák hitelességének, megbízhatóságának érdekében minden lehetséges esetben személyes beszélgetéseket, illetve kiterjedt levelezést folytatott az érintett alkotókkal.

Ezt követi a bibliográfiai rész, melynek összeállításánál szintén a gyors és könnyű tájékozódás szempontját tartotta szem előtt a szerző. Az irodalmi művek és egyéb publikációk műfajok szerint, kronológiai sorrendben csoportosítva jelennek meg, a rájuk vonatkozó szakirodalom, tanulmányok és recenziók pedig az egyes művek első kiadásának időpontjához igazodnak. Míg a szerzők tollából megjelent írások, átdolgozások, színművek, hangjátékok, filmek és hangfelvételek esetében a lexikon készítője a teljesség igényével lép fel, addig az antológiákban megjelent szövegek, esszék, beszédek, interjúk, valamint a szekunder irodalom esetében csak az általa jelentősnek tartott művek kerültek kiválasztásra. A tárgyalt szerzők között szerepel többek között Kurt Bartsch, Peter Huchel, Sarah Kirsch,

Günter Kunert, Rainer Kunze, Hartmut Lange, Erich Loest, Christina Reinig és Klaus Schlegel is.

Andrea Jäger könyvében a huszadik századi német irodalom történetének egy kicsiny, speciális fejezetét dolgozza fel. Jelentősége vitathatatlan, hiszen a két Németország újraegyesítése számos elméleti és gyakorlati kérdést vet fel a germanisztika művelői számára, melyek között kiemelkedő fontosságú a modern német irodalom történetének átgondolása és újrafogalmazása.

CZEGLÉDY ANITA

Michał Glowński: *Rytual i demagogia*. Warszawa, Open 1992. 178.

A rendszerváltozással végleg elmúlt korszak kultúrája és művészete immár szabadon kutatható. A sztálinizmus maga, mely kitérőhöz képest rányomta bélyegét a volt szocialista országok elmúlt évtizedeinek kultúrájára, az évek múlásával mind több kutató számára válik tárgyiszérré, indulatok nélkül vizsgálható témává.

Ezért is furcsa, hogy – bár a sztálini kultúrpolitika történeti és ideológiai vonatkozásairól több kötet is megjelent már nálunk – a magyar irodalom- és művészetelmélet utóbbi tíz évben született írásait átlapozva, alig találunk a szocialista realizmus irodalmával foglalkozó munkákat. *A művészet katonái* című, György Péter és Turai Hedvig szerkesztette kötet, mely a sztálinizmus és a kultúra viszonyát vizsgáló tanulmányokat fogott egybe, az irodalommal nem foglalkozott. Gereben Ágnes a mintaadó szovjet szocreál történetét és kultúrpolitikai hátterét dolgozza fel. A lengyel irodalomtörténetesek körében, úgy tetszik, nagyobb népszerűségnek örvendő e téma. Wojciech Tomasik megírta az ötvenes évek lengyel szocreál regényeinek történetét. A poétikai kutatásaival méltán nevet szedett Michał Glowński pedig több tanulmánykötetet szentelt a kommunista korszak irodalom- és kultúrpolitikai jelenségeinek. A kommunista propaganda nyelvét az orwelli újszéd változataként elemző *Notomowa po polsku* című munkája után itt tárgyalandó könyvében megpróbál friss szemmel tekinteni a szocialista realizmusra, s túllépve azon a közkeletű megállapításon, hogy

a szocialista realista irodalom (művészet) sematikus, megkísérli leírni az irányzat poétikáját. Ez teszi ki a könyv első részét.

Kézenfekvőnek látszik ugyan, ám – ismereteim szerint – mindeddig mégsem vizsgálták, miként is kötődik a szocreál a klasszikus realizmushoz. Glowiński ezért magát a „realista konvenciót” veszi elsőként górcső alá. (Kétségtelen, hogy e vizsgálódás során háttérbe szorul az az egyébként nem mellékes tény, hogy a klasszikus realizmus sem írható le egységes modellként, hiszen különbség van, mondjuk, Tolsztoj vagy Fontane műveinek vagy Flaubert kései regényeinek realizmusa között.) A lengyel teoretikus azt a kérdést teszi fel, vajon volt-e magában a XIX. századi realizmusban valami, ami miatt éppen ez az irányzat válthattott a sztálinista kultúrpolitika modelljévé, követendő irányzatává.

A fenti kérdésre keresve a választ, Glowiński rábukkan a realista poétika néhány „gyenge pontjára”. Arról van szó, hogy a múlt századi realizmus eszközzrendszerében igen fontos szerepe volt a regénybe eleve „beködölt” autoritativ értékelő szempontnak, amely a mindentudó elbeszélő révén a műben mindenütt jelen volt. Ez ugyanis azt jelentette, hogy a realista regény olvasója egy minden ízében értelmezett történetet olvashatott, amelyben maguk a kommentárok is eleve adottak voltak, s a mű mintegy készételként, azonnal fogyasztható fogásként találtatott fel. S volt a realista konvenciónak egy további alapvető sajátossága: a mű irodalmi voltának elleplezése. A realista regény csináltsága, fikciós volta nem szembetűnő: az olvasó előtt rejtve marad, miként működnek azok a mechanizmusok, amelyeknek részint az a feladatuk, hogy megteremtsek az ábrázolt világ valóságillúzióját, másrészt az ábrázolás síkját kapcsolják össze az értékelő diskurzussal. Ezek a lengyel teoretikus szerint azok a pontok, amelyek alkalmasak voltak arra, hogy a szocialista realizmus mintegy beléjük kapaszkodva alakítsa ki a maga leegyszerűsített poétikáját.

Glowiński némiképp meglepő következtetéssel, de a szocreál felől nézve érthetően, a fentiek alapján azt állítja: a realizmust értelmezhetjük úgy, mint a demagógia egy változatát. Ezt kifejtve, azt írja, a realista regény, azáltal, hogy egy minden ízében értelmezett, határozott jelen-

tésű világ képét nyújtja az olvasónak, mintegy „megspórolja” neki az értelmezést. Ráadásul azt az érzést táplálja benne, hogy a mű világa azonos a hétköznapi tapasztalatai révén megismert, független, öntörvényű világgal. Általában véve persze azt mondhatjuk: a szocreálban a realista konvenció is a felismerhetetlenségig eltorzul. Vagyis: igazságtalanság volna az utókor részéről a realizmus múlt századi hagyományát „hibáztatni” a szocreál bűneiért.

A sztálinista ideológiában fontos szerepet játszott az önmitizálás is. A rendszer lényegéhez tartozó mítoszteremtésben – mely nemcsak a művészeteket, de a kommunista történetírást is áthatotta – nem nehéz felfedezni, hogy a sztálinizmus a vallás attribútumait használta fel (József Tischner szerint parodisztikusan). Amiképpen a szocreál képzőművészet a vallásos képzőművészet ikonográfiáját vette át, a sztálinizmus önmitizáló történetírása a *Biblia* mítikus narrációját idéző eszközökkel élt. Ezt példázza a szocialista országokban is csak *Kratkij kursz*ként ismert mű, az SzKP története, a sztálinizmus alapműve. Ezen a művön keresztül szemlélteti Glowiński a mítikus mintát követő totalitárius narráció felépítését. Újszerű az alkalmazott módszertani eljárás: a párttörténet narratológiai eszközökkel történő vizsgálata, amellyel e narrációtípus valamennyi jellegzetessége (a mítikus tér- és időfelfogás, a sematikus ellenséggép, a stilsztikai fogások, a kollektívum és az egyén történelmi szerepének sajátos teleológia szerinti ábrázolása) példaszerűen mutatkozik meg. Mindennek az az értelme, hogy az elbeszélés egy bizonyos előre elgondolt felsőbb terv bemutatására irányul. Ez a terv nem más, mint a nagybetűs Történelem beteljesítésének terve, amelyet a kommunista párt valósít meg, bölcs vezetői vezetésével.

A könyv második részében a szocialista realizmus irányzatát leginkább reprezentáló vagy éppen az irányzat hanyatlását példázó művek elemzését olvashatjuk, de az írások egymásutánja a szocreál lengyelországi történetét is kiadja.

A műelemzésnek itt más az értelme, célja, mint az irodalomtörténet más kutatási területein. Új, az adott műben megjelenő sajátos értékek feltárásáról ez esetben nem lehet szó. A művek olvashatók ugyan kordokumentumként, volta-

képpeni „tétje” egy szocreál mű értelmezésének azonban azért nincsen, mert az irányzat kötelező normarendszere az alkotást lényegétől, az alkotó egyén összehasonlíthatatlan egyediségétől, szabadságától fosztotta meg. Ahogyan a szerző is írja egy helyütt: az irányzat a közép-szerűségnek kedvezett. Épp ezért úgy gondolom, nem kevés áldozatot is kíván a kutatótól az efféle művek értelmezése, hiszen az irodalomtörténész is ember, és ki ne szeretne jó műveket olvasni. Annál inkább értékelnünk kell az okos és tárgyyszerű elemzéseket, melyek pontosan tárják fel az ideológiai indoktrináció poétikai következményeit. Arzjejewski mára szinte teljesen elfeledett, *Wojna skuteczna* című sikerületlen regényén demonstrálja Głowiński a groteszk és a szocreál összeegyeztethetlenségét (hiszen a groteszk lényege a szokatlanság, a nonkonformizmus, amely a szocreál közegben legfeljebb kvázi-groteszkként jelenhet meg.) Adam Wazyk filmforgatókönyve, a *Niedaleko Warszawy* kapcsán a kommunizmus személyazonosító kódjáról ír: a szegényes, ellentétpárookra épülő általános kategóriákról, melyek a lélektani motivációt helyettesítették, hiszen a művekben – a népmesék proppi morfológiájának műszavával – funkciók szerepeltek alakok helyett.

Éppígy a konvencionalitás, a sztereotipizálás vetett árnyat a kor lírájára is. Nem véletlen, hogy e műnem leírásának kulcsfogalma a ritus, hiszen a kor költészete szinte kizárólag alkalmi költészet, a kommunista liturgikus kalendárium ünnepeire születtek versek. A Vezér (Vezérek) születésnapjára kiadott antológiák a himnusz-költészet konvencióját és retorikáját alakítják át, alapvető jellegzetességük a végletekig vitt elszemélytelenítés, az üres decorum, a beszélő alany személytelensége, de magának a megénekelt és dicsőített személynek a konvencionális megjelenítése is. Érdekes és tanulságos Adam Wazyk *Poemat dla doroslych* című elbeszélő költeményének elemzése, amely a szocreál felbomlásának poétikai jellegzetességeit tárja fel.

A *Ritus és demagógia* a szocreál alaposabb megértéséhez és elsajátításához járul hozzá, elméleti igényű fejezeteinek magyar nyelven történő megjelentetésével a témáról való hazai gondolkodás inspirálója lehetne.

BALOGH MAGDOLNA

Vizuális költészet Magyarországon. I. Kilián István: A régi magyar képvers; II. Válogatás a 20. századi vizuális költészetből. Szerk. Kovács Zsolt–Simon László. Miskolc–Budapest, Felsőmagyarország Kiadó–Magyar Könyvműhely 1998. 243., 331.

Minden eddiginél terjedelmesebb, kétkötetes válogatást adott közre a két kiadó a magyarországi vizuális poézis termékeiből, s a közös vállalkozás aktualitását több körülmény is jelzi. Először is az, hogy az irodalom és a rajzművészet e sajátos szimbiózisának a nemzetközi kutatás már számos antológiát szentelt, s a német, a francia és az angol nyelvterületen túl a kisebb nemzeti irodalmakban is számos experimentális költészeti szöveggyűjteményt adtak ki. Különösen Dick Higgins monográfiája (*Pattern Poetry. Guide to an Unknown Literature*. New York, 1987.) irányította rá a nemzetközi kutatás figyelmét a textuális és a képi kommunikáció e sajátos ötvözetének műfajaira, sajátosságaira, évezredes történetére. A meglehetősen homályba vesző kezdetet az időszámítás előtti XVII. századra teszi a kutatás, ekkor keletkezett Kréta szigetén, a phaisztoszi agyagkorongon az első ismert képvers, majd az ókori barlangrajzok, a piktográfikus, ideográfikus írások jelentik a folytatást. A vizuális költészetnek ókori virágkorát az alexandriai iskola (Szimiasz, Theokritosz) jelentette az i. e. III. században, majd ez továbbélt a latin középkorban is, hogy újabb fénykorra a reneszánsz és a barokk idején köszöntsen be. A latin mellett ekkor már a különböző európai nemzeti nyelveken is készültek vizuális alkalmi költemények, s a hagyományos retorikai-poétikai oktatás nyomán újabb és újabb ötletek gazdagították a művészetnek ezt az ágát. A XX. század végül a képvers megújulását hozta, közismert költők alkottak általa maradandót (Mallarmé, Apollinaire, Eugen Gomringer, Pierre Garnier, Emmett Williams és sokan mások).

A vizuális költészeti törekvések több mint három évezredes múltja, időbeli és térbeli elterjedtsége már önmagában is időszerűvé tette egy reprezentatív magyar antológia összeállítását. Annál is inkább, mivel a magyarországi anyag e téren igencsak gazdagnak mondható, mind a régi századokat, mind pedig a legújabb kort illetően, így sok példával illusztrálható, hogy a humanista mű-

veltségű magyar poéták nemzetközi tradícióhoz kapcsolódtak nem csekély erudíciót kívánó, meszterkedő alkotásaikkal. Feltétlenül helyeseltető ötlet tehát a kötetek kétnyelvű (magyar és angol) kivitelezése, ilyen módon megvan a lehetősége, hogy a nemzetközi kutatás számon tartsa a régi-önkban keletkezett vizuális poézis produktumait.

Az első kötethez Nagy Pál és Dick Higgins írt bevezető sorokat. Joggal hangoztatják mindketten, hogy a Magyarországon jelentékeny múlttal rendelkező s ugyanakkor ma is élő, dinamikus műforma antológiája régi hiányt pótol, s a továbbiakban nélkülözhetetlen lesz mindazok számára, akik érdeklődnek a szó és a kép együttes művészeté iránt. A régi magyarországi képversről Kilián István részletes tanulmánya ad számot. Áttekintésében az első szilárd támpontot Szenci Molnár Albert versei (*Lusus poetici*. 1607.) jelentik, öt követően a XVII. században már Magyarországon is kiterjedt vizuális költészetről beszélhetünk. Foglalkoznak vele a korabeli poétikák is (Graff András, Philippus Ludovicus Piscator és Moesch Lukács művei), s ekkor már egyre divatosabbá váltak a szfv, kehely, oszlop, kereszt, virág, kard, balta, csillag, zászló, négyzet, háromszög, harmonika, labirintus, kör, óra, spirál, napkorong, korona, koszorú, torony, kapu, diadalív, piramis vagy éppen alma alakba rendezett szövegek. Többnyire alkalmi versek voltak ezek, ünnepi köszöntők, búcsúztatók, tiszteletadó vagy szentek kultuszához kapcsolódó textusok és ábrák, többnyire latin és magyar, néhány esetben szlovák nyelven. Az is kiderül a tanulmányból, hogy főként a pálos és a piarista szerzetesek jártak elől a különleges műformák kialakításában, de protestáns szerzők s művelt nemesek, deákok is művelői közé tartoz-

tak. Joggal jelöli ki a képvers virágkorát Kilián a XVIII. században, a kései manierista hagyomány továbbélése s a barokk idején, mert noha még a következő időszakban is keletkeztek idetartozó alkotások, azok már kevés újat hoztak. „Irodalom volt-e ez?” – veti fel a kérdést értekezése végén Kilián. A nem éppen könnyű kérdérről bizonyára lesznek még viták, abban azonban osztljuk a szerző véleményét, hogy inkább a barokk reprezentáció tartozékai, a multimediális ünnepi pompa velejárói voltak ezek a produkciók, mintsem a szűkebb értelemben vett literatúra remekművei. Az alkotások bemutatása a képversek típusai szerint történik, a függelékben pedig megtalálhatók a szerzők életrajzi adatai, a szakkifejezések magyarázatai, valamint a használt hazai és nemzetközi szakirodalom jegyzéke, amely a további kutatás számára hasznos eligazítást nyújt.

A XX. századi alkotásokat bemutató II. kötet Papp Tibor *Ige és kép* című bevezető tanulmányával indul, itt jelzi a téma neves kutatója, hogy az antológia lényegében a kétdimenziós statikus vizuális poézist mutathatja csak be, holott újabban a háromdimenziós, dinamikus megoldások is divatosak. A szerepeltetett szerzői névsor impozáns, több mint száz magyar költő kapott benne helyet Kassáktól Illyés Gyulán és Weöres Sándoron át Kukorelly Endréig. Az anyag sokféleségét tekintve még csak jósolni sem lehet, merre tart e téren a fejlődés. Az antológia mindenestetre (az I. kötethez hasonló függelékkel ellátva) minden eddigi vállalkozásnál több ismeretet nyújt a témáról, s a további kutatásnak aligha nélkülözhető segédesszköze lesz.

BITSKEY ISTVÁN

TARTALOM

Latin-amerikai irodalomelmélet

TANULMÁNYOK

SCHOLZ LÁSZLÓ: Latin-amerikai irodalomelmélet?	323
ROBERTO FERNÁNDEZ RETAMAR: A spanyol-amerikai irodalom elméletéhez (Fordította: <i>Tímár László</i>)	332
ROBERTO FERNÁNDEZ RETAMAR: Az irodalomkritika (Fordította: <i>Scholz László</i>)	342
ANTONIO CORNEJO POLAR: Az indigenismo és a heterogén irodalmak kettős szociokulturális státusa (Fordította: <i>Tímár László</i>)	349
CARLOS RINCÓN: Az irodalom fogalmának jelenlegi változása (Fordította: <i>Scholz László</i>)	362
ALEJANDRO LOSADA: Kutatási terv a latin-amerikai kulturális termelés (1780– 1970) társadalomtörténeti vizsgálatára (Fordította: <i>Menczel Gabriella</i>)	372
HERNÁN VIDAL: A függőség elmélete és az irodalomkritika (Fordította: <i>Ré- vész Enkratisz</i>)	381
DESIDERIO NAVARRO: Európa-központúság – anti-Európa-központúság a la- tin-amerikai és európai irodalomelméletben (Fordította: <i>Futó Andrea</i>)	386
ANTONIO CORNEJO POLAR: A latin-amerikai irodalomkritika problematikus feladatai: előtanulmány (Fordította: <i>Scholz László</i>)	398
RAÚL BUENO: Irodalomelmélet és társadalmi haladás Latin-Amerikában (Fordította: <i>Scholz László</i>)	405
RAÚL BUENO: A latin-amerikai irodalmak elméletének célja és követelmé- nyei (Fordította: <i>Santosné Blastik Margit</i>)	413
GEORGE YÚDICE: Lehet-e posztmodernről beszélni Latin-Amerikában? (For- dította: <i>Cselik Ágnes</i>)	424

LATIN-AMERIKAI IRODALOMELMÉLETI BIBLIOGRÁFIA	439
--	-----

KÖNYVEK

Historia de la Literatura Española / VASAS LÁSZLÓ	451
FERNANDO CABO ASEGUINOLAZA: El concepto del género y la literatura picaresca / CSELIK ÁGNES	452
MARIANO BAQUERO GOYANES: Estructuras de la novela actual / MENCZEL GABRIELLA	454
J. M. POZUELO YVANCOS: Poética de la ficción / SANTOSNÉ BLASTIK MARGIT	455

- Ungleiche Paare. Zur Kulturgeschichte menschlicher Beziehungen Hrsg. von
Eva Labouvie / T. ERDÉLYI ILONA 457
- HANS-JOCHEN SCHIEWER: 'Die Schwarzwälder Predigten'. Entstehungs- und
Überlieferungsgeschichte der Sonntags- und Heiligenpredigten. Mit
einer Musteredition / LÓKÖS PÉTER 459
- RALF GEORG BOGNER: Die Bezähmung der Zunge. Literatur und Diszipli-
nierung der Alltagskommunikation in der frühen Neuzeit / BALOGH
ENDRE 460
- GIGLIOLA FRAGNITO: La Bibbia al rogo – La censura ecclesiastica e i volga-
rizzamenti della Scrittura (1470–1605) / PUSKÁS ISTVÁN 461
- Interpretationen. Gedichte von Johann Wolfgang Goethe. Hrsg. *Bernd Witte*
/ FRIED ISTVÁN 462
- ANDREA JÄGER: Schriftsteller aus der DDR: Ausbürgerungen und Übersied-
lungen von 1961 bis 1989. Autorenlexikon. – Schriften zur Europa- und
Deutschlandforschung / CZEGLÉDY ANITA 463
- MICHAEL GLOWŃSKI: Rytuał i demagogia / BALOGH MAGDOLNA 464
- Vizuális költészet Magyarországon. I. KILLÁN ISTVÁN: A régi magyar kép-
vers; II. Válogatás a 20. századi vizuális költészetből. Szerk. *Kovács Zsolt*–
Simon László / BITSKEY ISTVÁN 466

SUMARIO

Teoría literaria latinoamericana

ESTUDIOS

SCHOLZ LÁSZLÓ: ¿Teoría literaria latinoamericana?	323
ROBERTO FERNÁNDEZ RETAMAR: Para una teoría de la literatura hispanoamericana (Traducción de <i>László Tímár</i>)	332
ROBERTO FERNÁNDEZ RETAMAR: La crítica literaria (Traducción de <i>László Scholz</i>)	342
ANTONIO CORNEJO POLAR: El indigenismo y las literaturas heterogéneas. Su doble estatuto sociocultural (Traducción de <i>László Tímár</i>)	349
CARLOS RINCÓN: El cambio actual de la noción de literatura (Traducción de <i>László Scholz</i>)	362
ALEJANDRO LOSADA: Para un proyecto de historia social de la producción cultural en América Latina (Traducción de <i>Gabriella Menczel</i>)	372
HERNÁN VIDAL: Teoría de la dependencia y crítica literaria (Traducción de <i>Enkratisz Révész</i>)	381
DESIDERIO NAVARRO: Eurocentrismo y antieurocentrismo en la teoría literaria de América Latina y Europa (Traducción de <i>Andrea Futó</i>)	386
ANTONIO CORNEJO POLAR: Para una agenda problemática de la crítica literaria latinoamericana: diseño preliminar (Traducción de <i>László Scholz</i>)	398
RAÚL BUENO: Teoría literaria y desarrollo social en América Latina (Traducción de <i>László Scholz</i>)	405
RAÚL BUENO: Sentido y requerimientos de una teoría de las literaturas latinoamericanas (Traducción de <i>Margit Blastik de Santos</i>)	413
GEORGE YÚDICE: ¿Puede hablarse de postmodernidad en América Latina? (Traducción de <i>Ágnes Cselik</i>)	424

BIBLIOGRAFÍA SOBRE TEORÍA LITERARIA LATINOAMERICANA

LIBROS

SUMMARY

Latin-American Literary Theory

STUDIES

SCHOLZ LÁSZLÓ: Latin-American Literary Theory?	323
ROBERTO FERNÁNDEZ RETAMAR: Towards a Spanish-American Literary Theory (Translation by <i>László Tímár</i>)	332
ROBERTO FERNÁNDEZ RETAMAR: Literary Criticism (Translation by <i>László Scholz</i>)	342
ANTONIO CORNEJO POLAR: Indigenismo and Heterogenous Literatures. Their Double Socio-Cultural Status (Translation by <i>László Tímár</i>)	349
CARLOS RINCÓN: The Present Change of the Notion of Literature (Translation by <i>László Scholz</i>)	362
ALEJANDRO LOSADA: Towards a Project of the Social History of Latin-American Cultural Production (Translation by <i>Gabriella Menczel</i>)	372
HERNÁN VIDAL: Dependence Theory and Literary Criticism (Translation by <i>Enkratisz Révész</i>)	381
DESIDERIO NAVARRO: Eurocentrism and Anti-eurocentrism in Latin-American and European Literary Theory (Translation by <i>Andrea Futó</i>)	386
ANTONIO CORNEJO POLAR: Towards a Problematic Agenda for Latin-American Literary Criticism: Preliminary Project (Translation by <i>László Scholz</i>)	398
RAÚL BUENO: Literary Theory and Social Development in Latin-America (Translation by <i>László Scholz</i>)	405
RAÚL BUENO: Purpose and Requirements of a Latin-American Literary Theory (Translation by <i>Margit Blastik Santos</i>)	413
GEORGE YÚDICE: Can we Speak about Postmodern in Latin-America? (Translation by <i>Ágnes Cselik</i>)	424

A BIBLIOGRAPHY ON LATIN-AMERICAN LITERARY THEORY

BOOKS

HELIKON
IRODALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

1955–1962 vegyes tartalmú számok
1963.

1. sz. A komplex összehasonlító kutatások elvi kérdései
2. sz. Nemzetközi Összehasonlító Konferencia (Bp., 1962.)
3. sz. Amerikai prózairodalom
4. sz. Viták a realizmusról

1964.

1. sz. Az összehasonlító irodalomtudomány nemzetközi szemléje
- 2–3. sz. A kelet-európai avantgárd
4. sz. Shakespeare-évforduló (vegyes szám)

1965.

1. sz. Mai világirodalmi mozgalmak és irányok
2. sz. A szocialista realizmus kérdéseiről
3. sz. Nacionalizmus és kozmopolitizmus; eredetiség – utánzás – hatás fogalmai (Az AILC IV. Kongresszusa – Fribourg, 1964. – előadásaiból)
4. sz. A kelet-európai összehasonlító irodalomtörténet kérdései

1966.

- 1–2. sz. Irányzatok és csoportok az 1920–30-as évek szovjet irodalmában
3. sz. Esmék és művek a modern polgári irodalomban
4. sz. Irodalom és szociológia

1967.

1. sz. Irodalom és folklór
2. sz. Pártosság, elkötelezettség, elkötelezetlenség
- 3–4. sz. A szovjet irodalomtudomány legújabb eredményeiből

1968.

1. sz. A strukturalizmusról
2. sz. Az irodalmi irányzatok mint nemzetközi jelenségek (Az AILC V. Kongresszusa – Belgrád, 1967. – anyagából)
- 3–4. sz. Az irodalom és a társzművészetek

1969.

1. sz. Kelet-európai irodalmak a századfordulón
2. sz. Művészet–tömegkultúra–irodalom
- 3–4. sz. A számítógépek és a humán tudományok (vegyes szám)

1970.

1. sz. A Fekete-Afrika irodalmáról
2. sz. Irodalom és összehasonlító módszer (vegyes szám)
- 3–4. sz. Modern stilisztika

1971.

1. sz. Irodalom és társadalom (AILC VI. Kongresszus. Bordeaux, 1970.)
2. sz. Irodalomelméleti viták Franciaországban
- 3–4. sz. A közép-európai humanizmus kérdései (Sopron, 1971.)

1972.

1. sz. Science fiction (a műfaj esztétikai és poétikai kérdései)
2. sz. Klasszikusaink és Európa
- 3–4. sz. A szocialista országok irodalmának másfél évtizede

- 1973.
1. sz. Műelemzés és műfajelmélet (vegyes szám)
 - 2 – 3. sz. Irodalomtudomány és szemiotika
 4. sz. A XVIII. század és a felvilágosodás irodalma
- 1974.
1. sz. Az AILC VII. Kongresszusa (Montreal, 1973.) anyagából
 2. sz. Az elsüllyedt kultúrák irodalma
 - 3 – 4. sz. Modern poétika
- 1975.
1. sz. Irodalom, világirodalom, nemzeti irodalom
 2. sz. Az újabb Délkelet-Európa kutatások
 - 3 – 4. sz. Az európai romantika
- 1976.
1. sz. Szubkultúra és Underground
 - 2 – 3. sz. Irodalom és irodalomtörténet Ausztriában
 4. sz. Tudomány-e az irodalomtudomány?
- 1977.
1. sz. A retorika újjászületése
 2. sz. A fejlődő országok irodalmáról (AILC VIII., Bp., 1976.)
 3. sz. Irodalomelmélet-összehasonlító irodalom (Az AILC IX. Kongresszusa)
 4. sz. A budai Egyetemi Nyomda (1777–1848) konferencia anyaga
- 1978.
- 1 – 2. sz. Kutatási irányok a 20-as évek szovjet irodalomtudományában
 3. sz. Érték és társadalom
 4. sz. Világirodalomtörténet
- 1979.
- 1 – 2. sz. Az ázsiai népek irodalma
 3. sz. A jugoszláv népek irodalma
 4. sz. Az egyéni és a kollektív a nyelvben és az irodalomban (FILLM XIV. Kongresszus, Aix-en-Provence, 1978.)
- 1980.
- 1 – 2. sz. Recepciókutatás és befogadásesztétika
 - 3 – 4. sz. Az orosz szimbolizmus
- 1981.
1. sz. Az irodalom klasszikus modelljei – Az irodalom és a társművészetek – A regény fejlődése
 - 2 – 3. sz. Régi és új hermeneutika
 4. sz. Irodalom és felvilágosodás
- 1982.
1. sz. A Vormärz-irodalom és néhány magyar vonatkozása
 - 2 – 3. sz. Új kutatási irányok a szovjet irodalomtudományban
 4. sz. Művelődéstörténet és Kelet-Európa
- 1983.
1. sz. Az AILC X. Kongresszusa
 2. sz. Irodalomelmélet és beszédaktus-elmélet
 - 3 – 4. sz. Irányzatok a mai francia irodalomtudományban

- 1984.
1. sz. Polémiák a francia forradalom előtt
 - 2 – 4. sz. Svájc népeinek irodalma – svájci irodalom?
- 1985.
1. sz. FILLM kongresszus – A polonisztika Magyarországon
 - 2 – 4. sz. Olasz irodalomtudomány
- 1986.
- 1 – 2. sz. A fordítás távlatai
 - 3 – 4. sz. Színhagyomány és irodalom a mai Afrikában
- 1987.
- 1 – 3. sz. Posztmodernizmus az amerikai költészetben
 4. sz. Hlebnyikov és az orosz avantgárd
- 1988.
- 1 – 2. sz. A kanadai irodalom
 - 3 – 4. sz. A modern stilisztika
- 1989.
1. sz. Az empirikus irodalomtudomány elmélete
 2. sz. Felvilágosodás és nemzeti tudat
(A budapesti Nemzetközi Felvilágosodás Kongresszus anyagából)
 - 3 – 4. sz. A modern textológia
- 1990.
1. sz. A mai nemzetközi folklorisztika
 - 2 – 3. sz. Irodalom és pszichoanalízis
 4. sz. A jelentésteremtő metafora
- 1991.
- 1 – 2. sz. A biedermeier kora – nálunk és Európában
 - 3 – 4. sz. Hagyomány és modernizáció a mai kínai kultúrában
- 1992.
1. sz. A frankofon irodalmak sajátosságai
 2. sz. Profizmus az irodalomtudományban
 - 3 – 4. sz. A Név hatalma
- 1993.
1. sz. A konstruktivista irodalomtudomány
 - 2 – 3. sz. Elsikkasztott orosz irodalom
 4. sz. A mai lengyel irodalomtudomány
- 1994.
- 1 – 2. sz. Az amerikai dekonstrukció
 3. sz. A kortárs olasz irodalom
 4. sz. Feminista nézőpont az irodalomtudományban
- 1995.
- 1 – 2. sz. Posztsemiotika
 3. sz. A stílus diskurzív elmélete
 4. sz. Rendszerelvű irodalomtudomány
- 1996.
- 1 – 2. sz. Intertextualitás
 3. sz. Újraegyesült Németország – egységes német irodalom?
 4. sz. A posztkoloniális művelődéstudomány

- 1997.
- 1 – 2. sz. A félmúlt klasszikusai
 - 3. sz. Hermeneutika az orosz századelőn
 - 4. sz. A lehetséges világok poétikája
- 1998.
- 1 – 2. sz. Az újhistorizmus
 - 3. sz. Kánonok a kis népek irodalmában
 - 4. sz. Textológia vagy textológiák?
- 1999.
- 1 – 2. sz. A szó poétikája

A kiadásért felel az Argumentum Kiadó igazgatója
Szedte és tördelte: Markó Sándorné
Budapest, 1999
Terjedelem: 13,94 A/5 ív
A fedél és a tipográfia Benkő Anna munkája
Nyomta az Argumentum Kiadó Nyomdatüzeme
Felelős vezető: Roznai Zoltán
ISSN 0017 – 999X

Ára: 250 Ft
Előfizetés egy évre: 1000 Ft

A

ARGUMENTUM KIADÓ